

LES TOMBES DELS MONESTIRS DEL CISTER : PATRIMONI I COEDUCACIÓ

Pilar Vives Corbella

Llicència d'estudis. Curs 2007-2008

Modalitat B2

Supervisió: Dra Teresa Vinyoles

Departament d'Història Medieval

Universitat de Barcelona

Aquest treball és fruit de la llicència retribuïda per dur a terme treballs de recerca i estudis relacionats amb els llocs de treball docents, en la modalitat B2 concedida pel Departament d'Educació, dels mesos de febrer a juny de 2008 (DOGG núm. 4968 de 14. 09. 2007)

850 aniversari de la fundació del monestir femení de Vallbona.

800 aniversari del naixement del rei Jaume I.

Bicentenari de la Guerra del Francès.

Centenari de Simone de Beauvoir, filòsofa.

Centenari d'Eufemià Fort i Cogul, historiador de Santes Creus.

La reproducció de les imatges d'aquesta pàgina web s'acull a l'article 32 del Reial decret legislatiu 1/1996, de 12 d'abril (BOE número 97, de 22 d'abril), el text del qual diu:

“És lícita la inclusió en una obra pròpia de fragments d'altres obres alienes de naturalesa escrita, sonora o audiovisual, així com la d'obres aïllades de caràcter plàstic, fotogràfic figuratiu o analògic, sempre que es tracti d'obres ja divulgades i la seva inclusió es faci a títol de cita o per a la seva anàlisi, comentari o judici crític. Aquesta utilització només podrà dur-se a terme amb finalitats docents o d'investigació, en la mesura justificada pel fi d'aquesta incorporació i indicant la font i el nom de l'autor de l'obra utilitzada.”

Si sorgís algun problema, us podeu posar en contacte: pvives@xetc.cat

LES TOMBES DELS MONESTIRS DEL CISTER: PATRIMONI I COEDUCACIÓ 6

INTRODUCCIÓ 6

A- Justificació del títol..... 6

B - Estat de la qüestió dels estudis historiogràfics i didàctics 7

C – La mort en la societat actual 12

EL MONESTIR, UN ESPAI MEDIADOR ENTRE LA VIDA I LA MORT 15

1- Memòria històrica: el valor del passat i la seva conservació 15

1.1 - El sepulcre com a memòria d'identitat i immortalitat 16

1.2 - Inscripció de la identitat 18

1.3 - Inscripció amb reconeixement de qui ha pagat la lauda. 18

1.4 - Figura esculpida: Figura jacent. Figura orant..... 18

1.5 – L'Heràldica com a reconeixement familiar i de llinatge 20

2 - La memòria i les fonts documentals..... 22

3 - Les tombes com a font documental de la història 22

3.1 - El que es veu: nom, data, gènere, vestuari, atribut 22

3.2 - El que no es veu 24

3.3 - Estudis antropològics dels cossos. La diferència sexual. Sexe i gènere 25

3.4 - Causes de mortalitat 27

3.5 - Recreació de la biografia amb el suport d'altres fonts historiogràfiques 30

3.6 - Interpretació de la mentalitat i la religiositat amb altres suports documentals 30

3.7 - La pobresa, la gran absent. mediació amb el més enllà..... 32

4 - Distribució dels espais de la mort..... 33

4.1 - Criteris de la distribució 36

4.2 - Espais de la mort i espais de la vida. Relació amb les classes socials..... 38

4.3 - Espais segons el gènere: Les reines..... 42

4.4 - Trencament de les normes..... 42

5 - Tipologia de tombes..... 46

5.1 - La tomba mural amb epitafi. 46

5.2 - La tomba vertical i mural 46

5.3 - Tomba horitzontal arran de terra 47

5.4 - Sarcòfag sota arcosoli 48

5.5 - Sarcòfag penjat a la paret sobre mènsules. 50

5.6 - Sarcòfag o vas sobre columnes 50

5.7 - Osseres 51

5.8 - Panteó reial..... 52

5.8.1 - Vas sobre columnes 52

5.8.2 - Baldaquí a Santes Creus 53

5.8.3 - Tombes agrupades sobre arc rebaixat a Poblet 54

5.9 - Sepultures a terra. Les Fosses 55

5.9.1 - Sepultures abacials amb lauda figurativa i epitafi..... 55

5.9.2 - Sepultures laiques amb lauda i epitafi 56

5.9.3 - Sepultures de monges amb lauda datada..... 56

5.9.4 - Sepultures de monjos anònimes..... 56

5.9.5 - Sepultures laiques amb estela funerària 57

5.10 - Fèretres de fusta o taüts folrats..... 58

6 - Qui hi ha enterrat en els monestirs?	59
6.1 - Els monjos i les monges	59
6.2 - Familiars dels abats i de les abadesses	61
6.3 - Família reial	62
6.4 - Famílies nobiliàries	64
6.5 - Personalitats religioses	66
6.6 - Mercaders	66
6.7 - Casos especials	67
7 - Com es que hi volien ser enterrats? A canvi de què?	69
7.1 - Tradició religiosa	71
7.2 - Panteó reial	72
8 - El poder més enllà de la vida i la mort.....	72
8.1 - La iconografia funerària com a expressió de poder.....	72
8.1.1 - Poder àulic. Funerals reials	72
8.1.2 - Model aristocràtic. Mimetisme	75
8.1.3 - Patriarcat.....	75
9 - Art funerari.....	76
9.1 - Sepulcres i estils artístics: romànic, gòtic, plateresc, barroc	76
9.2 – Ornamentació	82
9.2.1- Temàtica funerària: vegetal i narrativa	82
9.2.2 - Figures i Narracions.....	83
9.2.3 - El relleu de les absoltes.....	86
9.2.4 - <i>Comendatio animae</i> , la migració de l'ànima	87
9.2.5 - Plorangers i ploraneres	88
9.2.6 – Temes personals.....	89
9.2.7 - Simbologia	92
9.2.8 - Temes de caràcter dramàtic	97
9.3 - Materials de construcció	97
9.4 - Restauració i recreació	102
9.5 - Fluxos. Influències i referències anteriors i posteriors dels enterraments	105
10 - Mentalitat dels homes i de les dones de l'Antic Règim davant la mort.....	108
10.1 - El paper de l'Església en les creences en el més enllà	109
10.2 - Canvis de pensament: el Purgatori	110
10.3 - El testament.....	111
10.4 - El negoci de la mort	115
10.5 - Enterraments sense memòria.....	115
11.- Canvi i continuïtat	116
11.1 - La Desamortització	117
11.2 - El cementiri religiós monàstic.....	120
12- Causes de la destrucció del patrimoni i trencament de la memòria. Romanticisme i recuperació	120
13 - Les tombes i la seva singularitat.....	123
13.1 - Les tombes reials a la Catalunya Nova	123
13.2 - Els sepulcres nobiliaris.....	132
13.3 - Tombes i llegendes:	135
CONCLUSIÓ	144
FONTS PUBLICADES	146

BIBLIOGRAFIA.....	146
Tema història i mort.....	146
Monestirs	147
Història	150
Bibliografia referent a les reines.....	151
Coeducació	152
Literatura	153
Didàctica	153
WEBGRAFIA.....	154
La mort.....	154
Monestirs	154
Cultura medieval	155
Coeducació	155

LES TOMBES DELS MONESTIRS DEL CISTER: PATRIMONI I COEDUCACIÓ

INTRODUCCIÓ

A- Justificació del títol

Per què he triat d'estudiar les tombes dels monestirs del Cister?

L'alumnat, com la majoria de visitants dels monestirs, se senten atrets per les tombes. No és gens estrany que, tot visitant un monestir conegui per primera vegada l'experiència de parlar de la mort o d'estar en un cementiri. La mort, com tot allò que fa referència a *l'eros* i a *tanatos*, transmet un atractiu misteri, temor i inquietud als humans. Un dels trets identificadors de la humanitat és la capacitat d'enterrar els seus difunts; tenir imaginació i tenir fantasia.

Cada època ha tingut una particular concepció de la vida, i també de la mort com a part de la vida.

Els enterraments són les restes materials que fan més visibles les persones del passat i el seu món, la concepció de la vida a què ens referíem anteriorment. Un món que ara és invisible i que cal interpretar. I com en qualsevol mena d'interpretació hi ha lloc pel misteri. En ciències socials aquestes restes materials són conegudes com a fonts materials, les quals juntament amb les fonts iconogràfiques, les fonts escrites, les fonts gràfiques i la fotografia fan possible la història. Els monestirs cistercencs de la Catalunya Nova com a panteons reials disposen de molta i de molt variada documentació la qual ha servit per estudiar les cerimònies, el seguici fúnebre, els rituals religiosos i la festa social que generava un enterrament reial. Per tant els xiquets i les xiquetes amb el seu professorat tindran l'oportunitat de treballar amb les fonts esmentades com a procediment, unes fonts que pel tema funerari que tracten, estaran plenes d'emocions i sentiments, per on indiscutiblement traspua la vida.

Per què parlem de patrimoni?

Si llegim la definició del diccionari sabrem que el *patrimoni* vol dir el conjunt dels béns heretats de la nostra família i precisament l'arrel etimològica d'aquest mot és la paraula pare. Tot el que ens han deixat el pare i la mare té molta càrrega de records i de sentiments. Actualment i d'ençà de les lleis de Patrimoni, i en els cas concret dels monestirs, patrimoni és tot allò que ens ha quedat d'una manera de viure, en part desapareguda, i la memòria de la qual perviu en les pedres. Però el patrimoni no el constitueixen tan sols les restes

materials de les pedres. També són patrimoni el lloc, el paisatge, les formes de vida, els escrits administratius i els literaris, la representació de l'imaginari a través de l'art... Es tracta en definitiva d'un patrimoni cultural que cal donar a conèixer perquè l'alumnat el reconegui com a seu, perquè l'estimi com a herència dels seus avantpassats i perquè el respecti per poder-lo transmetre a les futures generacions.

Per què ens referim a la coeducació?

Per fer-la visible. Si no se l'anomena, per més que es digui el contrari, no es té en compte. A nivell educatiu, encara que la legislació contempli la igualtat, és molt fàcil comprovar que encara hi ha desigualtats, tant pel que fa al currículum com pel que fa als valors. Hi ha un currículum ocult. El sostre de vidre de les dones encara hi és als centres educatius.

Estudiant el patrimoni ens adonem que mentre és ben evident l'herència dels pares, encara resta invisible l'herència de les mares. En els continguts i en els conceptes que es transmeten escolarment, en aquest cas referint-nos als monestirs del Cister, cal tenir ben present l'empremta de les dones en la història, és a dir, tenir en compte les aportacions femenines. L'Edat Mitjana, precisament, és un dels períodes millors per introduir la història de les dones i coeducar. El tema de la mort com a fil conductor ajuda a mostrar les diferències, les desigualtats socials, les injustícies, les igualtats i ajuda també a reflexionar. Coeducar és educar.

B - Estat de la qüestió dels estudis historiogràfics i didàctics

A nivell historiogràfic

Podem considerar que l'escola historiogràfica Annales inicia la trajectòria de la recerca històrica sobre el tema de la mort en l'època medieval d'àmbit europeu. Els estudis de Le Goff i de Duby van marcar una línia, seguida per Philippe Ariès¹, el qual ha esdevingut un clàssic referent del tema, juntament amb Vovelle i Alberto Tenente i Chiffolleau. Aquests autors estudien dins el marc de la història de les mentalitats. Pel que fa a l'àmbit peninsular trobem Jaume Aurell², Julia Pavón, i Joaquim Yarza els quals han estudiat la mort des de diferents angles, com ara la documentació testamentària, l'arqueologia o l'art funerari.

La metodologia de treball de la historiografia de la mort aplica el mètode de la llarga durada i de la transversalitat entre les disciplines humanístiques i els especialistes: des dels testaments a l'arqueologia, passant per l'art funerari, per la literatura i encara per

¹ - ARIÈS PH. *El hombre ante la muerte* (1983) Ed. Taurus, Madrid

² - AURELL J., PAVON, J. (2002) *Ante la muerte. Actitudes, espacios y formas en la España medieval* Ed. Eunsa Pamplona.

l'antropologia, per la teologia i pel pensament. L'objectiu i línia actual de la recerca, segons Pavón, opten per la transversalitat.

Pel que fa als nostres monestirs hi ha moltíssims estudis publicats sobre Santes Creus i sobre Poblet, molts dels quals se centren en el panteó reial. En canvi de Vallbona de les Monges n'hi ha menys. La majoria de les primeres publicacions que tracten el tema de la mort són de la Renaixença. Autors com Del Arco i Eduard Toda estudien sobre tot Poblet. Teodoro Creus i Eufemià Fort es fixen en Santes Creus, mentre que Piquer monopolitza els estudis de Vallbona de les Monges. La majoria d'aquestes recerques prioritzen la descripció de les tombes, però no tenen gens en compte la transversalitat científica dels estudis actuals. Això dificulta una mica la proposta didàctica del tema per a l'alumnat de primària i de secundària.

Historiografia dels monestirs i gènere

La documentació material dels enterraments, i també la textual, són riques en aportacions a la història de les relacions i de les dones, mentre que en la historiografia tradicional, aquests aspectes són invisibles. La historiografia dels monestirs, des dels orígens fins a l'exclaustració i d'aquesta ençà, és una bona mostra de l'androcentrisme del moment. Genealogies de reis que semblen que tan sols tinguin pare i que tinguin fills sense mare, d'enterraments reials en què manquen les reines, són freqüents en estudis monogràfics i en obres o exposicions divulgatives sobre els monestirs, fins i tot ara. Hi ha també molts estudis del monestir femení de Vallbona que segueixen els paràmetres del model masculí, sense tenir en compte particularitats com el dormitori o de les formes de vida de la comunitat o de les tasques de les abadesses, que encara es fan evidents. Tot plegat, unes absències, uns oblits, fins ara considerats naturals i normals i que cal reivindicar, reconstruint, desconstruint i plantejant de nou la història des de la mirada de la complexitat.

A nivell de la pedagogia de la mort

Parlar de la mort a l'escola no és pas gaire habitual, no se sol tractar aquest tema ni en les classes ni en les tutories. Per tant com que el tema de la mort no figura implícitament en el currículum, tampoc s'ha dissenyat cap didàctica. Quan a classe de ciències socials, a classe de naturals o a classe de literatura, surt alguna referència a la mort, el tema no s'aprofundeix potser amb la intenció de no ferir susceptibilitats, malgrat que l'alumnat hi mostri un cert interès, o molt, com passa, per exemple, quan visiten un monestir. Val a dir que en el currículum de l'anglès s'hi ha produït una aproximació, molt qüestionable, als aspectes culturals de la mort, amb la introducció i popularització del Halloween, donant una visió de por.

L'arqueologia dels enterraments de la prehistòria i de l'època clàssica ha donat joc a introduir el tema funerari amb molt d'èxit a les classes de socials, mentre que els de l'època medieval han restat més oblidats, malgrat que els tenim més a l'abast per la seva proximitat local i temporal. La demografia, a classe de geografia, sovint es refereix a la mortalitat i les seves causes, però d'aquí no es passa, i així que podria ser una bona escletxa per a tractar el tema.

Darrerament tot això va canviant, les aportacions de Mèlich i de Concepció Poch han estat decisives en aquest sentit. L'un i l'altra, partint de les noves aportacions de l'antropologia i de la psicologia davant les diverses causes de mort, entre les que cal incloure la malaltia o els atemptats, enfront de la vellesa, que era la que predominava abans en les zones rurals, s'han plantejat nous reptes de cara a l'educació escolar. Actualment la didàctica de la mort i del dol, aplicada a d'altres situacions que no tenen res a veure amb la mort però sí amb el dol de la separació, com ara un divorci o l'emigració, es comença a presentar al professorat, en alguns Centres de Recursos. Fruit d'aquestes recerques, el món editorial comença a publicar contes, llegendes i assaig d'orientació familiar i escolar sobre la mort. Les llicències d'estudi³ també reflecteixen aquesta inquietud, fins ara només n'hi ha tres, s'han concedit aquests tres darrers anys, s'especialitzen a tractar el tema en les tutories, i la majoria estan vinculades a cursos de Concepció Poch.

Coeducació i història, estat de la qüestió

El concepte coeducació encara és molt jove dins la història escolar, malgrat que la paraula ja té quasi un segle. Al nostre país se'n va començar a parlar, de coeducació, a inicis del segle XX a les escoles racionalistes. Moltes vegades el concepte de coeducació es confonia amb el de l'escola mixta. Aquesta innovació va arribar a comportar l'escàndol eclesiàstic. Posteriorment, a les escoles de la Generalitat republicana, la coeducació es va planificar i portar a la pràctica d'una manera més científica. Després del trencament del nacionalcatolicisme, durant la transició democràtica, amb les noves aportacions del feminisme, se'n tornà a parlar. Cronològicament, l'any 1976 els moviments de dones foren els que donaren protagonisme a la coeducació, a la dècada dels 80 l'anàlisi del sexisme preocupava a nivell educatiu, mentre que la dècada dels 90 ha representat la introducció dels estudis del tema de les masculinitats, un tema que encara preocupa dins l'àmbit educatiu.

Molts centres educatius van incloure la coeducació en els projectes educatius de centre. Sovint es confonia la coeducació amb l'escola mixta. Val a dir que, avui, en dia, observant la quotidianitat escolar, la coeducació no funciona, encara que es considera que és un repte superat perquè els xiquets i xiquetes ja fa molt de temps que van junts i que fan el mateix. Els centres capdavanters en coeducació han estat gràcies a la voluntat de cert sector de mestres i de professores. El mestratge de les expertes Marina Subirats i Amparo Tomé ha generat recerques i publicacions sobre coeducació d'acord amb les demandes dels nous temps. En són un bon exemple els *Quaderns per la coeducació*. Podem dir que la càrrega ideològica de la coeducació, la devem a les dues autores esmentades.

³ GIRALT BOTARELL J. *Educar per l'acceptació del fracàs, la pèrdua, el sofriment i la mort*. Curs 1997- 98.

NOLLA CASALS A. *Pedagogia de la vida i la mort*. Curs 1999- 2000

LARULL C. *Antropologia de la mort*- 2004- 2005

Darrerament, amb el nou govern de la Generalitat, el departament d'Educació ha impulsat altra vegada el tema de la coeducació. Per això ha creat una secció d'innovació i coeducació amb persones expertes, coneixedores dels estudis pedagògics, les quals vetllen per la seva difusió i aprofitament. La professionalitat i experiència de Núria Solsona i de Mercé Otero Vidal ha fet que siguin considerades les figures referents de la coeducació en els centres escolars. Aquesta nova línia s'ha materialitzat en l'impuls dels projectes coeducatius de centre, en la difusió i en la participació del professorat interessat en els cursos universitaris del centre Duoda d'estudis de les dones de la UB, en els cursos de formació per al professorat i per a membres responsables de coeducació en els centres escolars, i també en la pàgina web Innovació i Coeducació.

Pel que fa a l'àmbit universitari, el centre Duoda, des de la dècada dels vuitanta, ha impulsat estudis transversals i interdisciplinaris de la dona partint del feminisme de la diferència que promou l'autoritat femenina. Pel que fa a la història, la capdavantera ha estat la historiadora Teresa Vinyoles, seguida de Milagros Rivera, totes dues des de la història de les dones i de les relacions, han reformulat tota la història. Duoda ha estat un centre catalitzador de la coeducació des del currículum. Té en compte tant de la feminitat com de la masculinitat. La coeducació, doncs, ha arribat a l'àmbit de la pedagogia.

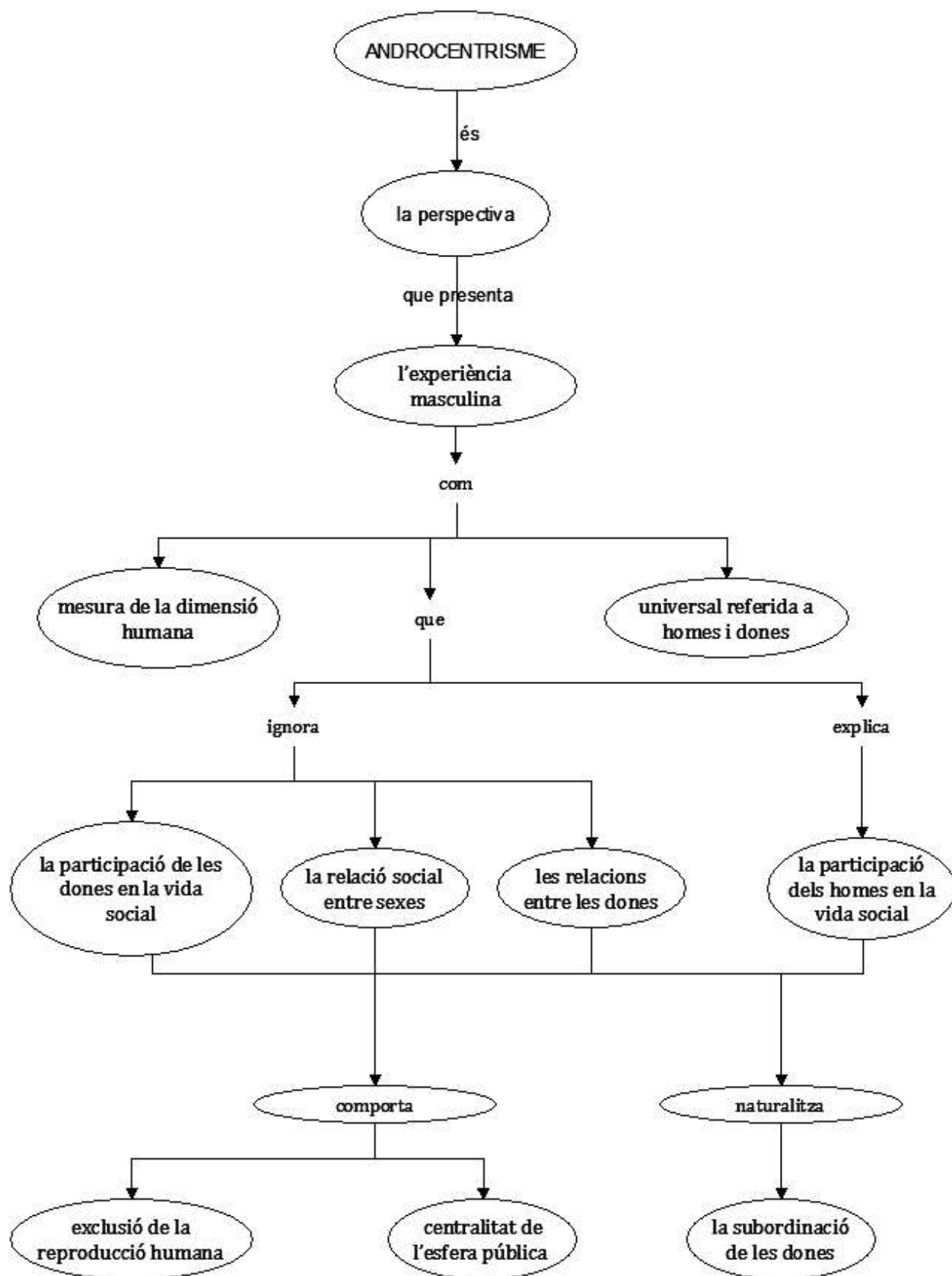
Però i què s'entén per coeducació?

La coeducació és el mètode educatiu que parteix de la voluntat d'aconseguir la igualtat d'oportunitats entre els sexes i la no discriminació per raó de sexe. Coeducar és educar per la igualtat dels homes i de les dones des de la diferència per evitar les relacions de domini d'un sexe sobre l'altre.

Quina diferència hi ha entre escola mixta i escola coeducadora?

L'escola mixta acull nois i noies junts. De fet afegeix les noies en el món acadèmic dels homes però ignora els sabers femenins i la presència de les dones al llarg de la història. En aquest model d'escola les programacions i els llibres de text encara reflecteixen l'androcentrisme i el model tradicional masculí com a reflex del patriarcat. I en general, a nivell de llenguatge escolar, encara es fa servir el masculí com a genèric. Parafrasejant paraules de la mestra Ana Mañeru, direm: *"Per què no parlar en masculí i femení com correspon al món sexual on vivim? Fer servir el masculí i femení, quan calgui, abandonant el masculí com a neutre, com podem parlar de mig món com si fos tot?"*

Actualment amb la Llei d'igualtat comencen a canviar algunes coses, però cal aplicar la llei al currículum, fins ara androcèntric, no discriminant els sabers del simbòlic femení. Això implica una nova explicació de la història on tothom tingui un lloc, no arribant a caure en el típic afegir a les classes el tema de la dona d'una manera sumativa.

Font: a partir d'Encarna Hidalgo i d'altres.

C.1.- Els espais actuals de la mort

A tall d'introducció he de dir que, com que la construcció del coneixement es fa a partir de les experiències personals o de les idees prèvies que ja tenim, partiré del discurs del que ja coneixem, del període actual, de com es considera la mort ara.

Ara, en ple segle XXI, malgrat la mentalitat racional dominant, i malgrat ser una societat cada cop menys religiosa, amb un laïcisme imperant, la mort, quan arriba, colpeix. No tornar a veure mai més un ser estimat és traumàtic, com ho ha estat sempre. La mort no ha canviat amb el pas del temps, però sí que ho ha fet la seva percepció. Els rituals, el dol i el tractament del difunt acompanyen, com sempre, a la humanitat. L'espai o els espais dedicats a l'àmbit de la mort són visibles en cada població, en els cementiris vigents des de darreries del segle XIX, fruit de la ideologia higienista i dels nous corrents sanitaris. Els gestos de dol, com ara vestir-se de negre, encara que es van perdent, els solen mantenir les dones grans, sobretot les immigrades de les zones rurals.

A la nostra societat occidental de tradició cristiana, fins ara s'ha enterrat o inhumat els cadàvers, però, des de fa uns quants anys, de cada vegada més es practica la incineració en crematoris especialitzats. I en aquest darrer cas, les cendres es poden portar al cementiri, al nínxol familiar tradicional o es poden escampar en algun lloc o llocs significatius, escollit per la persona difunta. I està tan estès aquest nou costum que ja comencen a aparèixer normatives de caire ecològic, com va passar al segle XIX que es van haver de redactar normatives higièniques. Paral·lelament hi ha cementiris privats on preval la intimitat, el paisatge envoltat de natura o l'esperit de soci d'un esport.

Malgrat el predomini d'una societat laica, el culte als morts i el costum de portar flors i visitar els difunts encara són vius. De mica en mica la mort va perdent la familiaritat amb que sempre ha estat tractada i es va convertint en un tabú, suplantant el lloc al tabú del sexe. En molts àmbits la mort és amagada, fa por.

C.2.- Relació entre els espais dels mort i dels vius

El tanatòleg francès Ariès va dir que *"La sociedad de los muertos es el reverso de la ciudad de los vivos o, más que el reverso, su imagen, su imagen intemporal"*. La mort com a part de la vida té a veure amb totes les seves expressions vitals. El comportament i les actituds de la humanitat davant la defunció humana és un tret d'identitat que el diferencia les persones dels animals. I aquestes actituds i representacions es fan segons el que es coneix, la vida, tot i que a vegades hi té a veure la fantasia d'allò desconegut que s'imagina, l'anomenat imaginari. Cada època i cada societat tenen la pròpia concepció de la vida, de la societat i de l'imaginari.

A la vida, l'espai és jeràrquic igual que la societat. L'espai no és neutre, ni és el mateix, ni és igual per a tothom. Cadascú el percep d'una manera molt íntima i personal. El mateix lloc pot ser diferent per a cada persona. A la vida les cases estan en funció de l'economia i del prestigi

social, aquesta diferència d'espai, també és visible al cementiri, on hi ha mausoleus, fosses i nínxols. Els cementiris del segle XIX mantenen els criteris urbanístics i la mateixa divisió de la ciutat coetània. A cada gran panteó correspon una casa gran. Hi ha, doncs, un diàleg entre el llenguatge de l'habitatge dels vius i l'habitatge dels morts. Aquests cementiris romàntics, com alguns del Maresme o el del Poblenou de Barcelona, o el de Sitges, o els d'ultramar amb records catalans, entre tants altres, són com pàgines de la història local i vertaders museus a l'aire lliure per les seves representacions artístiques, on es fa visible el canvi de percepció de la mort. A partir del Romanticisme els cementiris i la concepció de la mort presenten un gran canvi respecte d'aquelles necròpolis medievals recloses a les esglésies. Els nous cementiris, situats als afores dels nuclis urbans, passen a ser com una mena de passejos i jardins, llocs per passejar i meditar, espais per al record, l'art i la poesia, com ho expressen les paraules de Jorge Luís Borges dedicades al cementiri de la Recoleta l'any 1923, on esperava ser enterrat.

L'any 1983 era enterrat a Ginebra.

*"Bellos son los sepulcros,
al desnudo latín y las trabadas fechas fatales,
la conjunción del mármol y la flor
y las plazuelas con frescura de patio
y los muchos ayeres de la historia
hoy retenida y única.
Estas cosas pensé en la Recoleta
en el lugar de mi ceniza"*

C.3.- Tipologia de tombes.

Si visitem un cementiri actual ens sorprendrà la varietat d'enterraments que hi sol haver. Des de les tombes a terra, anònimes, a la fossa comuna de la guerra, a les de làpida identificadora, als nínxols concentrats en vertical imitant els blocs de pisos, a les capelles particulars, als mausoleus i panteons enjardinats o ornats amb obres d'art que ens fan sentir un no sé què, una certa emoció. Sense oblidar el petit cementiri laic o civil, molts dels quals ara no es fan servir, en altres temps reservats per als enterraments civils i fora de l'església. Quan algú se suïcidava, per exemple, era enterrat en el cementiri civil.

C.4 - Memòria i record.

El cadàver és la darrera resta material de la persona. L'espai físic que aquest ocupa una vegada inhumat, manté el record i el fa perviure. Pensem en les visites dels familiars al cementiri, en que hi porten flors. El tractament d'aquest espai, la tomba, té relació amb el tractament del record i de la memòria, tan per part de la família com per part de la voluntat de la mateixa persona difunta, que vol ser recordada.

C.5 - Diferències socials i religioses.

La diversitat d'enterraments a què hem fet referència, respon a unes diferències socials i religioses ben evidents. Es tracta d'unues diferències que volen marcar la desigualtat. El més corrent és trobar símbols com una creu o un àngel, pe`ro també podem trobar el símbol maçònic en algun antic cementiri civil, o un canelobre que evidencia la pràctica de la religió jueva. Una fotografia emmarcada o un retrat esculpit a la pedra, habitualment acompanyat d'un text, ens pot identificar una persona. La raó de la diferència és visible i entenedora. Tot serà diferent segons el poder adquisitiu individual o familiar o el prestigi social que volen marcar. Partint d'aquest argument, podem considerar la tomba com una manifestació del poder econòmic i polític, i també del prestigi social familiar.

Un passeig pels nostres cementiris actuals ens fa adonar del pes de la família en la societat i en la història, una família patriarcal.

C.6 - Canvis de representació respecte l'Antic Règim

Si en els cementiris actuals, que no passen de cent cinquanta anys, ja hi notem certes diferències, pensem què deu passar amb els que ja en tenen vuit-cents. Els cementiris del segle XIX van repetir els esquemes de l'Antic Règim pel que fa a representació i distribució. Ara podem percebre diferències socials i religioses, com hem vist, però no distingiren si es tracta de l'enterrament d'un home o d'una dona, a no ser pel nom escrit. Abans sí que es feia notar, ara ja ha desaparegut la diferència marcada del gènere, així com es tendeix a la laïcitat amb l'absència de signes religiosos. Si fem una lectura de làpides de cementiris actual veurem el gran pes que hi ha jugat la família patriarcal. Un dels grans canvis respecte a l'Antic Règim ha estat l'actitud de por davant la mort per contra d'influències culturals que han entrat en la tradició mediterrània.

C.7 - Rituals funeraris.

Els enterraments perduren i són visibles al cap del temps, mentre que les cerimònies són efímeres. S'ha de recórrer a la memòria oral i escrita per a recuperar-les.

Sentir les campanes tocant a morts, encara és habitual en la majoria de pobles. Ara toquen per a tothom igual, però fins abans de la Guerra Civil pel toc se sabia si es tractava de l'enterrament d'un albat, per exemple, o de quina categoria era, ja que n'hi havia de cinc categories. Cada categoria tenia nombre de pobres i de capellans, segons un preu establert.

El funeral religiós o cerimònia laica, com a darrer comiat i expressió de condol a la família tothom el coneix. Avui dia ja no paralitza la vida quotidiana com fa cent anys. Llavors les confraries i germandats de socors mutus estaven obligades a assistir als funerals, i la vida laboral s'aturava.

La documentació escrita palesa el canvi en la redacció dels testaments a partir del segle XVIII. A poc a poc es van convertir en el testimoni d'un acte jurídic del repartiment de l'herència, independentment de la religiositat i dels pensaments del difunt i deixant a banda les deixes i els benifets a l'església.

Ara, la manifestació del dol és lliure, segons el criteri de cadascú. La gent gran, però, encara manté el costum de vestir-se de color negre i de quedar-se més a casa.

C.8 - Universalitat i paper igualitari de la mort.

*“La vida és curta i la mort trepitja
amb peu indiferent la cabana del pobre
i el palau dels reis”*

Horaci

La mort, com el naixement, és igual per a tots els éssers humans. La mort és universal i igualitària. No fa distincions de classe social ni de gènere. Són els costums humans que marquen les diferències.

A partir d'aquí, de forma retrospectiva, anirem presentant els enterraments dels monestirs del Cister, molt propers en l'espai però molt allunyats en el temps i en la seva concepció, uns cementiris que van pel camí de fer els nou-cents anys.

EL MONESTIR, UN ESPAI MEDIADOR ENTRE LA VIDA I LA MORT

Els nostres monestirs del Cister, després de la seva fundació al segle XII, van començar molt aviat a ser cementiris de diverses personalitats. Tradicionalment la majoria de cenobis s'hi convertiren en cementiris. La funció de la comunitat monàstica, respecte als enterraments, era la de servir, vetllar, recordar i pregar perpètuament per l'ànima de les persones sebolides a redòs seu, complint les seves darreres voluntats testamentàries, com anirem veient.

1- MEMÒRIA HISTÒRICA: EL VALOR DEL PASSAT I LA SEVA CONSERVACIÓ

Estudiar la mort ens porta a parlar d'uns temes molt abstractes i efímers com ara el temps, la memòria, el record i també l'oblit. És ben notori que a tothom li agrada que el recordin i que la família vol mantenir el record de la persona estimada, a la qual no tornarà a veure mai més. Aquest lligam sentimental amb els antecessors s'ha mantingut al llarg dels temps. Els monestirs l'han conservat durant un període molt llarg i, en alguns casos i, en certa manera, encara perviu.

Aquests records, que al seu moment eren familiars, d'amistat i de compromís religiós de la comunitat monàstica pel sufragi de les ànimes, amb els anys adquiriren valor antropològic perquè il·lustren una manera de viure en un període de la nostra història. I mentre materialment i física es mantinguin els sepulcres, es conservarà la memòria històrica col·lectiva. La memòria individual per a alguns reis, com Jaume I, es més aviat una memòria política i historiogràfica, d'acord amb el que ja pretenien els reis Jaume II i Pere el Cerimoniós quan projectaren el panteó reial a Santes Creus i a Poblet. Els monarques eren conscients del poder del record. De la memòria personal ara s'ha passat a la memòria de la pedra i al símbol.

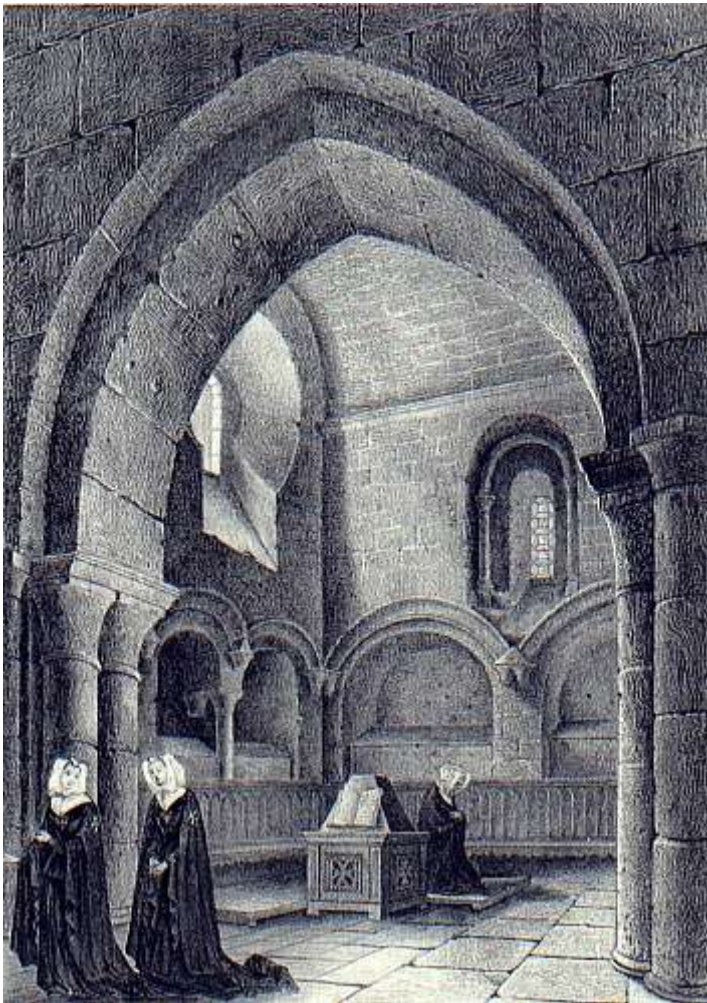
1.1 - EL SEPULCRE COM A MEMÒRIA D'IDENTITAT I IMMORTALITAT

En un monestir, essent com és una institució humana religiosa i, en part també laica per les relacions polítiques, s'ha mantingut la memòria històrica gràcies a la seva perdurable arquitectura, a la documentació escrita, malgrat que sigui més vulnerable, i principalment gràcies a l'art, en què cal comptar particularment l'art funerari.

En la tradició monàstica, com es pot veure a Ripoll o a San Juan de la Peña d'una manera funcional, a part de la conservació dels sepulcres i del manteniment de les inscripcions funeràries, s'anotaven dades a fi de recordar les dates dels sufragis. Fruit d'aquesta voluntat de fer memòria són els obituaris i els calendaris necrològics, escrits i conservats per la comunitat. Amb el pas dels anys anaven tot això ha esdevingut historiografia. Des del segle XIII, a tot Europa s'estil·là de fer plaques murals en pedra incrustades en les parets o pilars. Eren en llatí i es feien en record de les persones finades. En són un bon exemple la del rei Pere II, la de Jaume II i la de la reina Blanca a Santes Creus.

Sepulcre del rei d'Aragó Ramiro el Monje. Monestir de san Pedro el Viejo de Huesca. Reaprofitament d'un sarcòfag romà. Al bell mig apareix un bust masculí, togat, acompanyat per uns sers alats i els genis de la mort, Himnos i Thanatos.

Gravat del panteó reial del Monestir femení de Sixena. S. XIX. F.X. Parcerisa Font: Els escenaris del rei.

Moltes monografies santescreuïnes detallen els cartells que hi havia en algunes sepultures, cartells que informaven dels canvis. Per exemple, el referent a la família Tarragona, enterrada a la nau de ponent del claustre, la qual va reformar l'antiga sepultura familiar. Un altre exemple és el cartell davant de la tomba de Galzeran de Pinós on s'explicava la llegenda del rescat. En definitiva, són anècdotes que posen de manifest que el sepulcre formava part del patrimoni familiar i que es renovava, com la casa pairal, per imposició de l'espai o dels marcadors socials i de les preferències artístiques. Les tombes dels monestirs no es construïen amb la finalitat de ser visitades, tan sols es veien els dies dels enterraments o dels aniversaris. La resta de l'any tan sols hi tenia accés la comunitat religiosa, com a vetlladora de les seves despulles i intercessora de les seves ànimes, mitjançant l'oració. Com que aquesta era una de les principals funcions de la comunitat, podem considerar que els sepulcres formaven part del monestir. La identitat individual s'expressava diversament en els sepulcres.

1.2 - INSCRIPCIÓ DE LA IDENTITAT

Totes les tombes que tenen làpida sepulcral amb la inscripció del nom de la persona difunta. Expressen la voluntat de mantenir-ne viu el seu record, i de ressaltar-ne la seva individualitat, més enllà dels anys. En certa manera es pot dir que, en estar escrita a la pedra, pretenen la immortalitat.

1.3 - INSCRIPCIÓ AMB RECONeixEMENT DE QUI HA PAGAT LA LAUDA.

Algunes vegades passa, com passa en els cementiris actuals, de vegades, a part de la persona difunta hi ha inscrit el nom d'algun membre de la família que dedica la lauda al familiar difunt. A Vallbona, per exemple, la comunitat dedica una lauda a una abadessa i, en algun cas, ho fa una neboda. A Santes Creus, visitant la tomba de l'abat Mendoza podem saber, el nom de qui la va pagar, perquè hi figura el seu nom i el cognom:

“ Al reverend en Crist Pre i Senyor Fra Pere de Mendoza, abat d'aquest cenobi i capellà major reial. El qual morí el dia vint d'abril de l'any del Senyor mil cinc-cents dinou. Joanós Vives de Pontons tingué cura que fos construït el seu monument”

Aquesta inscripció, actualment, és poc clara, però gràcies a la transcripció de l'Eufemià Fort la podem llegir. És important la informació que ens dona aquesta inscripció, com en algunes d'altres, ja que ens indica que l'abat de Santes Creus era el capellà major de la casa reial, dada destacable perquè vol dir que havia d'estar present durant la mort del rei i havia de presidir els funerals reials, per privilegi de Jaume II.

1.4 - FIGURA ESCULPIDA: FIGURA JACENT. FIGURA ORANT

En alguns sepulcres, evidentment en els de més prestigi, una escultura de figura humana, amb semblança o no, vol evocar la memòria i la presència de la persona enterrada, ja sigui en actitud de dormir en pau el somni dels justos, o com a finada. (Cal recordar que l'etimologia de la paraula cementiri ve de dormidor i de jaure) Les escultures que representen aquesta actitud s'anomenen figures jacents mentre que les que representen l'actitud de resar de genolls, s'anomenen figures orants. Entre les escultures jacents trobem alguns exemples de figures dobles que volen ressaltar la personalitat del rei representat. És el cas tant de Jaume I com de Alfons el Cast, a Poblet. D'una banda els veiem com a reis i de l'altra com a monjos, encara que mantenint els atributs regis. El mateix passa amb el de la reina Elisenda a Pedralbes. Durant l'època del Renaixement i del Barroc la modalitat de figures orants va ser molt comuna entre les corts europees. De la primera tipologia en trobem als tres monestirs, mentre que de la segona per antics gravats de Laborde, sabem que tan sols n'hi va haver dues a Poblet, actualment desaparegudes. Es tracta de les tombes d'Alfons IV el Magnànim i del seu germà don Enrique d'Aragó, tenint en compte els antics gravats i la minuciosa descripció feta per l'acadèmic il·lustrat Antoni Ponç i Piquer (1725-1792) que viatjà per la península⁴. Gràcies a la seva visita i a les seves notes el pare Finestres va poder redactar la Història de Poblet. I es va poder restaurar part de la tomba d'Alfons el Magnànim. La descripció del viatger va ser un referent important.

⁴ Citat per GONZALVO G. *Poblet, panteó reial*

“Pero no puedo omitir el del gran Rey D. Alfonso V de Aragón, y de Napoles, que està arrimado á una pilastra en el lado del Evangelio, y junto al arco de esta misma parte, donde estan los sepulcros Reales.

Consiste el ornato de dicho sepulcro en una urna sobre su basamento, con quatro estatuas que representan la Esperanza, y la Justicia en los ángulos de enfrente, y en los otros de la Templanza, y el bien obrar. La inscripció es la siguiente: Alfonso V Aragoniase, et Neapolis Rex-Serenissimus, ob eximias bellicae Virtutes dotis cognomento magnanmus (...) Tanti Regis, ac Reginae Mariae coniugis ossa, Apostolica dispensatione, idem pientissimus Dux, novo lapide contegens, parentavit

Aunque esta inscripcion da a entender que con el Rey D. Alffonso V yace su muger Doña Maria, no es así, pues el Cuerpo de esta Princesa está en el Convento de la Trinidad de Valencia, y fué equivocacion del que hizo el letrado.

Sobre el sepulcro se eleva un cuerpo de Arquitectura de orden dórico, con trofeos militares, y otras cosas en el friso, interpuestas entre unas pilastras, delante de las quales hay ocho niños llorando. La estatua del Rey está sobre la urna, arrodillada en una almohadon mirando al altar mayor, y allí mismo se ven el cetro, y la Corona Real.

Otro sepulcro que hay en la pilastra de enfrente es del todo parecido al antecedente, y la mandó labrar el mismo D. Pedro Antonio de Aragon; solo que en lugar de las figuras alegòricas de aquel, estan en este las de la Fé, Caridad, Fortaleza y Prudencia. Yace en dicho sepulcro el Infante D. Enrique de Aragon con sus dos mugeres, Doña Catalina, Infanta de Castilla, y Doña Beatriz Pimentel, hija del Conde Benavente. Ya ve V. (Escribia en forma de carta a Campomanes) que estas cositas no eran para dexar de tocarlas en un viage hecho por Cataluña (...) Esta Real Casa se puede decir, y considerar respesto a la Corona de Aragon, como el Escorial á la de Castilla.”

Tomba gòtica de l'abadessa Elisenda de Copons, Imatge jacent amb el bàcul i els seus escuts parlants amb el copó (s. XIV) Sala capitular de Vallbona.

La capella reial de Poblet vista des de la nau lateral amb el panteó reial i els dels Cardona abans de l'exclaustració. Es poden observar les figures orants d'Alfons el Magnànim i el seu germà Enric, ara desaparegudes. Gravat de Laborde. Font: Poblet, espai i temps.

1.5 – L'HERÀLDICA COM A RECONeixEMENT FAMILIAR I DE LLINATGE

L'època medieval es caracteritza per la gran proliferació d'escuts. En certs períodes històrics ha prevalgut el nom familiar, el del llinatge de la noblesa, per sobre del nom individual. L'heràldica, a partir de l'època imperial bizantina, es va difondre entre la reialesa i després entre la noblesa. A la baixa Edat Mitjana el llinatge pesa per sobre de l'individu. En tenim molts d'exemples entre els conjunts tombals dels monestirs. L'escut o els escuts poden identificar la casa noble, normalment la del pare i excepcionalment també la materna. Com és el cas del sepulcre dels Montcada, a Santes Creus, on juntament amb els escuts titulars apareixen els escuts dels Bearn i dels Castellvell, de les dones Maria i Guillema, entre altres. El Montcada és l'únic llinatge que representa en tots els conjunts sepulcral, l'heràldica materna (que és la del pare de la mare). L'escut del darrer panteó familiar a la nau lateral de la dreta de l'església de Santes Creus, és la millor mostra. A Poblet, els Cardona, en algun moment, també ho tenen en compte. Al panteó de Poblet Pere el Cerimoniós també ho va respectar. Per això, al costat de l'escut d'Aragó hi ha el de Navarra, de Portugal, i de Sicília, en honor a les reines. L'escut parlant identifica la família sense necessitat d'haver de recórrer al text. Moltes famílies nobles volien passar a la història gravant el seu escut a les pedres dels monestirs.

Tomba de la família Montcada amb els escuts de Castellvell i Bearn intercalats entre els de Montcada. Claustre de Santes Creus

Tomba abacial de Violant de Perellós amb el bàcul i motius heràldics identificadors com ara l'antiga varietat de pera, anomenada perelló, a la sala capitular de Vallbona. (s. XV).

2 - LA MEMÒRIA I LES FONTS DOCUMENTALS

La història com a ciència que és té el seu mètode científic. Treballa amb hipòtesis a partir de l'anàlisi de les fonts historiogràfiques i estableix les seves interpretacions. Les fonts com a document ens aporten informació d'allò que estudiem.

Amb la intenció de resumir breument la classificació de les fonts us remetem al treball didàctic amb fonts TAF que està digitalitzat. Les fonts poden ser primàries i secundàries, depenent de si aporten informació directa o indirecta d'altra època i amb certa interpretació, com pot ser el cas d'un llibre d'estudi. Les fonts poden ser materials: una peça de ceràmica, un tros de vestit, un ós o iconogràfiques, textuals; una novel·la coetània a l'època estudiada, com podria ser Tirant lo Blanc; una imatge (fotografia o vídeo) en funció de l'època.

Fonts primàries	Material: els enterraments	
	Documents escrits	Documents d'arxiu: escrits, d'imatge i so.
	Documents d'imatge	
	Documents orals	Fonts orals: d'arxiu, de camp.
Fonts secundàries	Bibliografia	

3 - LES TOMBES COM A FONT DOCUMENTAL DE LA HISTÒRIA

Per moltes raons que ja hem exposat, podem considerar les tombes com a font primària i com a document material per a l'estudi de la història. Pensem, si més no, en les piràmides d'Egipte i en les troballes arqueològiques d'enterraments iberoromans i en tota la informació sobre les formes de vida que ens aporten. Les tombes conservades en els monestirs, malgrat que pertanyen a una època més propera, també ens donen molta informació documental, com podem veure.

En els conjunts sepulcrales, com en moltes de les obres d'art, haurem de diferenciar allò que es pot veure a simple vista i que l'artista o el finat va voler manifestar directament, d'allò que no es veu directament però que, subtilment hi descobrirem. Caldrà interpretar-ho perquè ens podrà donar més informació que la que sembla tenir.

3.1 - EL QUE ES VEU: NOM, DATA, GÈNERE, VESTUARI, ATRIBUT

En veure un enterrament ja descobrim una sèrie de dades, com ara el material, la forma o la tipologia, la identitat i el nom del difunt, el gènere de la persona difunta. Si hi ha figura podrem veure el vestuari, el pentinat i el capell, element que tingueren caràcter identificador i estamental. Per exemple, l'hàbit monacal o la dalmàtica del rei, el cap velat de les dones casades, els atributs que identifiquen el càrrec, com la corona reial i el ceptre, si és reina, o el bàcul i la mitra abacial, els guants, la crossa de l'abadessa, entre altres detalls. La datació, si es fa constar i es conserva, pot ser la clau per a descobrir la causa de la mort, com podrem comprovar en el grup de tombes pobletanes de 1348 tan significatives. L'heràldica és visible, però cal estudiar-la i interpretar-la si es vol saber exactament a quin llinatge pertany cada tomba.

Detall de tomba abacial de l'abat Nogués. Guants i anells de l'abat. Sala capitular de Santes Creus.

Tomba de l'abat Tolrà amb l'atribut del bàcul, l'hàbit i una gorra en lloc de la típica mitra. Sala capitular de Santes Creus.

Detall de la mitra brodada de l'abat Contijoch. Sala capitular de Santes Creus.

3.2 - EL QUE NO ES VEU

Algunes dades no són visibles. S'hauran de cercar i contrastar amb altres documents com la interpretació de la classe social, la datació, el poder, la biografia i la iconografia. Per exemple, la ubicació de la tomba, si l'espai és privilegiat o no, l'orientació, l'expressió de relació de poder més enllà de l'econòmic que es fa visible en el material, l'art i l'ornamentació i la iconografia, el prestigi social o l'expressió de l'espiritualitat i de la pobresa en les fosses de la

comunitat religiosa de l'orde cistercenca. La biografia tampoc no la trobem en les tombes, però ens poden proporcionar dades com la datació, el gust, les preferències o la mentalitat. També poden il·lustrar en aspectes a nivell llegendari i literari, com veurem en la Invicta Amazona, El rescat de les cent donzelles a partir en la tomba de Galceran de Pinós o la de la infanta Sança d'Aragó a Vallbona de les Monges, entre altres.

Tomba del rei Pere el Gran. Església de Santes Creus. Detall d'una fulla d'heura a la nansa de la banyera de porfir, que pot aportar possibles arguments a l'hora de considerar el seu origen romà.

Lauda de l'abadessa coronada, la més antiga del cenobi, atribuïda a Eldiarda d'Anglesola (s. XIII). Imatge jacent amb corona, atribut del bàcul i de l'angelet portant la clau com a símbol de la cerimònia de "lo cabacet de les claus" que els donaven, ritualment pel seu nomenament abacial. Sala capitular de Vallbona de les Monges.

3.3 - ESTUDIS ANTROPOLÒGICS DELS COSSOS. LA DIFERÈNCIA SEXUAL. SEXE I GÈNERE

L'estat de les restes humanes, ja siguin restes d'ossos o de mòmies, ens pot indicar el costum del tractament que donaven als difunts. El tractament dels cadàvers per a enterrar-los en les esglésies o en les seves proximitats, abans del segle XIII, establia que fossin rentats amb finalitat higiènica, a fi d'evitar les pudors. Hi havia àmbits eclesiàstics que es dedicaven al tractament dels cadàvers, com l'orde de l'Hospital de sant Joan que per poder repatriar els ossos al país dels que morien a les croades, feien bullir els cadàvers i els descarnaven. A partir del Concili Laterà, l'any 1215, es va prohibir que els eclesiàstics es dediquessin a la cirurgia i el 1299 el Papa prohibia que es fessin aquests procediments iniciats a les Croades a fi de repatriar els cadàvers. A partir d'aquest moment s'empraren tècniques d'escissions per treure les vísceres i les parts toves, que se substituïren per sal i herbes aromàtiques, embolicant-los amb draps i una pell de brau. Es diu que aquest sistema es feia servir per a enterrar els cadàvers dels reis de la Corona d'Aragó.

La preocupació per la conservació del cos era important, d'una banda frenava la corrupció durant el trasllat, ja que els funerals duraven molts dies. D'altra banda era considerada com una manifestació de santedat. El testament del solsonenc Pere Za Trilla⁵, el 1403, ens explica el tractament que vol rebre: *"ciudadà de Barcelona ordena que (...) com l'anima sia fora del cors meu, vuys lo meu ventre sis hubert i treyt ventre e budells, frexures, e tot zo e quant ello meu ventre atrobat sirà, per zo que no don empatxament de corrupció el meu cos, per tant com jo elegesc sepultura del meu cos ella esglea del monestir de santa Maria de Solsona e vuyl no aya sepultura tro ella capella que jo he feyta dels benyrats martirs sant Cosme e sant Damià, la hom jo he feyta ja fer temps ma sepultura (...)"* Aquest text ens manifesta que era habitual el costum de treure les vísceres dels cadàvers i rebre sepultura en els monestirs.

La gran quantitat d'osseres que encara queden en els monestirs evidencia el tractament que rebien els cadàvers abans de la conservació dels ossos. La descarnació potser es feia de forma lenta al podrimener, o d'una manera més accelerada, amb calç viva o fent bullir els cadàvers seguint la tradició de las croades. Amb tot cal tenir en compte el costum de la família reial, que tenia un primitiu enterrament als convents dels framenors franciscans de diverses ciutats i que més tard feia el trasllat posterior als monestirs del Cister.

L'estat dels cossos embalsamats obre grans vies de recerca a tots nivells: Per exemple, la descripció feta l'any 1884, de la mòmia de la reina Sança de Castella, esposa d'Alfons el Cast, sebollida en el monestir de Sixena i ara desapareguda, permet saber detalls de com havia estat la reina. Segons la seva mòmia, era pèl-roja per les restes de la seva cabellera i que era una dona molt alta, car mesurava 1,70 m. d'alçada destacable per ser una dona d'aquell temps en que tothom era més aviat baixet. En canvi, fou notable l'alçada dels reis de la corona catalanoaragonesa com Jaume I i Pere el Gran. De les reines no es diu res. Però, no ens ha de sorprendre l'alçada d'aquests monarques havent tingut respectivament una àvia i besàvia tan alta i tenint en compte, també, la dieta de la reialesa, tant pel que fa als xiquets com a les xiquetes, que era més completa que la de les altres classes socials.

Darrerament al monestir de Poblet, el departament de l'Hospital Joan XXIII i la Universitat de Granada, a partir de la demanda de l'ADN de la reina Blanca de Navarra en relació amb el seu

⁵ CARDONER A. (1973) *Història de la medicina de la Corona d'Aragó*. Ed SCIENTIA . Barcelona

fill, el príncep de Viana, s'han portat a terme estudis d'ossos de diferents enterraments. La premsa va recollir les seves hipòtesis⁶. D'aquests estudis es desprèn el caràcter igualitari de la mort, la seva universalitat que ens va recordant, que en el fons, tots som iguals. Les úniques diferències apreciables estan en la pelvis de les dones a fi de parir i o en els ossos deformats com a conseqüència l'activitat i del treball. Les deformitats dels ossos de les mans i de l'esquena i certes malalties dentals per carències alimentàries fan suposar que són restes òssies dels conversos, mentre que el garrell de les cames i d'altres malalties per excés de proteïnes animals de cacera, correspondria al homes de la noblesa pel fet d'anar a cavall i la dieta. Un dels problemes de la reialesa, pel que fa a la salut i en certa manera també a l'estètica, era el dental i el del mal alè per empatxos. Així ho documenten llibres com "*Flors de beutat*" plens de receptes per a ajudar a aguantar els mals de queixal provocats per les caries creixents, degudes a l'excés i al descontrol de llepolies entre les classes benestants.

3.4 - CAUSES DE MORTALITAT

L'Edat Mitjana és el període històric on es palesa d'una manera més clara la mort, les circumstàncies temporals van portar a aflorar la mort molt sovint: mortalitat infantil, parts, malalties, cicles d'epidèmies, guerres, conflictes acabats amb violència, condemnes a mort. En els enterraments dels tres monestirs hi han exemples de múltiples causes que portaren les persones a la tomba. I seguint J. Fontana podem diferenciar unes morts ordinàries, més de caire personal, i unes altres d'extraordinàries com les causades per la pesta o per les guerres. Entre les primeres les causes més freqüents eren la mortalitat infantil, els parts de les reines com Blanca d'Anjou i Maria de Navarra, les febres quartanes com les que patí Mata d'Armanyac, duquessa de Girona, llargues malalties com la de Maria de Castella i el cranc al pit entre alguna abadessa de Vallbona. El rei Pere el Cerimoniós en la seva Crònica⁷ deixa constància de la mort de la seva esposa Maria de Navarra i del fill que havia infantat:

"Mes nostre senyor Déus, volent girar aquest goig en dolor, presse lo dit infant a hora de lo seny del lladre; lo qual ja haguem fet batejar e hagué nom Pere; de la mort del qual sens comparació, muntà més lo dol e la ira que n'hagren les nostres gents que no lo goig que d'abans n'haviem hagut per lo seu naixement. E per tal com la reina, nostra muller, havia haüt mal part e sofert de grans afans per lo prenyat, així com a Déus plagué, après mort del dit infant, cinc dies, la dita nostra muller, així com vera catòlica e amiga de Déu, reté la sua ànima molt devota ment a Déu. Manà en son testament que lo seu cos fos sebollit en lo monestir de Poblet. Mes per tal com teniem grans afers entre mans, sebollim-la molt honradament, en lo monestir de Sant Vicent en la ciutat de València." (Posteriorment fou traslladada a Poblet, com acostumaven a fer-ho.)

Entre les segones, la causa principal fou la guerra, ho fa evident el conjunt de tombes dels barons que van morir a la Conquesta de Mallorca en ajut del seu rei Jaume I i que són enterrats a Santes Creus. És molt visible l'empremta de la Pesta Negra que va afectar molt la

⁶ 2001 Presència, El País, Diari de Tarragona

2008- 09-10 El País.

⁷ Soldevila. Pàg. 1092

comarca i el monestir de Poblet. Entre la comunitat pobletana van morir 56 monjos, 30 conversos i dos abats, l'Abat Copons i el seu successor, l'abat Palau, al cap d'una setmana. La reina Elionor de Portugal, segona esposa de Pere El Cerimoniós, també va morir de la mateixa epidèmia quan tenia vint anys, igual que diverses persones de la noblesa sebollides i recordades en dues tombes del claustre, la d'Elionor d'Anglesola i Montcada, i l'elegant i acolorida ossera gòtica dels Vall-llebrera i la dels Alenya, damunt la porta del refector. La data 1348 gravada a la tomba ho evidencia, tal com podem llegir en la transcripció traduïda del llatí:

"Ací descansa Bernat d'Alanyà, fill del venerable Bernat d'Alanyà de Montblanc, l'ànima del qual descansa en pau. Morí el darrer dia del mes de juliol de l'any del Senyor 1348"

Una centúria més tard, l'any 1430, també moria de pesta Elionor, filla del comte d'Urgell, la que fou enterrada a la capella familiar dels Urgell a l'església de Poblet. Elionor havia portat una destacada vida d'ermitana a Sant Joan de Montblanc, on va morir. Era coneguda i valorada espiritualment, entre la cort, pels contactes amb fra Marginet, formant part de la seva llegenda. Havia estat també en contacte amb el moviment de beguines.

Fins i tot hi trobem el cas especial d'un assassinat, el del convers fra Guillem Tost a rel del conflicte dels pobles veïns amb el bosc de Poblet, com documenta el seu epitafi conservat a la paret:

"ACI: IAU: FRARE: G: TOST

QUI: PER: DEMANAR: IUSTICIA: I

PER: DEFENSIO: DEL: BOSCH: DEP

OBLET: PERHOMENS: DE: PRADES: FO

MORT: CUIUS: ANIMA: REQUIESCAT INP

ACE: AMEN: ANO: M:CCC: LX: VI"

També es diu que una llosa on hi havia una creueta, propera a la tomba de fra Guillem Tost, guardava les despulles d'un altre frare, Pere Mas, que va morir assassinat la nit de Nadal de 1533, durant els conflictes per l'empresonament de l'abat Caixal.

A part de totes aquestes raons de defunció també cal tenir present l'hipotètic enverinament del príncep de Viana, el qual, segons la tradició, el va portar a la mort.

Ossera d'Elionor d'Anglesola i Montcada. 1348. Claustre de Poblet.

Ossera de la família Alenyà. 1348. Claustre de Poblet.

Lauda tombal amb figura jacent i epitafi mural de fra Tost. S. XIV Claustre de Poblet.

3.5 - RECREACIÓ DE LA BIOGRAFIA AMB EL SUPORT D'ALTRES FONTS HISTORIOGRÀFIQUES

Com ja hem comentat, l'enterrament, com a darrera casa pot proporcionar dades per la biografia personal o suggerir i interessar temes de recerca o simplement interessar-s'hi. L'exemple es podria aplicar a les reines i a Guilleuma de Montcada, la Invicta Amazona. La singularitat individual de la seva tomba i les anècdotes llegendàries que la caracteritzen poden convidar a donar-la a conèixer, ja que la seva figura va transcendir ben poc més enllà de Santes Creus, tan sols en parla la Crònica de Muntaner.

3.6 - INTERPRETACIÓ DE LA MENTALITAT I LA RELIGIOSITAT AMB ALTRES SUPORTS DOCUMENTALS

La literatura ofereix un gran suport a la història. Els textos literaris ens ajuden a interpretar l'expressió de l'art funerari. Ramon Llull a El llibre de l'orde de cavalleria ens ajuda a trobar el significat de les peces de l'arnès representat en les tombes:

"(...) orde de cavalleria requer que tot ço que és mester a cavaller a usar de son ofici haja alguna significació, per la qual sia significada la noblea de l'orde de cavalleria. A cavaller és donada espaa, qui es feta en semblança de creu (...) E car espaa és tallant de cada part (...) per açò l'espaa del cavaller significa que lo cavaller ab l'espaa mantenga cavalleria e justícia. Llança és donada a cavaller per significar veritat, car veritat és cosa drete e no és torç (...). Capell de ferre es donat a cavaller a significar vergonya (...). Ausberc significa castell e mur contra vicis e falliments (...). Calces de ferre (...) a significar deui tenir segurs los camins ab ferre, ço és ab espaa e ab llança, ab maça e ab les altres armes. Esperons són donats a cavaller a significar diligència e expertesa e ànsia con pusca tenir honrat son orde (...). Gorgera és donada a cavaller a significança d'obediència (...) - Maça és donada a cavaller a significar forca de coratge (...)"

La correspondència igual que tots els documents escrits lliura a la història molts detalls de la biografia més íntima de la personalitat. El gènere epistolar expressa fins i tot els sentiments, que no figuren pas en la documentació oficial. Una carta del rei Jaume II, que habitualment es feia servir per comunicar la mort d'un membre de la seva família, fa saber la defunció de la reina Blanca, deixa entreveure molt de la seva personalitat i especifica la causa de la mort de la seva muller:

“Us fem saber amb aquesta lletra, amb gran amargor i gran aflicció de cor, com la il·lustre senyora Blanca, de grata memòria, reina d'Aragó, caríssima muller nostre, després de gravíssims dolors que li calgué sofrir per raó del part durant uns quants dies, multiplicadament angoixada, el dimarts darrer passat- “die martes proxima pretérita”, exactament. Al vespre plagué a Déu que morís i lliurés l'esperit com a reina catòlica que era.” 13, octubre, 1310 ⁸

Una nota domèstica del mateix monestir santescreuí també recollia la causa de defunció de la reina, la que lliurà el cos al cenobi a fi de perpetuar la seva memòria en la comunitat. *“El dimarts que s'esdevingué el tercer dia dels idus d'octubre, a primera hora de la nit, l'any del Senyor 1310 la sereníssima senyora Blanca, de clara memòria, que fou reina d'Aragó, morí a la ciutat de Barcelona, devotament en el Senyor”* (La nota data el dia de la defunció l' *idus*, segons el calendari romà l' *idus* era el dia tretze de cada mes, llevat dels mesos de març, maig, juliol i octubre que eren el quinze, per tant hi pot haver alguna errada en la datació del dia.)

La mateixa reina, que sabia que tenia una delicada salut, malgrat la seva juvenesa, i sabent també el risc que comportava el seu desè part havia fet testament uns anys abans, l'agost de 1308, detallant el motiu *“(…) per causa dels molts perills que es presenten a les dones ans del part, o igualment durant el part i semblantment després d'ell”* i demanava ser enterrada a Santes Creus.

[Altres textos literaris](#)

[Eiximenis: Moda femenina](#)

⁸ FORT, Eufemià (1978) Butlletí Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus, vol IX, num. 63-64

Rostre amb àngel de la figura jacent de la reina Blanca d'Anjou del panteó de Santes Creus. La reina, abillada de monja cistercenca, porta un vel al cap, cobert i coronat amb l'atribut reial.

3.7 - LA POBRESA, LA GRAN ABSENT. MEDIACIÓ AMB EL MÉS ENLLÀ

El monestir com a centre religiós tenia el dret de cementiri, d'enterrar, com feien les parròquies en els nuclis urbans. A les tombes veiem representada gran part de la societat cristiana. Actualment queden tombes de les classes social més elevades, mentre que de la pagesia, de l'artesanat i dels pobres no se'n troben. Els que havia al monestir degueren ser sebollits en el cementiri laic, fora del recinte, en fosses anònimes de les quals no queda cap vestigi del record com les tombes dels membres de la comunitat, marcats per l'oblit, uns per imposició social i els altres per la regla monàstica.

Els pobres, malgrat no conservar la seva memòria en els enterraments, com es conserva en els altres estaments, perviuen de forma anònima i col·lectiva en la documentació escrita, car tenien un paper clau en els funerals i en els testaments com a intermediaris amb el més enllà. La pobresa hi havia de ser present i era clau en tot allò que fa referència a la mort.

El testament de la reina Violant d'Hongria deixa escrita la voluntat de la reina, i a la vegada el costum de donar vestit a mil pobres i menjar a trenta soldats indigents. Així ho va demanar al rei.

El testament de la reina Elionor de Sicília és un bon exemple del costum de la presència i de les atencions envers els captaires en tots els funerals. A la catedral, a banda dels cent preveres i dels quinze escolans amb els seus respectius ciris, “ (...) Al voltant del túmul, que cobria un pali fastuós de brocat d'or amb els blasons d'en Pere i Elionor, s'hi havien de situar 25 captaires revestits amb cogulla de dol, de color de cendra y sostenint cadascú un ciri de quatre lliures, els quals captaires després de la cerimònia s'havien de reunir al refetor per descansar i serlos servida una col·lació. I entre els altres que es trobessin a la catedral s'havien de distribuir 500 sous barcelonesos, mentre que en el lloc hon hagués ocorregut la defunció i el dia de

l'enterrament s'havia de socòrrer amb vestit a cent captaires i amb almoina un cert nombre de pobres vergonyants. A les cases de beneficència i hospitals de Barcelona feia arribar també Elionor, caritatives dàdives.”⁹

Aquest paper mediador de la pobresa amb el més enllà que es dona a l'època medieval va perdurar fins al segle XX amb els pobres dels hospitals. Es deia que com més ric era el difunt més nombre de pobres l'acompanyaven en el seu enterrament. La Segona República va posar fi a la presència mercenària, i humiliant, de nens i nenes pobres de les Cases de Caritat als enterraments.

4 - DISTRIBUCIÓ DELS ESPAIS DE LA MORT

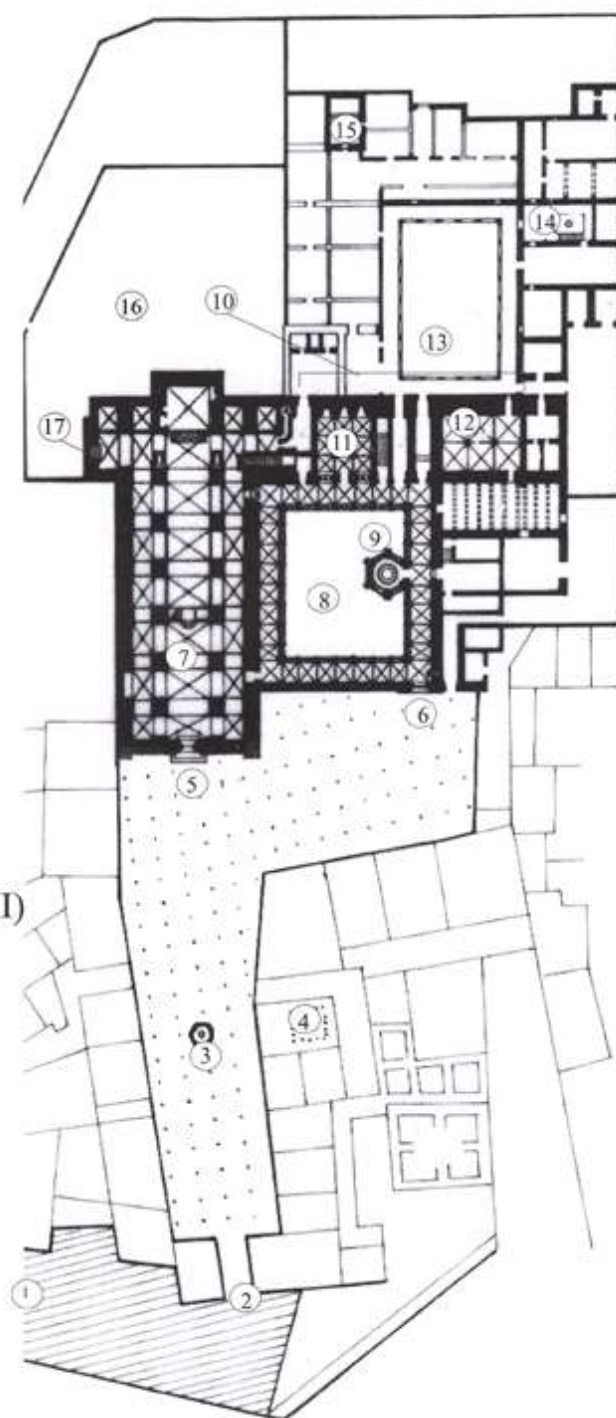
Si visitem un monestir, ja sigui com a estudiants o com a turistes veurem sepultures per tot arreu. A l'edat mitjana, part d'aquest recorregut tan sols el feien els monjos o les monges. Formava part de l'espai de la privacitat de l'església. En un moment determinat es va obrir al públic. Els claustres, les sales capitulars i les esglésies són els punts on els enterraments es visibilitzen més pel seu volum, per la quantitat i per la bellesa de l'art funerari. Hi ha tombes per tot el monestir, tant en l'espai privat com en el públic. N'hi ha cinc o sis, d'espais funeraris, i a Poblet, també n'hi ha a la galilea:

l'església
el claustre
la sala capitular
el cementiri monàstic de la comunitat
el cementiri de converses i conversos
el cementiri de laics

⁹ DEIBEL ULLA “*La reina Elionor de Sicília*” publicada a “*Sobiranes de Catalunya*”

EL MONESTIR DE SANTES CREUS

1. Porta d'accés al primer recinte
2. Portal reial o de l'Assumpta
3. Font de sant Bernat
4. Claustre del Palau de l'Abat (segle XIII)
5. Façana de l'església
6. Porta del Claustre
7. L'església (segle XII)
8. El claustre (segle XIV)
9. El templet de la font (segle XIII)
10. El dormitori (segle XIII)
11. La sala capitular (segle XII i XIII)
12. El celler (segle XII)
13. El claustre posterior
14. El palau reial (segle XIV)
15. La capella de la Santíssima Trinitat (segle XII)
16. Cementiri
17. Porta de la mort

Espais d'enterraments

Font: Camp d'Aprenentatge dels Monestirs (adaptació)

PLÀNOL DEL MONESTIR DE POBLET

Estances del segle XII

1. Església: - nau central
- creuer
- capçalera
2. Església: - nau dreta
3. Refetor
4. Calefactor
5. Locutori
6. Sagristia vella

Estances construïdes entre els segles XII i XIII

7. Biblioteca
8. Sala Capitular
9. Claustre: nau sud
10. Cuina
11. Refetor de conversos
12. Templet de la font

Estances del segle XIII

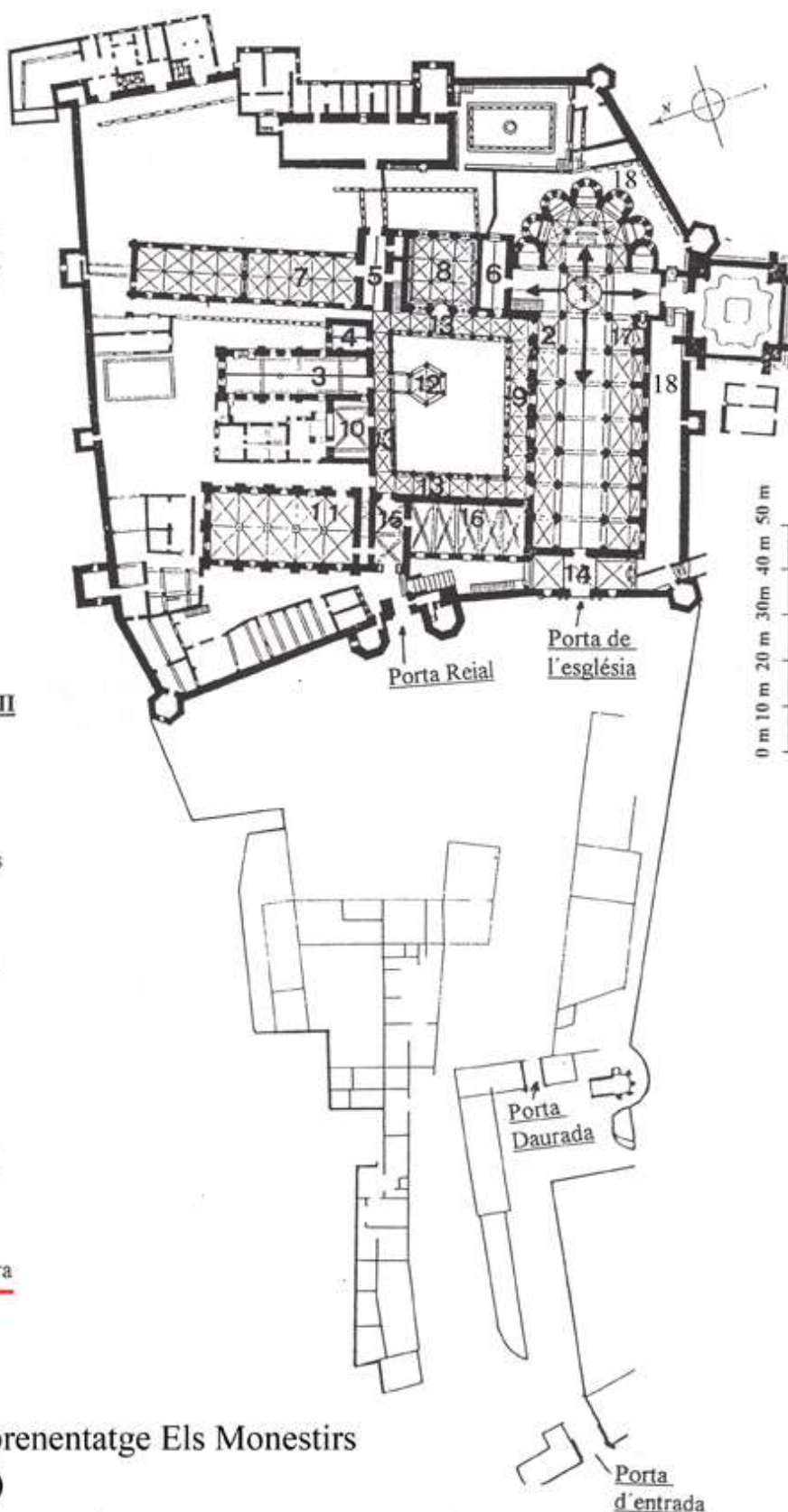
13. Claustre: - nau nord
- nau est
- nau oest
14. La galilea

Estances del segle XIV

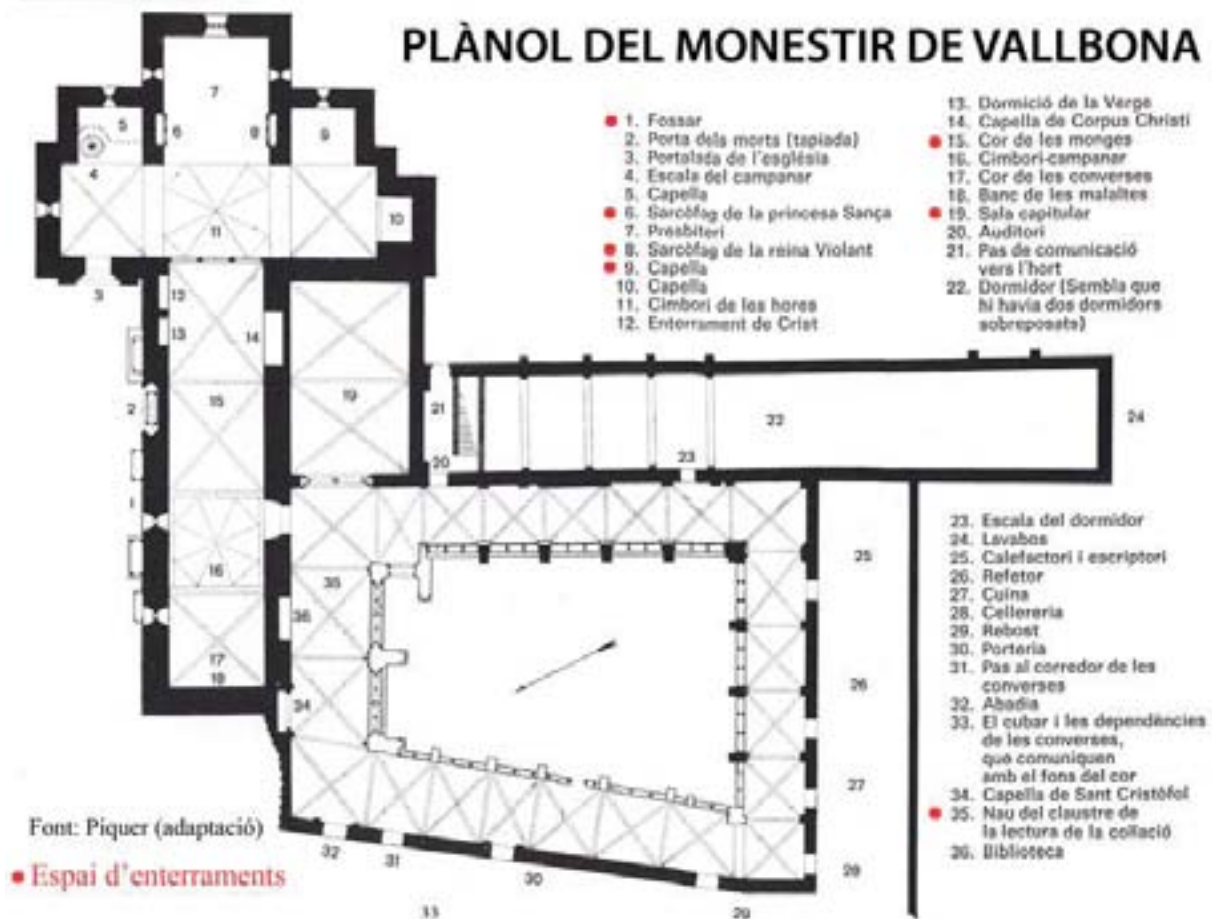
15. Vestíbul
16. Antic dormitori de conversos
17. Església: nau esquerra
18. Cementiri

Font: Camp d'Aprenentatge Els Monestirs
(Adaptació)

Espais d'enterraments

PLÀNOL DEL MONESTIR DE VALLBONA

4.1 - CRITERIS DE LA DISTRIBUCIÓ

En la tradició cristiana, pel que fa a l'enterrament, el més important era ser sebollit a prop dels sants. Fins i tot els altars es feien damunt els sepulcres dels màrtirs santificats com a símbol de la mort i resurrecció de Crist. D'aquí prové el costum de posar relíquies als altars. Es va estendre tant, aquesta tradició, que els sepulcres recordaven, per la forma, les caixetes d'orfebreria dels reliquiars i va ser tan gran la demanda d'aquests sepulcres que es va haver d'establir un criteri de proximitat, en funció dels privilegis socials i econòmics.

Sepulcre restaurat de la comtessa Joana d'Empúries. filla de Pere el Cerimoniós i de Maria de Navarra. Escultura jacent vestida amb l'hàbit de monja cistercenca. S. XIV. Situat al creuer de l'església de Poblet.

Foto antiga de la nau Nord del claustre de Santes Creus amb el conjunt de tombes nobiliàries sota arcosoli i tocant al banc de la lliçó. Font: La Catalunya artística.

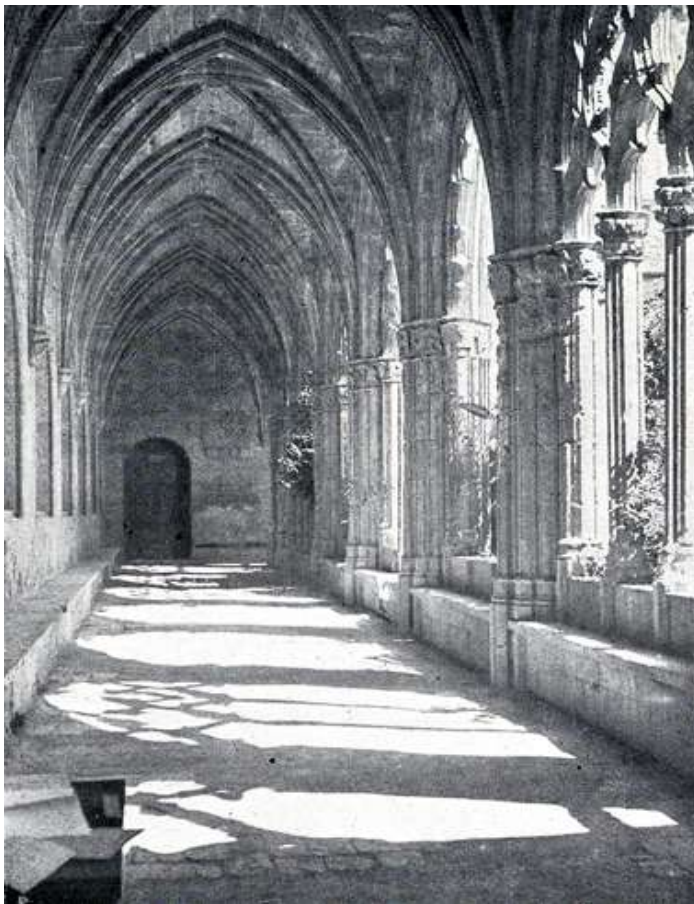

Foto antiga de la nau de ponent del claustre de Santes Creus amb el conjunt de tombes nobiliàries, sota arcosoli a l'esquerra. Hi podem veure els finestrals gòtics abans de la restauració. Font: La Catalunya artística.

4.2 - ESPAIS DE LA MORT I ESPAIS DE LA VIDA. RELACIÓ AMB LES CLASSES SOCIALS

Com és que es va seguir un criteri de separació de classes socials en els enterraments? El privilegi de ser enterrats a prop dels sants a l'església, tan sols el tenien el rei, la reina, i la resta de la família reial. Per tant hi havia privilegis davant de la mort, igual que en el món dels vius. Si anem analitzant la ubicació de les tombes reials a prop de les relíquies de sants veurem que hi ha una relació entre els privilegis i la jerarquia del món feudal. L'espai funerari està jerararquitzat. Un recorregut per les tombes ens pot portar a repassar la divisió de la societat medieval, coneguda per la historiografia com la piràmide feudal d'estaments. Si en el món dels vius els espais eren segregats, és lògic que també ho siguin els espais dels difunts. En els monestirs trobem els enterraments del privilegiats i d'una manera, gairebé simbòlica, també hi trobem enterraments de pobres, com veurem més endavant.

A l'església, l'estança principal del monestir, hi ha els túmuls reials i de certes personalitats nobiliàries. Més endavant, quan els monestirs van deixar de ser centre d'enterrament reial pel canvi de dinastia, la noblesa hi ubicà els seus enterraments familiars prop de l'altar i dels sepulcres reials. En el creuer de Poblet, al cor de l'estança principal, tocant a la nau principal,

en un lloc elevat sobre d'un arc construït amb aquest fi, s'hi feien enterrar els reis i les reines, els quals en molts casos eren representats en escultures. Aquest espai del creuer on hi havia les tombes reials s'anomenava la capella reial. També en el creuer, en un lloc menys visible però també elevat s'hi enterraven els infants i les infantes reials, com es pot encara apreciar a Poblet. També a Poblet l'enterrament antic dels Cardona, anomenat del Prohom Vinculador mostra el desig de les grans famílies nobles d'apropar-se als llocs privilegiats i als espais reials, encara que com a súbdits del rei.

Posteriorment, aprofitant el buit de l'arc construït expressament sota el panteó reial, es construirà el sepulcre dinàstic dels Cardona Sogorb, a fi d'aplegar-hi totes les caixes cobertes de vellut i domassos de la família Cardona i d'altres membres de la casa reial, escampades. A Santes Creus la ubicació de la tomba de Roger de Llúria també respondria al desig d'apropament a l'espai reial, encara que en aquest cas es tracta d'una actitud més afectiu i de respecte perquè la tomba està situada als peus del seu rei en Pere el Gran. En general, també en llocs urbans, els enterraments a les esglésies eren concedits a persones que tenien privilegis. El cenobi femení de Vallbona, com ja s'ha comentat presenta una situació diferent. El cor de l'església és enllosat amb laudes sepulcral d'abadesses. És considerat el conjunt sepulcral de més riquesa heràldica del país. Algunes lloses són antigues com la de Blanca d'Anglesola del s. XIV, però la gran majoria són del Renaixement i del Barroc.

El privilegi no tan sols el representen la ubicació del lloc envers el sant, la visibilitat i l'alçada, sinó que també hi té alguna cosa a veure l'orientació del cos respecte el sol, com passa en l'orientació de l'església. En tots els conjunts monàstics l'orientació de les tombes reials segueixen la línia est – oest, mirant cap a l'est. Es pot comprovar en les tombes que hi ha representació de la figura del cos de rei o de la reina.

Les tombes de la noblesa es troben concentrades al voltant dels claustres, tant en sarcòfags disposats verticalment als murs com en tombes a terra, que es reconeixen per les laudes tombals. Santes Creus conserva les restes de personalitats privilegiades que intervingueren en la fundació del monestir i que prengueren part en la conquesta de Mallorca, entre altres famílies de la noblesa. De Poblet podríem dir el mateix, amb unes tombes més austeres i ossaris de famílies de la petita noblesa. Mentre que, en canvi, el claustre de Vallbona, és destinat a enterrament de la comunitat, des que, al segle XIX, el monestir va cedir l'espai del seu cementiri al poble, el qual l'habilità com a plaça.

El claustre, espai per a la noblesa. En general, podem considerar el claustre com l'espai funerari de la noblesa, tant de l'alta noblesa com de la baixa noblesa, evident per les laudes tombals. A Poblet i a Santes Creus s'hi conserva el cementiri nobiliari amb alguns conjunts de riquesa artística destacable i de tipologies tombals molt variades i representatives. S'hi nota un gest de mimetisme envers la monarquia.

En el claustre de Vallbona es conserven les laudes de tres abadesses: Elisenda de Timor (1274), vinculada amb construccions del claustre, Jerònima de Pons Icart (1603) enterrada al peu d'escala de l'església per conflictes amb el bisbe, i Maria Mercè Nogareda, ex-abadessa que disposà de lauda sepulcral l'any 1961. Com a cas especial hi ha l'enterrament d'una priora amb llosa identificadora amb text i escut, es tracta de Llúcia de Vallbona i de Riglós, germana de l'abadessa Victòria de Vallbona i de Riglós. Des que al segle XVIII van cedir el cementiri al poble, el claustre ara és el cementiri de la comunitat.

La sala capitular, com a àmbit social de la comunitat, privat, era l'espai funerari dels abats o de les abadeses, que com a personalitats de màxim càrrec en la jerarquia del cenobi rebien un tractament preferent. Per això, eren enterrats a l'interior de l'edifici, a diferència de la resta de la comunitat que era enterrada al cementiri exterior, també en fosses a terra. La diferència entre l'enterrament abacial i el de la comunitat tan sols es troba en l'espai segregat i en la seva representació. Tots dos tipus d'enterrament seguien el ritual funerari cistercenc d'enterrar els morts amortallats amb l'hàbit, sense caixa i directament a terra. Les tombes abacials solen presentar la figura jacent amb els atributs abacials de la mitra i el bàcul, els distintius heràldics, com a senyors o senyores nobles que eren i representaven, i un text que identifica i lloa el seu pas pel cenobi. En aquesta ubicació s'hi endevina un component doctrinal, el de mostrar la universalitat de la mort i el caràcter efímer del càrrec, és una reflexió sobre la pròpia mort. La sala capitular va ser fossar mentre va durar la perpetuïtat en el càrrec abacial. A partir dels canvis de càrrec els abats s'enterraven juntament amb els altres membres de la comunitat.

Cementiri de la comunitat de cor i dels conversos i converses. L'orde del Cister contempla el ritual de la mort com a part de la vida. La forma cistercenca d'enterrar és un gest de religiositat i tradueix el valor de practicar la pobresa voluntària. La fossa és anònima. Els morts s'enterren sense caixa, i directament a terra, com els pobres. En el fons segueix la creença de retorn a la pols, a l'origen, com es manifesta a la Bíblia. La porta dels cementiris monàstics, anomenada la porta de la mort, separa l'àmbit dels vius i dels morts, l'església com a darrera estança i el fossar. Aquesta porta tan sols s'obria el dia d'un enterrament. Cal tenir en compte que el darrer espai per on passava el cadàver era l'església, procedent del lavatori ritual que, a Vallbona es feia sobre una llosa de pedra anomenada el Raig i que, a Poblet, possiblement es feia el locutori.

Cementiri de laics fora de l'església. Era costum rebre sepultura a l'entorn de l'església, l'espai sagrat, anomenat sagrera. A Poblet, segons els documents, la sagrera, era darrere l'absis de l'església, a la banda sud, però va ser enderrocada, en part, en temps del rei Pere el Cerimoniós a fi d'emmurallar el recinte monàstic. Per això, moltes esteles funeràries de les fosses i laudes es van conservar a la mateixa paret de la muralla, ara l'actual cementiri dels monjos, la qual cosa fa deduir que la majoria de sepultures eren de fossa, a terra, i no hi havia tombes monumentals. A Vallbona la sagrera era, a l'església vella. A Santes Creus se sap que hi havia enterraments a la porta de l'antic hospital, a l'entrada de l'església i també darrere l'absis.

Antiga porta de la mort i sepulcres nobiliaris de vas sobre columnes de l'antic fossar del monestir a l'actual plaça del poble de Vallbona de les Monges.

Empedrat de laudes abacials al cor de l'església de Vallbona de les Monges.

Antiga lauda sepulcral nobiliària de la família de Ramon Arrufat a l'antic cementiri de laics. Cementiri de Poblet.

4.3 - ESPAIS SEGONS EL GÈNERE: LES REINES

Hem parlat del caràcter social de privilegi i de discriminació social en la distribució i en l'orientació dels enterraments. Però encara hi ha una altra característica diferenciadora i discriminatòria, la de gènere. Les dones, a més de la discriminació de classe, patien la d'inferioritat del seu sexe. Des de l'època clàssica el patriarcat va segregar els espais femenins reduint-los a l'àmbit privat i domèstic. En les tombes es fa visible la desigualtat de gènere, l'espai jeràrquic i la superioritat del masculí per sobre del femení. Igual que en el món dels vius, durant tota l'Edat Mitjana. La diferència es marca de forma ben senzilla i visual. Les reines són enterrades sota la tomba del rei, com es pot veure a Poblet o en la part del creuer que dona a la nau lateral, com és el cas de Santes Creus, fora de l'àmbit de la capella reial. A Vallbona aquesta diferenciació no la notem perquè només hi ha enterrada la reina Violant i la seva filla Sança, ambdues en el presbiteri, també lloc privilegiat. Però, en canvi, si que observem aquesta discriminació en el conjunt tombal dels esposos Alamany de Toralla i Guimerà, en una capella del transsepte.

[Informació i documentació de les reines](#)

[Cartes de Matha d'Armanyac](#)

4.4 - TRENCAMENT DE LES NORMES

Algunes de les raons que feren canviar els hàbits d'enterrar en llocs que no eren els establerts poden en certa manera ser interpretades, d'altres no se'n sap res. Començarem explicant les raons més documentades i guardarem per al final les desconegudes.

Una llosa sepulcral d'una abadessa de Vallbona als peus del graó d'entrada a l'església no és gaire habitual de trobar-la. L'abadessa Jerònima de Pons d'Icart (1603) va patir en la seva pròpia pell el procés de la clausura conegut com el plet de la clausura, perquè tingué conflictes amb el bisbe de Lleida. Aquests conflictes van accelerar el seu camí a la tomba. Conseqüències d'aquest conflicte foren, la destrucció del cubar, la implantació del torn i de les reixes i la prohibició que l'abadessa fos enterrada en terra sagrada. Per aquest motiu les despulles de l'abadessa van ser guardades, durant un cert temps, en una caixa als soterranis del monestir, fins que va ser enterrada al claustre amb una senzilla lauda en què figura l'escut i l'any de la seva mort, la seva localització és plena de significat reivindicatiu de llibertat monacal. És un clar exemple de segregació d'espai i de càstig per part de l'autoritat eclesiàstica (masculina).

Al mateix cenobi de Vallbona, al claustre una priora és recordada amb una lauda heràldica a l'estil de les abadesses, encara que hi manca el bàcul. Es tracta de Llúcia de Vallbona i de Riglós, germana de l'abadessa.

L'enterrament d'un convers al claustre, amb lauda sepulcral de figura jacent, abillat amb l'hàbit, amb barba i amb un llibre a la mà i un epitafi, és també ben singular. El claustre és l'espai funerari reservat a la noblesa: la figura jacent i l'epitafi en els monestirs, son atributs de la reialesa, de la noblesa i, en general, dels càrrecs abacials. Per tant, es tracta d'un enterrament ben especial. Enterrat a terra, com correspon a un religiós, havia de ser sebollit al cementiri de conversos en fossa anònima, però a fra Tost se li voler donar categoria i va ser recordat per la comunitat com un màrtir. En el seu epitafi, en llengua catalana, s'hi explica la causa de la mort. Fra Guillem Tost va ser víctima dels conflictes amb el bosc, entre els pobles veïns i el senyor de Poblet. La transcripció del seu epitafi, (que ja en referit anteriorment), ens ho explica amb detall. La voluntat de fer memòria de la violència de l'esdeveniment hi és ben palesa. La ubicació en un lloc de pas, encara ho reforça més.

Un altre exemple d'enterrament singular del qual se'n saben les raons del perquè no seguí les normes establertes és el de l'enterrament de Matha d'Armanyac, esposa del rei Joan I, que va morir en la condició de duquessa de Girona i no pas en la de reina, encara que va ser enterrada al lloc que corresponia a les reines. El seu promotor, el rei Pere el Cerimoniós, la va valorar molt com a nora per la seva actitud d'obediència. Un petit detall iconogràfic il·lustra i justifica el trencament de la norma, la posició de la corona. L'historiador Finestres explica que la duquessa porta la corona a la mà i no al cap com correspondria a una reina. Al cap i dur una diadema floral. Aquest detall, gràcies al text escrit, va poder ser repetit per Marés en la seva nova representació escultòrica.

Sepulcre de Matha d'Armanyac. Poblet

En unes de les capelles del transsepte de l'església de Santes Creus, tocant a la porta de la mort, hi ha la tomba de l'abat Ferrera que, a simple vista, no crida l'atenció, però que trenca les normes per moltes raons, com podrem veure. És un sarcòfag de pedra sostingut per pilars, i això que els enterraments habituals dels monjos cistercencs i dels abats són la fossa a terra sense caixa. Els cadàvers són amortallats amb l'hàbit. Al damunt de la tomba del abat Ferrera, com en els enterraments dels abats, hi ha la seva figura jacent amb tots els atributs abacials: la mitra i el bàcul, als laterals, el seu escut parlant amb el sarró i els claus o les eines de ferrer; l'epitafi al centre. És, doncs una tipologia d'enterrament que correspondria a la noblesa. Respecte al lloc, el transsepte, encara que en una capella lateral, és un espai reservat a personalitats de la família reial o a la noblesa propera al rei. No se saben els motius que portaren a ell o a la comunitat a escollir aquest lloc per a la seva sepultura. Alguns estudis no descarten la voluntat de la comunitat de ressaltar la tasca i la seva figura. La seva visibilitat és destacada. Podríem arriscar-nos a pensar en la voluntat de reposar prop del rei Pere el Gran, gran protector del monestir santescreuí, enfront de la seva tan coneguda enemistat amb el rei Pere el Cerimoniós, un rei de política poc favorable al monestir i orientada cap a Poblet.

A Santes Creus, a la Capella reial de l'església, que era un espai jeràrquic reservat a la reialesa, trobem a terra la lauda sepulcral de l'almirall Roger de Llúria. Com és que va ser enterrat aquí? Suposem que per pròpia voluntat, perquè devia voler estar prop del seu rei i amic, als seus peus com a mostra de respecte. Roger de Llúria, gran servidor del rei Pere, Alfons El liberal i de Jaume II, i també del rei Frederic de Sicília, va morir a València l'agost de 1305. La seva làpida funerària conté un epitafi amb trets gòtics que diu:

ACÍ JAU EL NOBLE EN ROGER

DE LLÚRIA, ALMIRALL GENE

RAL DELS REGNES D'ARAGÓ
I DE SICÍLIA PEL SENYOR REI
D'ARAGÓ I PASSÀ D'ESTA
VIDA EN L'ANY DE L'EN
CARNACIÓ DE NOSTRE SE-
NYOR JESUCRIST MIL TRESCENTS
I QUATRE, A SETZE CALENDES
DE FEBRER-

Actualment ja no es pot llegir a causa del deteriorament de la pedra. Saben què i diu gràcies a la tasca dels historiadors que amb els seus escrits, mantenen la memòria desapareguda de la resta material i en fan possible la lectura. La font textual en pot mantenir el record, ara invisible.

Un altre exemple d'aquest tipus és la sepultura d'un bisbe que passa desapercebut entre les sepultures dels abats de la sala capitular, per les característiques dels seus atributs, molt semblants als dels abats. La inscripció textual és l'única cosa que permet de distingir-les. Es tracta del bisbe de Nàpols, Andree de Valle Regia, que va morir l'any 1365, segons la inscripció sepulcral llatina:

"Hic iacet- corpus reveren_ di dni Andree de Valle Regia episcopi Larinensis de Ordine minorum qui- obiit Neapolis anno Dni- Millo CCCLXV die XI mensis iunii III idus. Cuis anima requiescat in pace. Amen"

Traduïda al català: "Ací jau el cos del reverend senyor Andreu de Valle Regia Bisbe de Larino, de l'orde dels menorets, el qual va morir a Nàpols l'any del Senyor mil tres-cents seixanta - cinc, o sigui el tercer dels idus. L'ànima del qual reposi en pau. Amen."

Tomba amb escut i epitafi de l'abat Ferrera. S. XIV. Santes Creus.

A Poblet, al creuer de l'església, a la banda del cementiri, hi ha la lauda sepulcral del bisbe auxiliar de Tarragona i bisbe de Nicòpolis, Francesc de Roures, de l'orde de Predicadors, que va morir l'any 1558. És un lloc poc habitual de fer enterrar un bisbe, és un espai de pas.

Totes aquestes transgressions de les normes són fruit de les relacions de privilegi estamentals.

5 - TIPOLOGIA DE TOMBES

A partir de l'observació dels tres monestirs localitzarem una gran varietat d'enterraments que ens pot arribar a sorprendre i a enfarfegar el discurs. Aquesta varietat respon a raons de desigualtat i de riquesa artística, les quals anirem analitzant. En trobem una gran varietat com a mostra dels canvis de costums de creences i de categories socials. Veurem tombes antigues empotrades o no als murs, tombes verticals, tombes a terra, sarcòfags exempts sota un arcosoli, sarcòfags penjats a la paret sobre mènsules, altres sarcòfags també a la paret aguantats per columnes, osseres, fosses a terra sense lauda, fosses amb lauda datada, però anònima, panteons reials amb vas i columnes, cobertes de baldaquí. Una gran varietat, que va des del record a l'oblit.

5.1 - LA TOMBA MURAL AMB EPITAFI.

Acostuma a ser una cavitat petita a la paret. Hi sol haver una làpida amb la inscripció. S'hi guarden tan sols els ossos després d'haver passat un temps al podrimener. És pot considerar un ossari.

5.2 - LA TOMBA VERTICAL I MURAL

Ariès argumenta que la tradició d'aquestes tombes verticals prové de les antigues sepultures

paleocristianes, corresponents a difunts considerats venerables. Aquesta tipologia acostuma a ser un sarcòfag, sense inscripció ni retrat. A vegades s'encasta a la mateixa paret i tan sols se'n veu la part frontal. Exemples de tombes verticals són la de la reina Violant (abans de la darrera restauració) i la de la princesa Sança del monestir de Vallbona. Segons el mateix autor, aquestes tombes s'acostumaven a posar sota d'un arc, *l'arcosolium*. Per exemple les tombes dels ducs de Borgonya a Citeaux. Panofsky descriu aquesta tipologia tombal com ensarcòfagim i ressalta la seva conservació a la península hispànica. La tradició de tancar el cos dins de pedra era antiga i es feia per que hom considerava que el cadàver es conservava més bé. L'etimologia de la paraula significa menjar la carn, consumir. Les tombes conservades al claustre de Santes Creus, són dins d'arcosoli, encara que moltes s'hi traslladaren durant el segle XVII, provinents de la capella de l'hospital i de l'antiga entrada de l'església.

D'aquesta tradició del sarcòfag de pedra es va passar al taüt (paraula d'etimologia àrab que vol dir caixa) de fusta, amb la mateixa forma que el sarcòfag, i a la inhumació amb més profunditat. Aquestes caixes de fusta es pintaven i s'hi feien inscripcions. S'hi acostumaven a conservar restes òssies o mòmies, que en alguna ocasió eren exposades. Les caixes pintades de les prioros de Sixena ara conservades al Museu Diocesà de Lleida, ens les poden recordar. La tradició de pintar les caixes mortuòries de colors ja es feia a Egipte.

Aquesta tomba vertical va derivar en el panteó monumental de persones importants com és el cas de les tombes reials de Saint-Denis, de les dels angevins a Nàpols i també les dels normands a Sicília, les quals comentarem més endavant pel vincle que tenen amb les de la corona d'Aragó a Santes Creus.

5.3 - TOMBA HORITZONTAL ARRAN DE TERRA

Una llosa de pedra marca l'espai que acostuma a ser el de les mides humanes. És la fosa, la lauda tombal. La paraula tomba prové etimològicament de *tumulus*. La llosa, moltes vegades amb inscripcions identificadores pren una càrrega simbòlica, la de la separació del món de dalt i de baix. Aquesta tipologia és nova en la tradició cristiana i implica una nova concepció del sentiment funerari, sense sarcòfag, amb caixa o sense caixa, i en contacte directe amb la terra, comporta un retornar a ser pols i una acceptació de la descomposició del cos. Es pot considerar com la novetat de tomba medieval.

5.4 - SARCÒFAG SOTA ARCOSOLI

Els sarcòfags sota arcosoli són les tombes més antigues de la tradició cristiana. Se'n poden veure a abadies franceses i també al monestir de Vallbona amb el conjunt sepulcral dels esposos Alamany de Toralla i Guimerà, i al claustre de Santes Creus, en les tombes dels nobles participants en la conquesta de Mallorca i que van gaudir d'aquest tipus d'enterrament per privilegi de Jaume I. Molts d'aquests nobles són recordats a la Crònica del rei Jaume. Les col·laboracions bèl·liques acostumaven a gaudir d'aquests privilegis. Amb motiu de la conquesta de Sardenya, també s'atorgaren.

Sepulcre gòtic atribuït a Ramon Alamany de Cervelló, mort a la conquesta de Sardenya (1324). Figura jacent vestida de guerrer amb cota de malla, gamberes i esperons. Uns àngels li aguanten el cap, que porta una corona de flors la qual al·ludeix a la resurrecció. Als peus té el símbol del lleó. Representació dels apòstols dins d'arquitectura gòtica. Claustre de Santes Creus.

Tomba dels Claramunt
Monestir de Santes Creus

Imatges antiga (Font: Vives i Miret) i actual, de les pintures de la tomba dels Claramunt. s. XIII.

Sepulcre antic de R. Alamany, que intervingué en la conquesta de Mallorca. Detalls d'heràldica, avui desapareguts. Font: Vives i Miret

5.5 - SARCÒFAG PENJAT A LA PARET SOBRE MÈNSULES.

Al claustre de Poblet, a la nau sud, encara es conserven uns grans sarcòfags murals sostinguts per unes senzilles mènsules de cul de llàntia. Responen en conjunt a una austeritat bernardina, paral·lela al recinte claustral. Es tracta de les famílies nobiliàries més antigues que participaren en la repoblació de la Conca. No hi ha cap referència identificadora. Es diu que els escuts personals es penjaven als sarcòfags però que van anar deteriorant-se i desaparegueren al llarg del temps. Altres tombes, algunes de les quals eren osseres, més petites amb decoració heràldica gòtica i de la mateixa tipologia es troben a les altres naus. També en podem veure d'aquestes tipologies tombals, al claustre de Santes Creus i amb les mateixes característiques.

Tombes fragmentades d'infants de la reialesa. Capella absidal de Poblet.

5.6 - SARCÒFAG O VAS SOBRE COLUMNES

Una altra modalitat de sarcòfag de pedra és el que té com a suport unes columnetes com podem veure a la galilea de Poblet i a les tombes de Sibil·la de Guimerà i la d'Aldonça a l'antic cementiri monacal, ara plaça de Vallbona de les Monges. Aquesta tipologia de tomba és la que apareix representada a l'escut parlant de la família Bas i també en una clau de volta de la nau est del claustre de Poblet, la qual fa referència a una escena de la resurrecció. El sarcòfag antic dels Montcada al claustre santescreuí és una bella mostra d'aquesta modalitat. Les columnetes tenen uns capitells romànics de temàtica vegetal que evocuen el claustre romànic de Poblet i el desaparegut claustre romànic de Santes Creus. Altres sepulcres recorden el pas cap al gòtic.

5.7 - OSSERES

Anteriorment ens hem referit a les osseres, en parlar de les petites tombes murals que fan servir mènsoles com a suport. Les osseres es feien servir, com el seu nom indica, per conservar els ossos, en oposició als carnaris o sarcòfags. Les osseres comporten el trasllat d'un enterrament anterior, el pudrimener o podrider, lloc destinat a descompondre el cadàver, fins que en queden tan sols els ossos. A Poblet, es diu que aquesta funció es feia a la cripta de la capella de sant Esteve. Les restes de calç que s'hi van trobar ho corroboren. La calç es devia utilitzar per afavorir-ne la descomposició.

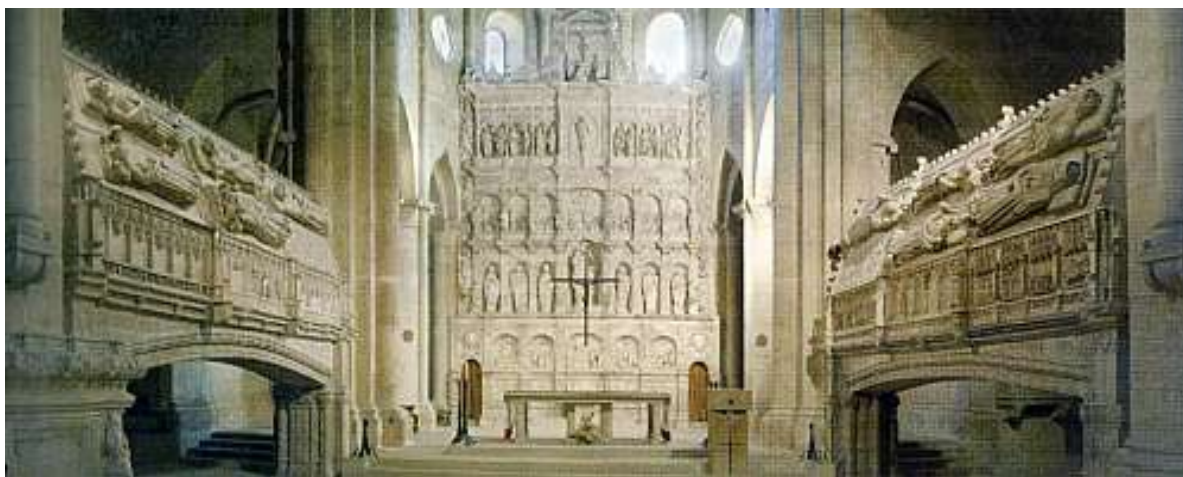

Ossera de Tomàs de la Marca, escuder de l'infant Joan. S. XIV. Claustre de Poblet.

5.8 - PANTEÓ REIAL

Gràcies a la relació de la monarquia amb els monestirs, aquests es van convertir en el lloc preferit dels reis per a ser-hi enterrats. Els monestirs del Cister de la Catalunya Nova, compten amb alguns membres de la família comtal i reial. A Santes Creus i a Poblet el conjunt de tombes és considerat panteó pel seu caràcter àulic. Tots aquests enterraments estan en llocs elevats per significar la monarquia. La seva tipologia és variada segons l'època i l'estil artístic. Va ser obra dels artistes més reconeguts que treballaven per a la casa reial en tot el territori de la Corona d'Aragó.

Panteó reial de Poblet a l'actualitat. Font: Poblet, espai i temps

5.8.1 - VAS SOBRE COLUMNES

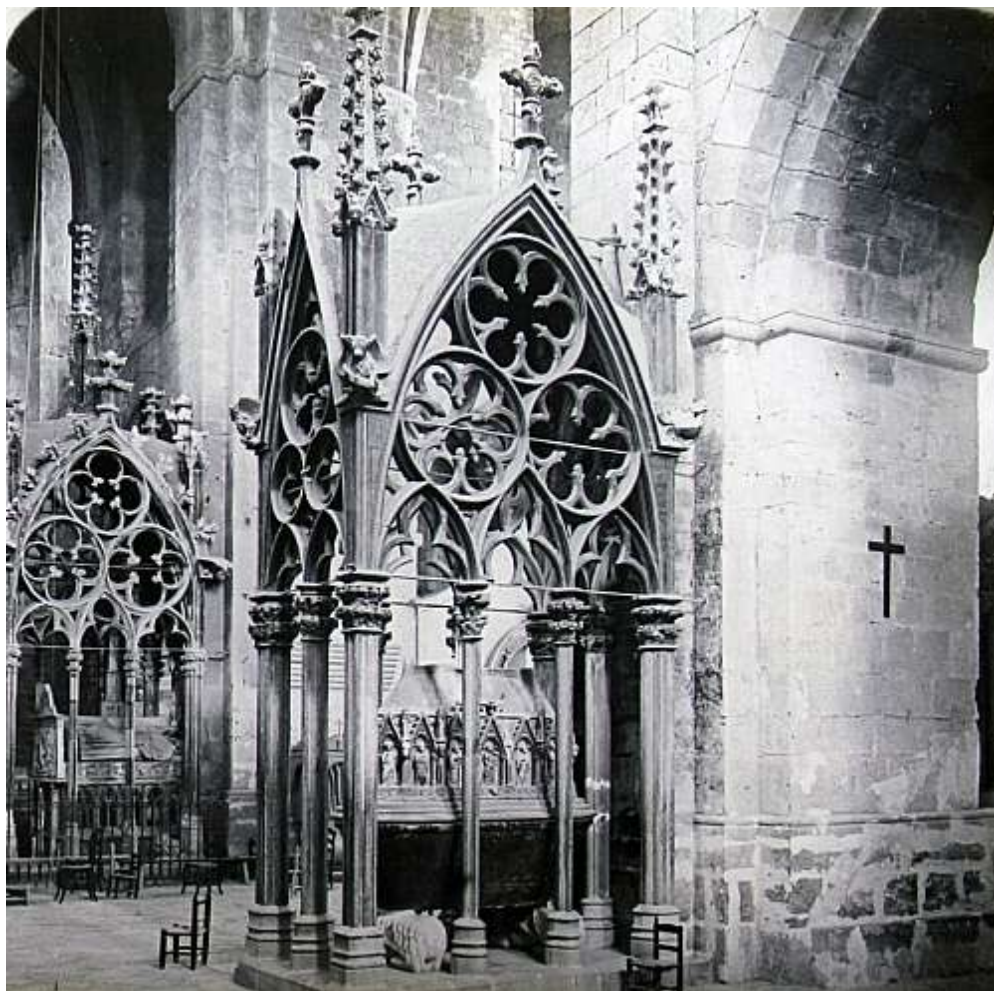
El més simple i auster dels sepulcres regis és el sarcòfag mural sostingut per petites columnes de la tomba de la infanta Sança d'Aragó i a la tomba de la reina Violant d'Hongria abans de la darrera restauració, ambdues a l'església del monestir de Vallbona de les Monges.

Tomba de la reina Violant d'Hongria, restaurada.(s. XIII) Presbiteri de l'església de Vallbona.

5.8.2 - BALDAQUÍ A SANTES CREUS

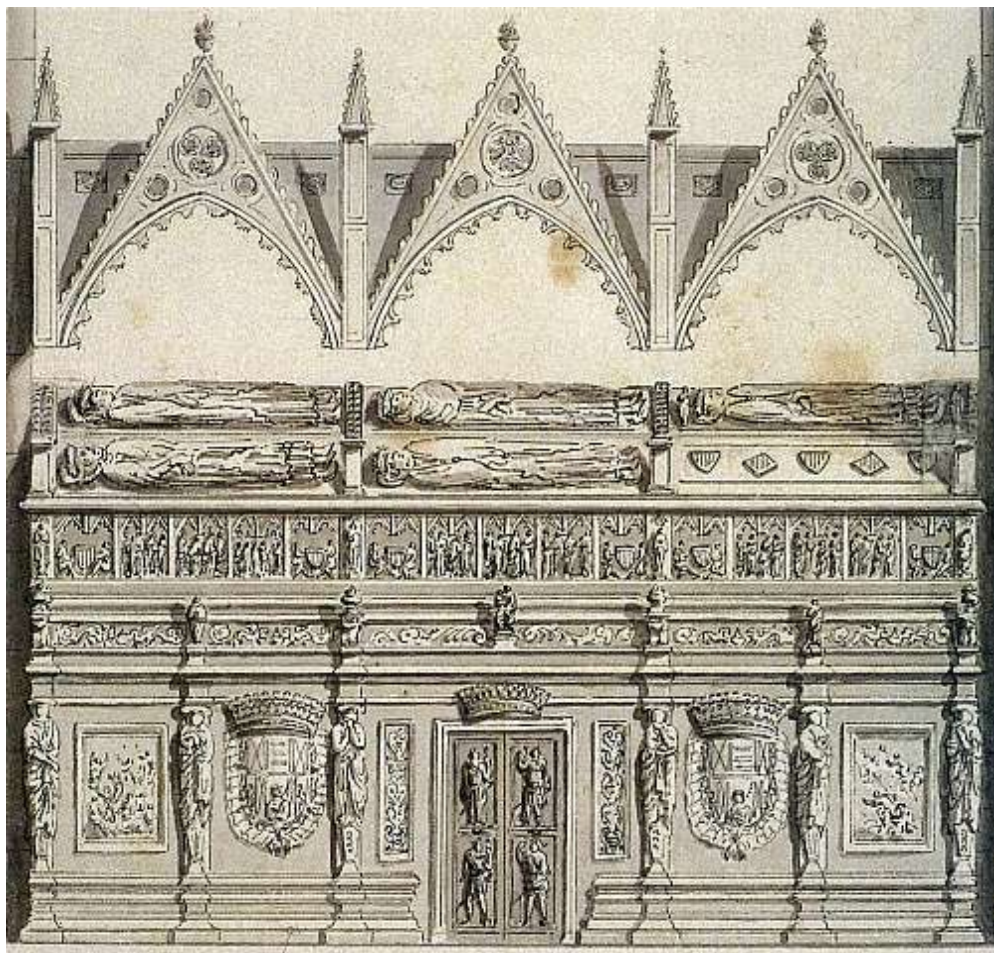
Una nova i innovadora representació sepulcral és la del rei Pere el Gran, tant pel que fa al particular vas funerari com al baldaquí gòtic sostingut per columnetes. El conjunt tombal de Jaume II i de la reina Blanca d'Anjou, també es pot considerar en aquesta classificació pel cobriment en baldaquí sostingut per columnetes amb basament de lleons esculpits i formant part de les mateixes columnes, de forma molt original. Ambdós baldaquins donen un caràcter àulic als túmuls.

Panteó reial de Santes Creus. Els túmuls són coberts amb baldaquins, com si es tractés d'un tàlem. Fotografia del segle XIX. Font: Catalunya artística.

5.8.3 - TOMBES AGRUPADES SOBRE ARC REBAIXAT A POBLET

El conjunt més gran de tombes és el de Poblet i és el que és considerat panteó reial per pròpia voluntat de Pere el Cerimoniós. La particularitat la trobem en la novetat del tipus d'arc i en la grandària, considerada un gran agosament al seu temps. En un dels sepulcres hi ha la representació de la reina Leonor d'Albuquerque, esposa de Ferran de Trastamara, que per voluntat pròpia, va ser enterrada en un convent de Medina del Campo, sense efectuar-se mai el seu trasllat. Aquesta representació monumental de la figura jacent, sense guardar el cos a l'interior, se l'anomena cenotafi. No en tenim gaires exemples.

Gravat del Panteó reial i el nobiliari dels Cardona-Segorb vist des de la capella reial. Segle XIX. Monestir de Poblet. Laborde. Font: Poblet, espai i temps.

5.9 - SEPULTURES A TERRA. LES FOSSES

A l'Edat Mitjana era molt habitual ser enterrat directament a terra, en fosses. D'aquí ve la paraula fossar. Aquest tipus d'inhumació es va popularitzar per motius econòmics i també per motius de creences. Entre la cristiandat es va anar consolidant la idea de retorn a la terra. Les comunitats religioses eren les primeres a difondre aquests costums. A Poblet, com ja hem dit, hi ha constància documental de cementiri de laics darrere l'absis fins que el rei Pere el Cerimoniós féu emmurallar el recinte.

5.9.1 - SEPULTURES ABACIALS AMB LAUDA FIGURATIVA I EPITAFI

Els abats i les abadesses com a primeres autoritats del cenobi eren enterrades amb distinció i en un lloc preferent, generalment, la sala capitular. La raó, es diu que era per recordar als seus successors en el càrrec, que aquest seria efímer i que tindrien el mateix destí. A Vallbona, també hi ha tombes a la sala capitular però la majoria de laudes abacials són al cor de la comunitat, a l'església. Moltes de les làpides conserven la figura jacent amb l'hàbit i els atributs de la mitra, si es tracta d'abats, i el bàcul o la crosseta si es tracta d'una abadessa. A

Vallbona hi ha representada una abadessa amb corona. És de difícil interpretació, es diu que ve d'una tradició antiga diaconal.

5.9.2 - SEPULTURES LAIQUES AMB LAUDA I EPITAFI

En els monestirs també hi trobem tombes de laics, a part de les reials, que són la majoria. Pertanyen a famílies nobles que com a privilegiats i per mimetisme, volien ser enterrades com els reis i a prop seu, a fi de tenir més prestigi social. Les tombes de llinatges nobles els reconeixem pel seu escut. No els cal text. En canvi les famílies que no pertanyien a la noblesa i que no tenien escut havien de recórrer al text per identificar-se. Aquests textos són els epitafis. A part de recordar la persona difunta, els epitafis expliquen algun mèrit destacable de la vida del difunt com a lloança. A Santes Creus hi ha l'exemple d'un gran apotecari barceloní enterrat al marxapeu de la porta dels conversos del claustre a l'església i la d'un mercader ennoblit, resident a Valls, que es deia Gornals.

5.9.3 - SEPULTURES DE MONGES AMB LAUDA DATADA

La comunitat de Vallbona, des que va deixar el seu cementiri com a plaça del nou poble que es va formar a redós seu a partir del concili de Trento, va destinar al claustre la funció cementirial. Petites lloses de pedra del mateix claustre fan de làpida mortuòria. La majoria indiquen simplement la data de defunció. N'hi ha ben poques que continguin informació heràldica i el nom.

Dates d'enterraments del cementiri actual de la comunitat al claustre de Vallbona de les Monges.

5.9.4 - SEPULTURES DE MONJOS ANÒNIMS

Els monjos del Cister, seguint el ritual de l'orde, han de ser enterrats molt austerament. S'enterren al cementiri de monjos, obert al darrere de l'absis, talment com enterraven els

pobres de l'època medieval, directament a terra, amortallats i sense caixa. Així passen a ser terra del monestir, com volent tornar a l'origen. El cementiri dels conversos era separat del dels monjos i ocupava la part més del sud tocant al cementiri de laics.

En la voluntat i en l'actitud de ser enterrats a terra, l'enterrament de grau més inferior del de totes les categories i que corresponia als pobres, hi poden interpretar la manifestació i l'expressió del vot de pobresa dels monjos i les monges de l'orde cistercenca, una manera de tornar a la pols, a la terra.

5.9.5 - SEPULTURES LAIQUES AMB ESTELA FUNERÀRIA

El museu de Poblet conserva unes esteles funeràries circulars, amb inscripcions senzilles, les quals procedeixen de l'antic cementiri de laics que hi havia al peu de l'església i que va desaparèixer en construir-s'hi el recinte emmurallat en temps de Pere el Cerimoniós, al segle XV. Les tombes eren a terra i eren senyalades amb esteles de pedra. Les inscripcions han estat estudiades i s'han identificat diversos cognoms: Bas a partir de la representació d'un vas funerari amb columnes; el dibuix d'un porc ha fet suposar el cognom Porcell; i encara s'han identificat altres que potser fan referència a oficis. Se suposa que hi havia enterraments tant de famílies de la baixa noblesa com de treballadors del monestir. Hi havia persones que es donaven al monestir com a familiars, professaven obediència a l'abat encara que visquessin fora del cenobi. Així garantien la sepultura, les pregàries de la comunitat i a vegades també ajuts a les vídues.

De les esteles pobletaneses, n'hi ha dues que ens criden l'atenció pel que fa a l'estudi de gènere. Per la inscripció sabem que les mares de dos monjos van ser enterrades al monestir, a prop de les pregàries dels seus fills. Així ho van gravar:

“ACI: JAU

NA SERV(A9

ANA:MA

RE DE FRA

RE: BER

NAT REDON”

“HIC: ACET EL: IC

SSENDIS: MATER

FRATIS: BERENGARI(I): FER

RARII: DE TARREGA”¹⁰

¹⁰ Font: MENCHON

Reaprofitament d'una antiga estela sepulcral. Tomba del mecenes de Poblet Eduard Toda. 1941 Cementiri de Poblet.

5.10 - FÈRETRES DE FUSTA O TAÜTS FOLRATS

Les tombes que hi havia i no hi son.

Per les caixes de fusta que s'han trobats o pels fèretres d'altres procedències monàstiques, com ara els conservats al Museu Diocesà de Lleida, pintats i decorats amb figures humanes, se sap que n'hi podia haver als nostres monestirs. A Poblet, les caixes es van conservar sense cap mena de protecció o cobertes amb elegants draps, vellut negre i cantoneres d'argent, sota dels arcs rebaixats de les tombes reials fins que foren construïts els sepulcres de la casa Sogorb i Cardona al segle XVII. Amb la destrucció del monestir durant la Desamortització es van perdre. Hi ha l'anècdota que els Reis Catòlics van visionar la tomba i el cadàver de la tia Catalina, costum normal a l'època, durant una estada al cenobi pobletà, mentre els monjos els entretenien els fills i els cuidaven. A Santes Creus, algunes cròniques domèstiques del monestir esmenten aquest tipus d'enterrament, entre els quals hi ha la caixa de la reina Margarida de Prades, vídua del rei Martí i abadessa de Bonrepós i altres caixes procedents del mateix monestir del Priorat, un cop clausurat, que es van conservar fins a l'exclaustració.

Aquesta tipologia de taüts, ara desapareguda, es pot documentar textualment a Santes Creus concretament en el panteó nou dels Montcada.

6 - QUI HI HA ENTERRAT EN ELS MONESTIRS?

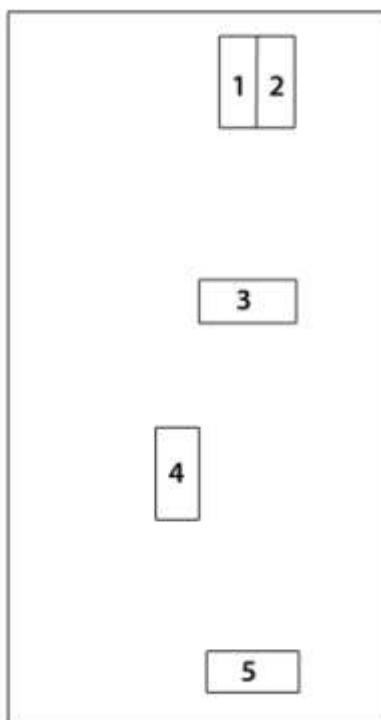
Després de visitar qualsevol monestir molta gent es pregunta si ha visitat un monestir o un cementiri, i és que, en realitat, un monestir és com una necròpolis. Gran part de la societat medieval hi és representada. En uns cenobis més que no pas en d'altres. Un fragment que explica que el rei Pere el Cerimoniós féu emmurallar el recinte de Poblet ens pot il·lustrar respecta de qui hi havia enterrat, als monestirs:

“...custodia dels pus gloriosos reys que jamés foren en la casa d’Aragó; e també ay de les reines e de la duquessa nostra nora e fills, nèts nostres, comtes e barons, cavallers, ciutadans e homens de les viles, qui han aquí eletes lus sepultures, e nos e nostres fills qui semblantment hi haviem elegtes nostres sepultures per ço que ensems ressucitem ab los dits reis nostres predecessors al dia del juhi”¹¹

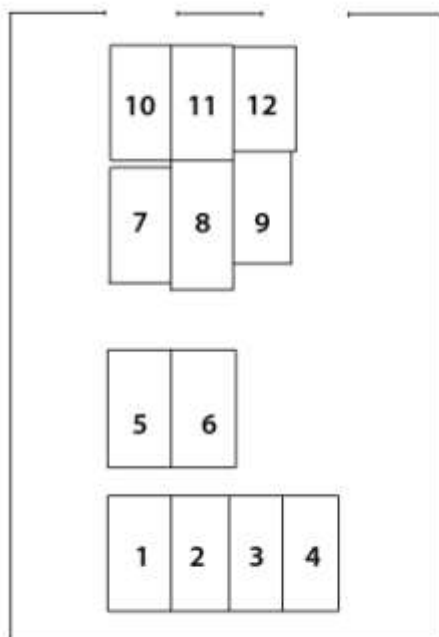
6.1 - ELS MONJOS I LES MONGES

El primer cementiri dels monestirs va ser el monacal, el de la comunitat de cor i el de la comunitat dels conversos i converses, entre els abats i abadesses.

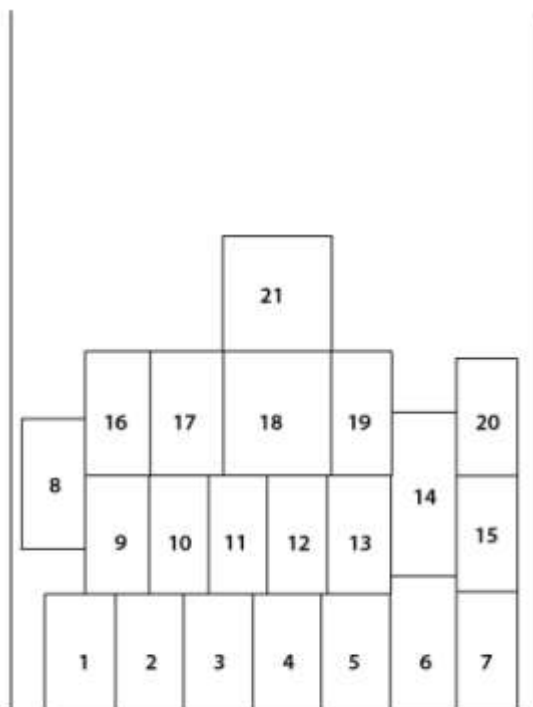
¹¹ ALTISENT

Dibuix - Pauta de la situació de les lloses tombals de l'ala nord del claustre:
 1 Elisenda de Timor; 2 Joaquina Preciado; 3 Mª Mercè Nogareda;
 4 Lucía de Vallbona, priora; 5 Jerònima de Pons

Dibuix - Pauta de la situació de les lloses tombals de la sala capitular:
 1 Eldiarda d'Anglesola (?); 2 Elisenda de Copons;
 3 Alemanda d'Avinyó (?); 4 Violant de Perellós;
 5 Maria Teresa Ribera; 6 Estefania de Piquer;
 7 Elionor de Vilafranca; 8 Geraldona d'Aleny;
 9 Joana de Vilafranca; 10 Francina de Guimerà;
 11 Blanca de Caldes; 12 Beatriu Desfar.

Dibuix -

Pauta de la situació de les lloses tombals del cor de l'església:

1 M.ª Josepa de Moixó; 2 Caterina de Borràs;
3 Leocàdia de Ricart; 4 Victòria de Vallbona;
5 Violant de Sestorres; 6 Manuela de Cortiada;
7 M.ª Ignàsia de Castellví; 8 Maria de Borrell;
9 Blanca d'Anglesola (?); 10 M.ª Àngela de Sullar;
11 Anna M.ª de Sullar; 12 Magdalena d'Areny;
13 Francesca de Sagrera; priora (sense llosa);
14 Arcàngela de Copons; 15 M.ª Teresa de Riquer;
16 Maria Lluïsa de Dalmau; 17 Anna M.ª de Castellví;
18 Maria de Llúria; 19 Agnès de Cortit;
20 Isabel de Gallart (sense llosa); 21 Dorotea de Ferrer.

Font: Piquer

6.2 - FAMILIARS DELS ABATS I DE LES ABADESSES

Hi ha constància que els familiars dels càrrecs abacials, van ser enterrats al monestir, ja que gaudien del privilegi de familiaritat. La família Copons conserva un gran sarcòfag gòtic al claustre de Poblet i, a Santes Creus, també hi havia sepultures més senzilles de familiars d'alguns abats, entre les quals destaca la llosa tombal de Magdalena Valls de Salvà, germana de l'abat Valls, vestida amb l'hàbit de monja i que porta el mateix escut, conservada a la capella de l'Assumpció de la qual fou la promotora.

Tomba de Magdalena Valls, mecenes i germana de l'abat, abillada de monja a la capella de l'Assumpta de Santes Creus, la qual va sufragar. S. XVI.

6.3 - FAMÍLIA REIAL

Com ja hem anat comentant, la família reial directa i propera va triar els monestirs de la Catalunya Nova per els seus enterraments. Era un acte reivindicatiu i de poder, utilitzant el sepulcre com a possessió del territori¹². Escollien la darrera ciutat conquerida per al naixement dels fills, com va passar amb València, on Violant d'Hongria hi va parir un fill, en Pere. Ara esmentaren els reis i les reines enterrats en cada monestir. Per a més informació es pot consultar el web sobre el panteó de Poblet. En tots tres cenobis hi ha membres del Casal de Barcelona de la Corona d'Aragó, però la dinastia castellana dels Trastàmara només es troba a Poblet. Entre els familiars hi ha molts infants i infantes, i també fills bastards, com el germanastre del rei Pere, Ferran Sánchez de Castro, enterrat a Santes Creus. La relació és cronològica:

¹² Maria Bonet *La monarquia, l'aristocràcia feudal i el desplegament del Cister*

REI	MONESTIR	REINA	MONESTIR
Alfons el Cast	Poblet		
Jaume I	Poblet	Violant d'Hongria	Vallbona
Pere II el Gran	Santes Creus		
Jaume II	Santes Creus	Blanca d'Anjou	Santes Creus
Pere III el Cerimoniós del Punyalet	Poblet	Maria de Navarra Elionor de Portugal Elionor de Sicília	Poblet
Joan I	Poblet	Matha d'Armanyac (Duquessa de Girona) Violant de Bar	Poblet
Martí l'Humà	Poblet	Maria de Luna Margarida de Prades	Poblet Santes Creus
Ferran I d'Antequera	Poblet		
Alfons el Magnànim	Poblet		
Joan II	Poblet	Joana Enríquez	Poblet

***Fragments de tombes d'infants reials. Encara hi queden restes de policromia. S. XIV.
Poblet***

Ja hem explicat que els llinatges nobiliaris s'emmirallaven en la reialesa en totes les manifestacions vitals, no cal dir, també en els costums funeraris. Per això es feien enterrar en el recinte monàstic, a prop dels sants i dels seus reis. Igual que es comportaven com a súbdits seus, manifestaven el seu poder, encara que seguint la jerarquia corresponent en els espais funeraris. Alguns llinatges, com els Anglesola i Cervera a Vallbona de les Monges, van tenir preferència per que algunes de les seves dones van ser les promotores del cenobi. El mateix que va succeir amb els Montcada, considerats històricament i llegendària, fundadors de Santes Creus. Des de els seus inicis a Valldaura, van mantenir el panteó durant sis segles, fins al segle XVIII en què va ser enterrada Teresa, la darrera que va portar el cognom, com indica la seva lauda de MDCCLVII. El mateix passà amb Alamany de Cervelló, que va facilitar els terrenys per al nou cenobi santescreuí.

Poblet i Santes Creus es van repartir l'alta noblesa. Els Montcada preferien Santes Creus, mentre que els Cardona s'estimaven més Poblet. Al claustre de Poblet es conserva la tomba de Tomàs de la Marca, el qual, com indica el seu epitafi va ser escuder de l'Infant Joan, duc de Girona, i va morir el 1360. Moltes famílies nobles les trobem repetides en els tres monestirs.

A més de ser enterrats en els monestirs, els estaments nobiliaris mantenien relacions econòmiques amb el cenobi.

Antic sepulcre gòtic de Ramon Folch de Cardona, el Prohom Vinculador, posteriorment reutilitzat per a Rebolledo, restaurat. S. XIII. Poblet.

Panteó modern dels Montcada. Església de Santes Creus

Escut del panteó dels Montcada. Santes Creus

6.5 - PERSONALITATS RELIGIOSES

Les làpides sepulcral amb epitafi ens informen de diverses personalitats que, per voluntat pròpia o per trobar-se en el monestir en el moment de la mort, com s'especifica en algun cas, hi van rebre sepultura. Trobem, per exemple, a la galilea de Poblet, el sepulcre amb escultura jacent de Jaume Sarroca, bisbe d'Osca i suposadament fill de Jaume I. A la sala capitular de Santes Creus, com ja hem comentat, també hi ha un bisbe. A Vallbona, una làpida amb el bonet i una calavera ens informa de l'enterrament del rector de la parròquia, datat al segle XVII.

Tomba del bisbe d'Osca, Jaume Sarroca, probable fill de Jaume I, a la galilea de Poblet. S. XIII

6.6 - MERCADERS

Durant l'època medieval no es troba documentat cap enterrament de cap mercader en el claustre, mentre que en el segle XVI, fruit del prestigi econòmic dels mercaders ja en comencen a aparèixer. El poder del diner anava canviant de mans, de la noblesa passava a la burgesia comercial. Al claustre de Santes Creus, a la nau propera a la sala capitular hi ha la tomba de Maties Gornals, on es detalla la seva professió de mercader, que prové de Santa Coloma de Queralt i que resideix a Valls. Ell seu escut ja ens informa de l'ennobliment.

Lauda tombal amb epitafi i escut del mercader de Valls, Maties Gornals. Nau est del claustre de Santes Creus.

6.7 - CASOS ESPECIALS

Parlarem ara de l'enterrament de diverses personalitats, interessants per la seva figura o per la ubicació de la seva sepultura. L'almirall Roger de Llúria, per exemple, que trencant el protocol, va voler ser enterrat als peus del seu rei i amic Pere el Gran a Santes Creus. Roger de Llúria, sicilià d'origen, era fill de la dida de la reina Constança i, com a bon sicilià, va voler amb el seu enterrament, retre un homenatge a la dinastia catalano-aragonesa com a reis de Sicília. La seva tomba ha de ser considerada com a part del conjunt simbòlic amb les dues tombes reials santescreuines.

Al claustre de Santes Creus també hi reposa un apotecari barceloní. Se sap per la inscripció de la seva lauda de marbre blanc en que hi figuren un gossos llebrers a l'escut. És a la porta de l'església a la porta de ponent. A la galilea de Poblet, al costat de l'abat Guimerà, reposa el metge i monjo Dr. Pau Fernós, a la figura jacent porta l'hàbit i la gorra amb la borla de doctor. La seva inscripció en llatí diu: *"Aquesta urna guarda el metge Dr. Fernós. Tanca també la doctrina i la virtut. Morí l'any 1626"*

El lord anglès Philip Warthon, duc, marquès, comte, vescomte i cavaller (1698-1731), segons va explicar Eduard Toda¹³ i darrerament ha fet Gener Gonzalvo, va ser un home de salut delicada. Mentre reposava a les Masies es va posar molt malalt, i els darrers dies va ser cuidat pels monjos a la seva infermeria, on va morir. Molt ben considerat per la comunitat, va rebre sepultura a la galilea, al costat de l'abat Guimerà, on una elegant làpida ho evidenciava. Aquest personatge il·lustrat i lliurepensador, va haver de marxar del seu país per motius polítics. Es va manifestar a favor dels irlandesos i dels espanyols catòlics en esdevenir-se el conflicte de Gibraltar, motiu pel que va ser expulsat de la cambra dels lords. Va viatjar per la península i s'establí a Tarragona, on es va posar malat. Com a remei li receptaren prendre aigües de l'Espluga de Francolí, on va establir amistat amb la comunitat del monestir. En temps de Franco es va ordenar fer treure la seva làpida del lloc distintiu on estava perquè es deia que havia tingut relació amb la maçoneria- Actualment està al cementiri, darrere l'absis, on la làpida s'està fent malbé.

Després de l'exclaustració, l'any 1941, el cèlebre mecenes i impulsor de la recuperació de Poblet, el diplomàtic reusenc, Eduard Toda, decidí que l'enterressin a Poblet. Descansa al monestir del monjos.

Un cas molt especial, del qual deixa constància la seva làpida, és l'enterrament de la nena d'onze anys, Rosa Prats de Vilallonga que va morir a la masia del Cadet, l'any 1815, en període d'estiueig, tot prenent les aigües al balneari.

[Una nena enterrada a Poblet](#)

Epitafi de la nena enterrada a Poblet l'any 1820. Es conserva penjat al cementiri de monjos. La tomba és desconeguda. Cementiri de Poblet.

¹³ TODA Güell E. *Curiositats de Poblet. Enterro d'un aventurer anglès*. Tarragona. GONZALVO BOU G.(2007) *Un lord i viatger anglès, abandonat a Poblet*. Publicat a Butlletí del Museu Arxiu de Montblanc. No. 3.

Làpida sepulcral del lord Warton traslladada de la galilea al cementiri per ordre de Franco, on s'està deteriorant. S. XVIII. Poblet.

Tomba del mecenes de Poblet, Eduard Toda. S. XX. Cementiri de Poblet.

7 - COM ES QUE HI VOLIEN SER ENTERRATS? A CANVI DE QUÈ?

Les darreres voluntats o el testament deixen constància escrita que, lliurement, escollien el lloc on volien ser enterrats, en aquest cas als monestirs. N'hi havia que escollien els monestirs. En altres monestirs europeus de diferents ordes monàstiques també passava, com també a les parròquies medievals. Ho evidencien certs estudis historiogràfics locals. Per tant, podem dir que, durant l'Edat Mitjana, hi havia el costum d'enterrar dins, fora o a prop de les esglésies, en el recinte sagrat. Hi havia tres raons per fer-ho: Cercar la protecció del sant; fer memòria d'estar presents en les pregàries del viu, en el cas dels monestirs era la comunitat que, en veure el seu escut o el nom, hi pensaria, i la tercera raó era un mitjà pastoral per a fer pensar religiosament en la mort. L'enterrament dels abats a la sala capitular respondria a aquest motiu de reflexió de la brevetat de la vida i del temps de poder de l'abat.

Ser enterrat en un monestir o en una església era un privilegi i com a tal s'havia de pagar. Era una font d'ingressos per a l'església, en aquest cas per als monestirs, i representava un cert prestigi i poder. Els reis cedien part del seu tresor, com és el cas de la corona reial regalada al monestir de Poblet per part d'Alfons el Cast, castell o vinyes en d'altres ocasions, a part dels diners per a les misses i caps d'any i el pa per als pobres. El rei Pere el Gran, a part de les donacions que féu al monestir, va establir una pitança per als monjos durant els dies dels seus funerals. Documents escrits sobre el monestir de Santes Creus i conservats a l'Archivo Nacional de Madrid, com el de fra Malloll, ens orienten de les donacions que feien les persones que volien rebre sepultura de nou o amb la seva família, igual que ho havien fet els seus predecessors, seguint la tradició, que en aquella època era importantíssima. Unes tradicions que Eufemià Fort explica que va sentir contar als vells de Santes Creus els quals les havien sentit explicar als seus avis i àvies.

El més corrent era fundar un benifet de misses per l'ànima del difunt, però es troben detalls més específics com, per exemple, que Bernat d'Albà va constituir una llàntia a la capella de sant Francesc i manà ser enterrat al túmul dels Salbans, situat al claustre, al costat de la porta del refector. També en trobem d'altres que paguen la llàntia o els ciris per a il·luminar les capelles. Un apotecari de Barcelona, l'any 1315, deixava també una llàntia i pagava el safrà que s'havia de posar a l'amaniment els dies d'advent que no havia pitança escrita. La seva tomba amb una llosa de pedra està al marxapeu d'entrada a l'església per la porta dels conversos, prop de l'antiga capella de sant Bernat de Santes Creus, com ja s'ha comentat anteriorment.

Fra Jaume, fill de Jaume II i de la reina Blanca, de l'orde de Montesa, paga per a l'aniversari del pare i de la mare, també per a les misses per quan s'escaigui la seva mort, aquestes pagues inclouen també els ciris. I afegeix que vol que aquells dies d'aniversari se serveixi peix de bona qualitat als monjos.

Jaume II manà que els dies del seu funeral entressin tretze pobres a la refecció i que després, davant el seu túmul, resessin tretze vegades el Parenostre i l'Ave Maria.

A vegades la mateixa llosa tombal feia d'escriptura testamentaria, com és el cas de la família Bas i la dels Espuny a Poblet. Traduït del llatí diuen així:

"Any del Senyor 1266, abans de les nones de maig, l'Honorable Raimon Espuny de Reus, instituï la pitança de 100 sous perpetus i en el llit de l'hospital 10 sous anuals, a l'honorat Joan Espuny,

canonge i subtresorer de la Seu de Tortosa”

“Any del Senyor 1304. Kalendas de juliol. En Jaume Bas, ciutadà de Lleida, jau ací amb Marta, la seva mare, i Bernat Canonge, la muller d'aquest i el fill d'ambdós, i Guillem de Castell dasens a qui Jaume senyala 10 marabatins de cens per pitança que deu fer-se anualment al convent de Poblet, el primer divendres després de Totsants.”

Com va ser què el rei Pere el Gran va trencar la tradició de ser enterrat a Poblet com els seus avantpassats?

Aquesta pregunta se l'han fet moltes vegades els que estudien la història dels nostres monestirs i la resposta la podem trobar en l'escrit de l'historiador del mateix monestir, fra Mallol, fet que ens demostra la voluntat de guardar la història del cenobi des de dins mateix, entre el segle XIV i XV. A continuació copiem la transcripció d'aquest escrit que feu Eufemià Fort¹⁴ *“El mateix senyor rei Jaume I per mor de la devoció que tenia envers el monestir de Santes Creus, elegí que el seu fill senyor infant Pere, que es devia a la reial potestat, fos enterrat a l'esmentat monestir i no en un altre lloc, tal com clarament s'esmenta en el seu privilegi donat a Barcelona el dia sis dels idus- dia 10 del compte actual- de juliol de l'any del senyor 1252”* I segueix: *“El motiu que induí l'esmentat senyor rei, segons vaig sentir acontar als vells, fou aquest: El senyor infant, a causa de l'odi i malvolença que tenia contra el seu germà Il·legítim, el va assassinar, de la qual mort l'esmentat senyor rei justament irat, tingué per avorrit l'infant Pere a l'ensem que el foragità de pau i treva; de tal manera que ningú no gosava donar-li cap mena de consell i favor; solament d'una manera secreta i d'amagat era subvingut per l'abat i convent del citat monestir de Santes Creus, al qual infant socorrien d'acord amb llur possibilitat en les seves necessitats.*

Finalment, un dia el senyor rei anà al dit monestir i degut a precs i sol·licitud de l'abat i comunitat que, agenollats als peus del mateix senyor rei li pregaven i li sol·licitaven com a favor molt assenyalat que perdonés el crim al seu propi fill, el predit senyor infant Pere; el rei el perdonà i conseqüentment el tingué com a fill i hereu.

I en senyal d'una tan considerable mercè feta a ell per la intercessió de l'abat i la comunitat, a fi que se'n tingués memòria en els temps veniders perpètuament, volgué i ordenà ésser enterrat a l'esmentat monestir de Santes Creus, tal com hi és sepultat i honoríficament tumulat.”

7.1 - TRADICIÓ RELIGIOSA

Resumint, podem dir que els motius d'escollir el monestir com a lloc de repòs etern per part d'alguns nobles, eren de caire religiós. La proximitat a les relíquies i el fet que els monjos que diàriament veien la seva sepultura amb l'escut, el nom... els garantia que vetllaven per la seva ànima i les seves despulles. La tradició familiar de ser-hi pesaven molt a l'hora d'escollir.

¹⁴ FORT COGUL, E. (1963) *Per què el rei Pere el Gran fou enterrat a Santes Creus i no a Poblet*. Publicat a Boletín del Archivo Bibliográfico de Santes Creus nº. 17 vol.II.

A les raons anteriors no es pot deixar d'afegir el gran reclam que representava el panteó reial per a la societat feudal. El monestir era una mena d'aparador social, on les sepultures eren el centre visible de les diferents relacions de poder.

8 - EL PODER MÉS ENLLÀ DE LA VIDA I LA MORT

8.1 - LA ICONOGRAFIA FUNERÀRIA COM A EXPRESSIÓ DE PODER

8.1.1 - PODER ÀULIC. FUNERALS REIALS

La monarquia medieval europea, i entre aquesta la de la Corona d'Aragó, va voler, d'acord amb l'estructura feudal, donar un gran protagonisme a la mateixa monarquia amb la clara voluntat de desmarcar-se dels diversos estaments inferiors. Totes les manifestacions, les representacions i el gestos de la seva vida marcaven i havien de marcar la diferència. Una diferència d'autoritat, de poder, de forma de viure i d'espais, tant de la vida com de la mort, com anirem veient.

La voluntat de perpetuar la seva memòria va ser un dels seus grans interessos. Una memòria escrita de la monarquia que és ben palesa amb les publicacions de les cròniques reials, iniciada per Jaume I i seguida pel rei Pere el Cerimoniós i els cronistes Desclot i Muntaner. Aquestes cròniques parlen dels reis. La creació de l'arxiu per guardar tota la documentació és una mostra de la consciència que el mateix rei tenia pel que fa al poder dels records. L'arxiu reial de la Corona d'Aragó va ser dels primers dels regnes europeus, concretament el segon.

Les construccions i rehabilitacions dels antics palaus (alguns dels quals havien estat dels musulmans) i els mecenatges per a construccions monàstiques, com el claustre santescreuï per part de Jaume II i la reina Blanca, també serviren per a demostrar el seu poder àulic. El creixent tresor reial d'orfebreria, de les corones, de la imatgeria i de les obres d'art manifesten el seu gran poder cultural.

Les construccions de les sepultures monumentals dedicades al llinatge reial, com totes les manifestacions vitals de la reialesa, també responen a aquesta mentalitat de perpetuar la memòria de la monarquia, igual que en les cròniques, però d'una forma material i en certa manera, immortal gràcies la pedra. Tot plegat evidencia la desigualtat amb els altres estaments i enalteix el seu poder àulic. Una desigualtat palesa en l'espai, en l'orientació, en l'aïllament del terra, en lloc preferent, en la particularitat dels colors que les altres tombes no tenien i en la singularitat de fer-hi treballar els millors artistes.

La gestualitat i el ritual de les cerimònies fúnebres dels enterraments reials també traduïen la diferència de tracte entre la societat. Malgrat el caràcter efímer dels cerimonials, la pompa amb que es celebraven cerimònies protocol·làries donaven tota la magnificència al poder reial. Muntaner en la seva Crònica ens descriu així la mort del rei des de València. “ *E els dols e els plors, e els plants e els crits començaren per tota la ciutat, que no hi romàs ric-hom, mainades ne cavaller, ciutadans, dones e donzelles, que tui anaven darrera la senyera e l'escut seu, e deu*

*cavalls a qui hom havia tolta la coa. E així anaven tuit plorant e braidant: e aquest dol durà en la ciutat quatre dies*¹⁵

Longares, un monjo de Poblet que va presenciar els funerals del rei Joan II va deixar escrita tota la cerimònia amb grans detalls, a fi d'orientar els futurs enterraments reials al monestir. Però va ser el darrer. L'obra és coneguda com *Funeralias dels reis d'Aragó*.

Donar el cos a la comunitat monàstica i construir la sepultura dins el recinte del cenobi assegura la perpetuïtat de les pregàries i els aniversaris per a la salvació de l'ànima i al mateix temps, ajuda a eternitzar la memòria de la persona difunta. Fou així, fins a la Desamortització. Eufemià Fort explica, en el monogràfic del Llegendari, la recerca oral que va portar a terme per recollir llegendes del monestir de Santes Creus. Destaca els darrers records viscuts per la població amb la comunitat. Una de les entrevistes amb un veí molt gran li féu descobrir records dels seus avis, del temps anterior a l'exclaustració. Explicaven aquests avis que encara havien vist celebrar funerals d'aniversari per als reis i que, aquell dia, donaven dinar als pobres, els quals resaven per ells. Alguns dels records que detallen fragments dels testaments reials que ja hem comentat. Tot això ens dóna a entendre que havia una sèrie de factors que possibilitaven la perdurabilitat de la memòria de la monarquia més enllà dels segles. Es mantingué durant les centúries del sistema feudal i fins a l'exclaustració. Amb la Desamortització es va voler acabar amb el sistema feudal, però només es va trencar la part espiritual de la memòria reial; l'altra, la material, encara perviu a les seves tombes monumentals, les quals realcen el seu poder reial per sobre de les altres tombes.

¹⁵ SOLDEVILA. Muntaner Cap. XXVIII.

Il·lustració de la reina Maria de Castella i Alfons el Magnànim en una missa a la capella, al costat del rei hi ha el capellà reial, l'abat de Santes Creus. El cerimonial comporta la separació d'espais per gèneres i el refinament. Un cor masculí canta, el rei i la reina porten un llibre. Font: Els escenaris del rei.

Sepulcre del rei Pere el Gran. Interior del baldaquí de volta de creueria pintada com si talment fos el cel. Símbol del poder imperial i reial materialitzat sota la coberta del tàlem. Santes Creus.

8.1.2 - MODEL ARISTOCRÀTIC. MIMETISME

L'aristocràcia, com a segon estament del sistema polític feudal, va voler en la vida, en la mort, i en tot el que va poder, imitar la monarquia. Les manifestacions funeràries de la noblesa tenen molts punts de semblança amb les reials, però respecta la jerarquia d'espais i de rituals. El model nobiliari ressalta el paper del llinatge per sobre de la individualitat, mentre que la monarquia respectava la individualitat. A Poblet, quan ja va deixar de ser panteó reial, la família Cardona Segorb hi va construir el seu, sota el reial. A Santes Creus la família Montcada Medinaceli, faria el mateix. Tant una família com l'altra seguien al màxim els paràmetres artístics del moment per la seva categoria social.

Un cas molt especial, dins el grup nobiliari, és el de les abadesses de Vallbona. Les laudes deixen constància material del seu pas pel cenobi, tant a nivell individual com dels seus llinatges familiars, marquen la història del monestir i, en certa manera, també la de la noblesa catalana. Els abats de Poblet i Santes Creus escrivien a les laudes en les seves làpides, però moltes de les lloses foren destruïdes.

8.1.3 - PATRIARCAT

Els conjunts tombals, com s'ha anat veient, prioritzen el caràcter familiar i de llinatge per sobre de la individualitat. L'heràldica fa perviure la família paterna al llarg del temps. El cognom i el llinatge es conserva, malgrat que passin els anys, però engoleix altres llinatges el de les dones. Els fills homes mantenen el cognom del pare, els drets i el poder. És el patriarcat.

El patriarcat comporta la pàtria potestat del pare, la patrilinealitat o formar part del grup del pare, i la patrilocalitat de les dones, que deixen la seva família i entren a formar part de la del pare del marit. També implica la masculinitat hegemònica, que es fa evident en les representacions de les figures masculines representant herois, guerrers valents, forts i preparats per a la lluita i la defensa. Una masculinitat hegemònica per sobre de la feminitat. El control social del patriarcat implica discriminacions com la misogínia, l'homofòbia i la discriminació a les persones diferents ja sigui per motiu racial o religiós, entre d'altres. Els estereotips de gènere estan molt marcats en les tombes. El poder de l'oblit plana per sobre les dones.

El poema de Dolores Juliano Corregido, ens pot ajudar a comprendre què comporta el patriarcat, fins i tot actualment.

"El linaje"

*En el nombre del Padre,
que es el del Hijo,
y el del Hijo del Hijo
hasta el tiempo del Espíritu Santo.
Dónde se esconde el nombre de la Madre, olvidado, disperso, negado.
Una muchacha de apellido Blanco, parió a los hermanos Lillo
Y la más pequeña de los Lillo,
dio a luz a las hermanas Corregido, la mayor de las cuales
tuvo cinco hijos Juliano,
entre los que me encuentro.
Y mis hijos son Díaz,
y los de mi hija Morales.
Es difícil seguir el linaje materno.
En este escamoteo del nombre y de la imagen,
¿Dónde podré guardar el nombre de mi madre?*

JULIANO CORREGIDO. Dolores. 23 de noviembre de 1999.

Poema inédito. Font: Hidalgo i altres.

9 - ART FUNERARI

Al llarg de tota la història de l'art trobem sepulcres que, per la seva gran bellesa i tècnica artística, figuren entre les obres d'art. En el període medieval és quan proliferen més les obres de caràcter funerari, com es fa evident en la bibliografia de l'escultura gòtica.

9.1 - SEPULCRES I ESTILS ARTÍSTICS: ROMÀNIC, GÒTIC, PLATERESC, BARROC

Els monuments funeraris, com totes les propietats patrimonials de les famílies, s'anaven arreglant, transformant o canviant, seguint el pas dels anys i les modes. L'art va esdevenir una manifestació cultural que donava prestigi i, en certa manera, marcava la diferència. L'art funerari, doncs, va seguir aquest camí. En tot el període temporal estudiat hem trobat sepultures de clar estil romànic amb l'austeritat cistercenca. Ens referim a les tombes de l'ala oest del claustre de Poblet, sostingudes per simples mènsules de cul de llàntia, sense cap inscripció ni cap escut. (Probablement s'hi penjaven els personals del difunt però amb

el temps degueren desaparèixer. Encara queden alguns claus que ens fan pensar en els escuts o en algun cartell que hi devia haver penjats..)

A Vallbona, les tombes reials estarien en aquesta línia d'austeritat. La mateixa reina Violant volia que la seva sepultura fos plana, segons les indicacions del seu testament.

A Santes Creus, la primera tomba de la família Montcada, promotora del cenobi, on campegen els escuts dels llinatges, està sostinguda per columnetes amb uns capitells que s'assemblen molt als d'ornamentació vegetal de línia romànica del claustre primitiu.

Al mateix cenobi, les tombes del panteó reial ja marquen clarament un gòtic en l'estructura dels arcs apuntats amb traceria i en l'ornamentació dels capitells que, ja insinua el claustre gòtic de promoció reial i que lluirà plenament en el panteó de Poblet i que la noblesa imitarà en ambdós cenobis. L'estil gòtic és el que es veu més representat en l'art funerari, fet que ens podria fer pensar que l'època medieval és el període de més proliferació d'enterraments en els monestirs.

L'altre estil, que segueix cronològicament és el plateresc. En tenim poques mostres conservades d'aquest estil, per exemple, la tomba de la Invicta Amazona a Santes Creus, considerada dels Montcada i en estat d'erosió galopant.

Al mateix cenobi santescreu trobem laudes abacials que poden considerar-se barroques, pel tractament del color i per la textura del material. També és barroc el darrer panteó dels Montcada, traslladat a l'entrant de la nau lateral de la dreita de l'església (a l'antiga capella de les Ànimes) amb ornamentació cromàtica dels materials geològics. Alguns estudis el consideren d'estil xorigueresc. I encara d'aquest mateix és el panteó de la família Cardona i Segorb, a sota del panteó reial de Poblet. Presenta relleus narratius d'escenes bíbliques com la que es conserva de Jonàs, ornamentació de frisos i grotescos pròpiament barrocs i heràldica. La llegenda de la inscripció també encaixava en els paràmetres de la literatura barroca, com podem comprovar llegint la transcripció del llatí original:¹⁶

"A Déu Optim Màxim. Al màxim entre els varons ínclits. En Raimond Folch, vescomte disset de Cardona, destre entre els emperadors, de magna nomenada, hèrcules entre els atletes de gegantesca virtut, múnens entre els Catons de coneixements naturals, proclamat heroi entre els Dinastes de la seva edat (...) l'any 1669 Es refereix a la figura del Prohom vinculador, ja esmentat anteriorment i que va ser traslladat a la nova sepultura familiar, mentre que l'antiga gòtica dels Cardona era reaprofitada per enterrar a Rebolledo.

La tomba d'Alfons el Magnànim i la del seu germà Enric amb figures orants, estarien dins del mateix estil. Les pagà el mateix Pere Anton d'Aragó, gran protector de Poblet en el moment que el cenobi havia perdut el protagonisme i el suport reial per part de la nova dinastia espanyola.

El conjunt de lloses abacials de Vallbona presenta una rica col·lecció de mostres renaixentistes i barroques, entre les quals destaquen l'heràldica. Aquestes laudes són especialment interessants. A partir de Victòria de Vallbona i de Riglós (s. XVII) als seus escuts s'hi

¹⁶ PALAU DULCET

reproduïen uns atributs no gens femenins com ara cimeres amb casc amb plomes, mirant a l'esquerra com a símbol de poder terrenal, o de defensores de la comunitat. Victòria es considerada com la primera abadessa cavalleresca, un emblema que s'anirà repetint al llarg de segle XIX, al qual s'afegiran el cistellet de fruita i les sanefes.

Detall d'ornamentació del panteó antic dels Montcada amb capitells representant senzilles fulles, recordant el claustre romànic, sota arcosoli, a l'antic armarium. Claustre de Santes Creus.

Detall de la cantonera superior de la lauda tombal barroca de l'abat Joan Tarròs. Cal fixar-se en l'infant amoret damunt el coixí, en el pentinat de la tonsura monacal i en l'ornamentació de fruites pròpia de l'estil barroc. Sala capitular de Poblet.

Detall d'ornamentació de la tomba dels Queralt amb sanefa. Capitell gòtic representant un ocell picotejant fulles, un tema molt recurrent en l'art funerari. Claustre de Santes Creus.

Tomba plateresca atribuïda a la llegendària Invicta Amazona, Guillema de Montcada. Imatge i escuts en molt mal estat. S. XVII. Claustre de Santes Creus.

Laudes abacials barroques. Empedrat del cor de l'església de Vallbona. Totes presenten l'atribut del bàcul i el típic casc de crinera amb plomes que porten les abadesses sobre l'escut, des de Victòria de Vallbona (Segle XVII). Totes presenten l'escut complet amb els dos llinatges, el patern i el matern. Les llores corresponen a les abadesses Agnès de Cortit i de Colomona (1767), Maria de Llúria i de Magarolas

(1701), Maria de Borrell i d'Aguilaniu (1701) i Ignàsia de Castellví i de Pontarró (1806). Font: Ramon Berguedà.

9.2 – ORNAMENTACIÓ

9.2.1- TEMÀTICA FUNERÀRIA: VEGETAL I NARRATIVA

L'ornamentació fitomòrfica és la més freqüent en tots els enterraments. La tradició, que encara perviu, de portar flors als enterraments, el caràcter efímer de les plantes recordant que la vida també és efímera i, d'altra banda la simbologia funerària de certs vegetals com l'heura i el fullatge de la parra, fan que les plantes siguin un tema recurrent en l'art funerari. Els motius de sanefes recorden les enramades de les plantes. Cada època les ha representades amb el seu estil.

Capitell de tema vegetal, incloent-hi ocells i cavalls. És policromat i daurat i pertany la tomba de Pere el Gran. Podria tractar-se d'un símbol del paradís. S. XIII. Església de Santes Creus.

Detall vegetal i mitològic del naixement del cep a partir de la representació de la deessa Hécate, representada com una gossa blanca (hipòtesi). Sepulcre dels Montoliu. Claustre de Santes Creus.

9.2.2 - FIGURES I NARRACIONS

Durant els segles XII i XIII van aparèixer a França les escultures de figures jacentes sobre les tombes. Acostumaven a representar personalitats reials, per exemple, les tombes de Saint-Denis. Com hem explicat anteriorment, aquestes figures elegantment vestides amb les mans recollides en actitud de resar, reclinades sobre coixins reflecteixen una actitud tranquil·la. Recorden l'exposició dels difunts en la seva capella ardent. La tomba reial de Jaume el Just i de Blanca d'Anjou a Santes Creus, i la recreació de les tombes reials de Poblet ens recorden aquesta tipologia, igual que la santescreuina d'Alamany de Cervelló. Un seguit d'escenes funeràries de la processó i els clergues i les ploraneres o ploraners mercenaris completen la tomba. La idea de descans es podria associar al benestar del Paradís.

Moltes vegades, les figures jacentes anaven abillades amb l'hàbit monacal, com es vestien alguns difunts, una tradició que va anar creixent en imitació de la monarquia.

Més tard, cap al segle XVI la figura del difunt apareix agenollada, resant, o en confessió. És la tipologia de l'orant. Foren figures pròpies de l'època renaixentista. A més de l'aparença de recolliment i d'humilitat no hi manca el reflex de l'ostentació i de la manifestació del poder. A Poblet n'hi havia dues, de tombes amb orants, segons es desprèn dels gravats antics. Una dedicada a Alfons el Magnànim, als laterals de la nau central, entre el panteó reial i l'actual cor dels monjos. Amb l'exclaustració van desaparèixer.

Entre les escenes narratives no hi mancaven les religioses. En concret, l'escena bíblica de Jonàs sortint de la balena, com ens documenten les restes del panteó dels Cardona a Poblet, conservades a la capella del Santíssim. I la del col·legi apostòlic, sovint representada com a la que trobem a la tomba del rei Pere el Gran, molt rica en policromia. O en la dels abats, en la de Ramon Alamany de Cervelló, que presenta un gran realisme amb la petxina de sant Jaume al sarró; o l'antiga tomba dels Cardona a Poblet.

Detall d'ornamentació d'una tomba nobiliària amb tema de sanefes i màscares. Claustre de Santes Creus.

Detall d'ornamentació d'una tomba nobiliària amb tema mitològic d'ésser alat i vegetació. Claustre de Santes Creus.

Detall de l'ocell picotejant un fruit, del capitell amb ocells i éssers alats del conjunt funerari de la família Cervelló. Claustre de Santes Creus.

Relleu representant aus picotejant fruita, fragment de la tomba barroca d'Alfons el Magnànim s. XVII. Barroc. Poblet.

Detall de la tomba Salbà. Angelet enfilat al coixí, vetllant el difunt. Claustre de Santes Creus.

9.2.3 - EL RELLEU DE LES ABSOLTES

Una processó o seguici acompanyava el dol. L'abat i els germans cantaven les absoltes i aspergien aigua beneïda sobre la caixa. Actualment encara es practica aquest ritual, el qual, segons Ariès, recorda els exorcismes pagans. Un exemple de relleu d'aquest tipus el trobem en la tomba de la comtessa Joana d'Empúries i en petites tombes d'infants a Poblet. El text del pare Dorda, referent a les normes per als enterraments, ens pot ajudar a interpretar l'escena:

“Del obito y sepultura de los religiosos segun lo dispuesto por la Orden. El Cantor trahe el Ritual o Breviario y los Sacristanes, dos Estolas, una de violada y otra negra, el Báculo pastoral, la Cruz, el cirio pascual encendido, el incensario, fuego, Navícula o Barquilla, agua bendita en el Hysopo y las velas para el convento.

El relat de l'enterrament de Joan II, contat per Longares a les *Funeralies*, també es pot relacionar amb aquesta escena.

Escena de les absoltes del sepulcre de Joan II. Obra de Gil de Morlanes. Poblet. Museu del Louvre. Font: Catalunya gòtica.

9.2.4 - COMENDATIO ANIMAE, LA MIGRACIÓ DE L'ÀNIMA

A partir del segle XII es va començar a introduir el tema de la separació del cos i de l'ànima. Es diferencia el moment de l'arribada al paradís on l'ànima en forma de figura humana petita, és embolcallada en un sudari, i la partida amb uns angelets al costat que la portaran als braços d'Abraham i a la Jerusalem celestial. L'antiga antifona de la litúrgia romana dels funerals descriu detalladament l'escena representada en tombes com la del matrimoni Alamany a Vallbona de les Monges. “*Que els àngels et portin al Paradís, que els sants i els màrtirs surtin a trobar-te, et rebin i et portin a la ciutat santa, la Jerusalem celest com al pobre Llatzer*”. Aquesta representació també la troben en el sepulcre de la reina Elisenda de Montcada i en el de Joan d'Aragó a la catedral de Tarragona. En el de Joan d'Aragó, la mitra de l'arquebisbe és reproduïda amb molt de realisme.

Relleu escultòric del sepulcre dels esposos Toralla de Guimerà de Vallbona. Representació dels àngels que porten, amb un sudari, les ànimes dels dos difunts al cel. En mal estat.

9.2.5 - PLORANERS I PLORANERES

A les tombes reials de Poblet poden veure moltes figuretes, tant masculines com femenines, moltes de les quals son representades amb el cap i la cara tapada amb un vel, els ploraters i les plorateres que acompanyaven el difunt en el seguici fúnebre. És un record de l'antic costum, ara perdut, d'anar a plorar, cobrant, mentre duraven les cerimònies fúnebres. Cal tenir en compte que en els enterraments d'abans els gestos, els crits i les manifestacions de dolor i de sentiment formaven part de la cerimònia. En els altres monestirs no queda cap mostra que documenti aquest costum. Aquesta particularitat, però, no fou exclusiva de Poblet. El conjunt tombal dels ducs de Borgonya també comptava amb figures plorants, les quals potser van servir d'inspiració per a les pobletanes, podríem pensar.

Plorants del panteó reial. Museu del Louvre. Font: Catalunya gòtica.

9.2.6 – TEMES PERSONALS

Per causa de la Desamortització, trobem poques representacions personals en els sepulcres dels tres monestirs. A Santes Creus, la tomba llegendària de Guilleuma de Montcada, on hi ha una representació eqüestre insòlita, a l'ala nord del claustre, és de les poques, que representen un tema personal a part d'algunes de les reials. Els sepulcres del panteó de Poblet abans de l'exclaustració, segons les descripcions de Finestres, tenien escenes referents a la biografia militar dels monarques. Han desaparegut.

L'abadessa Blanca d'Anglesola amb el seu còdex a la mà. Església de Vallbona.

CERIMÒNIA DE CÓRRER LES ARMES

Quan es moria un rei de la Corona d'Aragó se seguien una sèrie de cerimonials religiosos, de manifestació de dol i de fi i inici de regnat. S'havia de trencar, anul·lar i fer desaparèixer el segell reial. El camarlenc reial el trencava a martellades. Una de les cerimònies més vistoses,

era la de córrer les armes, amb els gossos i cavalls del rei. La trobem documentada textualment al "*Llibre de les solemnitats de Barcelona*" i gràficament en un petit plafó del sepulcre pobletà de Ferran d'Antequera, que es conserva al museu del Louvre. L'escena recull el moment en què han tallat la cua als cavalls i els genets els passen endolats amb les banderes i els escuts de cap per avall, escuts a la funerala, enmig de crits i plors. Aquesta escena es feia a la ciutat on moria el rei o el primogènit i es repetia a Poblet, lloc de l'enterrament¹⁷. El camarlenc preguntava pel rei a la cort. Evidentment li contestaven que el rei era mort. La pregunta es repetia tres vegades. Després entraven els gossos de caça i sortien tots. A Poblet aquesta cerimònia es feia a la plaça del monestir.

Artísticament, el plafó esmentat és una obra magistral del mestre Oller. El material és d'alabastre. S'hi veu una acurada policromia plena de detallisme. Aquesta particular narració també es troba gravada a la tomba dels comtes de Querat al santuari de Bell-lloc a Santa Coloma de Queralt. Cal destacar que reflecteix imitació de la monarquia per part de la noblesa.

¹⁷ Més detalls de l'escena i l'obra per Rosa Manote i Rosa Terós (2002) dins el volum d'escultura de *L'Art gòtic a Catalunya*

Fragment escultòric del sepulcre de Ferran d'Antequera de Poblet. Escena de córrer les armes del funeral del rei amb els cavalls endolats i escuts a la funerala. Obra de Pere Oller. Museu del Louvre. Font: Catalunya gòtica.

Fragment de figura masculina de la cort trencant el ceptre reial en el funeral. Restes de policromia. Procedent del panteó pobletà. Museu del Louvre. Font: Catalunya gòtica.

9.2.7 - SIMBOLOGIA

Observant els sepulcres, ens hem adonat que no hi ha cap detall que no hagi estat prèviament estudiat. Des del lloc, fins al material, que ha de ser del millor, si es tracta del rei i, més encara, si es vol fer prevaldre la seva categoria imperial, com en el cas de Pere el Gran, enterrat en una banyera de pòrfir a Santes Creus. Si del món mineral escullen per el rei el mineral més fort de tots, el pòrfir, dels vegetals qui representarà la reialesa serà el roure, l'arbre més fort, com ja indica la seva etimologia. I de la fauna, tradicionalment, l'animal escollit com a rei és el lleó.

Troblem lleons als peus dels reis, mentre que al de les reines hi ha gossos llebrers. Els bestiaris coetanis donaven el significat simbòlic dels animals i gràcies a això sabem el motiu que va portar a posar uns animals i no uns altres als sepulcres. El lleó, com a rei dels animals, representa el fort, el valent, el senyor que té el domini i que és el més poderós. La fortalesa, la valentia i la potència són unes qualitats preferentment considerades com a masculines i atribuïdes al monarca. Als peus de les reines hi veiem les representacions del

gos, un animal domèstic, submís, depenent, obedient i fidel; les qualitats de permanència a la llar, submissió, dependència, obediència i fidelitat eren les pròpies i tradicionals de les dones i les que els exigien. Els gossos representaven la feminitat i la submissió al senyor i al monarca.

Alguna vegada troben un lleó en la tomba d'algun personatge masculí de la noblesa, però no és gaire freqüent. Al claustre de Santes Creus la tomba de Ramon Alemany de Cervelló, en seria un exemple. Quan a la tomba hi ha una dona, ell porta el lleó com a mostra de masculinitat i poder de la parella. Fins i tot en la iconografia simbòlica del poder, representada pel lleó i pel gos, i veiem el grau d'imitació de l'aristocràcia respecte de la monarquia.

La majoria de conjunts sepulcral van acompanyats d'heràldica familiar que identifica el llinatge reial o nobiliari, i molts dels escuts són parlats.

Detall posterior d'un lleó amb un anyell sotmès. Sepulcre de Pere el Gran. Santes Creus.

Gossets als peus de l'escultura jacent de la reina Blanca. Santes Creus.

Gos amb collar representat als peus d'Alamany de Toralla, calçat amb sabatons de llaunes imbricades. En mal estat. Vallbona

Panteó reial de Poblet. Escut reial de Maria de Navarra, primera esposa de Pere III.

Panteó reial de Poblet. Escut reial d'Elionor de Sicília, tercera esposa de Pere III.

Panteó reial de Poblet. Escut reial de la reina Elionor de Portugal, segona esposa de Pere III.

Relleu antropomòrfic de sol o lleó al panteó de Poblet. Nau lateral, sota la tomba d'Alfons el Cast.

9.2.8 - TEMES DE CARÀCTER DRAMÀTIC

A partir del segle XVI es va anar perdent la preocupació per la conservació de les despulles i la incorruptibilitat i va anar prenent importància el “transi”, la descomposició amb un punt de dramatisme macabre. A l'època del barroc, certs sepulcres i panteons van incloure esquelets, ossos i calaveres com a decoració, alguns de reals. En els nostres monestirs no hi ha gaires detalls ornamentals d'aquesta mena. Tan sols n'hi ha algun a Santes Creus i a Vallbona. A la nau de ponent del claustre de Santes Creus, en una llosa tombal a terra hi ha la típica calavera amb els dos ossos creuats, popularitzada amb diferents significats. Al transsepte de l'església de Vallbona, entre la porta de la sala capitular i el cor també podem contemplar la típica calavera amb un bonet de senyor rector. Ambdós detalls són del segle XVII.

Lauda tombal del rector de Vallbona. Única representació d'una calavera, en aquest cas amb el bonet del rector. (s. XVII) Creuer de l'església.

9.3 - MATERIALS DE CONSTRUCCIÓ

En els enterraments trobem des de gran varietat de colors a gran varietat de textures i de lluïssors o de combinacions que venen donades per les característiques dels materials geològics de la construcció, tot en funció de la voluntat, de l'economia familiar del prestigi social i de la moda. Les tombes més primerenques acostumen a ser de pedra arenosa, com es pot veure en l'ossera conservada al cor de l'església de Vallbona o en les tombes murals de l'ala de ponent del claustre de Poblet, i també en les pertanyents als nobles privilegiats per

haver participar en la conquesta de Mallorca, al claustre de Santes Creus, que eren pintades com encara es pot veure en les fotografies antigues.

Les laudes abacials de Santes Creus i de Vallbona presenten una gran varietat de materials; pedra calcària i arenosa, pedra nummulítica, marbre de tots colors (blanc, rosa, pedra negra o combinant colors en les més tardanes). L'alabastre que es va utilitzar al panteó reial de Poblet durant l'època del gòtic i del renaixement, era portat de Beuda, a Girona, i transportat de Roses a Salou amb vaixell. Però l'originalitat en l'ús d'aquest material la representa la tomba reial de Pere el Gran a Santes Creus. Parlem de la banyera de pòrfir d'origen sicilià i que, com la seva etimologia indica, és de color de porpra, com corresponia a l'emperador, segons la iconografia del poder. El panteó modern dels Montcada es va fer de jaspi de diversos colors, que es feu portar des de Gènova, segons els contractes documentats.

[Enterrament del darrer Montcada](#)

Tomba del rei Pere el Gran. Banyera romana de pòrfir. Lleó de marbre, columnetes de pedra nummulítica. Santes Creus.

Escultura al·legòrica de les virtuts a la tomba d'Alfons el Magnànim s. XVII. Alabastre. Restaurada. Poblet.

Lauda abacial de pedra negra de l'abat Carnicer. S. XVII. Santes Creus.

Panteó modern dels Montcada. Jaspi de colors i incrustacions de pedra negra. Santes Creus.

Escut de l'abat Contijoc. S. XVI. Marbre. Santes Creus.

Escut de l'abat Valls. S. XVI. Pedra. Santes Creus.

Detall de la tomba de Magdalena Valls. Marbre. Santes Creus.

9.4 - RESTAURACIÓ I RECREACIÓ

Els sepulcres, tant els reials com els nobiliaris, com evidencien ells mateixos i com corrobora la documentació escrita, s'anaven arreglant, transformant en funció del creixement demogràfic familiar i de la voluntat sumptuària o per la moda. Igual que la casa pairal s'anava transformant, també es transformava la tomba, el darrer habitatge. Ara no ens referirem pas, però, als canvis experimentats en aquest sentit, sinó a la restauració després de la desfeta a partir de l'exclaustració.

La desfeta més monumental va ser la del panteó reial i la de les tombes de la Casa de Cardona i Sogorb, de Poblet. Per tant, la restauració més notòria també fou aquesta. La restauració o recreació –que deia l'artista –, va anar a càrrec de l'escultor Frederic Marès. S'hi aplicà l'estil neogòtic, respectant els petits fragments trobats i amb el suport textual dels antics historiadors domèstics, com Vicenç Prada, el viatger Ponç, el pare Finestres i els gravats de

Laborde i Parcersa. Gràcies als detalls que descriuen van poder fer respectar l'espai, la representació figurativa del vestuari, els atributs reials i detalls com la corona de llorer del rei Trobador Alfons I o el seu vestit de monjo, la doble representació de Jaume I, la reial i la religiosa com a monjo profés de Poblet, la pedreria dels reis Joan II i Joana Enríquez i el bonic recurs estilístic i al·legòric de la corona de reina a les mans de la duquessa de Girona, Matha d'Armanyac.

La restauració més polèmica ha estat la de Poblet. En plena dictadura franquista es van retornar a Poblet les restes reials, les quals havien estat traslladades a Tarragona. L'acte compta amb un gran ceremonial. L'anècdota de la visita de Franco, és que el dictador va entrar sota el tàlem a l'església, com una autoritat eclesiàstica. Ja s'ha comentat que feu treure de la galilea la tomba del noble viatger lord Wharton, perquè presumptament s'havia relacionat amb la maçoneria, i també va ordenar fer canvis en la nova i estrenada tomba del rei Martí. Conten que l'abat va acompanyar el governador franquista en el recorregut per l'església. Davant la tomba del rei Martí, el governador franquista va preguntar pel lleó que plora als peus del rei. La resposta, que no li va plaure, era que estava trist per la mort del darrer rei del Casal de Barcelona. La reacció del governador franquista va fer canviar l'actitud del lleó. Per això, ara sembla que badalli. No és pas una anècdota amb tocs de llegenda. Al museu del monestir, l'esbós i estudi de la tomba, feta amb fang, representa un lleó plorant.

A Santes Creus es van anar fent canvis durant el segle XVII. Ho proven la tomba de la Invicta Amazona, que del gòtic es convertí en estil plateresc, i la dels Tarragona, d'estil renaixentista. En aquest mateix període s'afegí el fris plateresc amb grotescos a la tomba reial de Jaume II i de la reina Blanca. Durant el període de la Desamortització no van patir tant com les pobletanes. Malgrat que el conjunt tombal del rei Jaume i la reina Blanca va ser profanat, la del rei Pere no es va poder obrir.

La restauració del sepulcre de la reina Violant d'Hongria ha estat la darrera. Es féu l'any 2005, per iniciativa del govern hongarès, com testimonia el record mural. Aquesta restauració ha consistit a extreure el sarcòfag, fins ara incrustat en el mur, i repassar la seva pintura que fa visibles l'escut i el text.

Restauració i recreació, dues qüestions polèmiques, també lligades al record de la pedra i a la memòria històrica.

Detall de la figura jacent d'Elionor d'Albuquerque. Queden restes dels angelets originals de color més fosc. Alabastre. Es podria considerar com un cenotafi, car la reina no hi és enterrada. Autoria: F. Marés. S. XX.

Tomba de pedra de la reina Violant d'Hongria (s. XIII) , restaurada. Presbiteri de l'església de Vallbona.

Les modes i els estils artístics són presents en totes les manifestacions de la vida i també en les de la mort. Els enterraments, sobretot els reials, reflecteixen les influències culturals que en generen la construcció i també les que conviden a imitar. Primer, Santes Creus i, més tard, Poblet van marcar la pauta de l'art funerari. Els enterraments reials de Santes Creus, malgrat l'originalitat de la banyera, van rebre, pel que fa a la tomba del rei Pere, inspiració de les tombes de la corona siciliana. Per exemple, el material de pòrfir de la banyera d'origen termal romà¹⁸ amb la fulla d'heura com la del rei Enric a Palerm i la del rei Roger a Monreale, igual que el baldaquí amb suport de columnetes i els lleons. També es van inspirar en les tombes reials europees per la figuració, un tractament i estil que evoca l'orfebreria dels reliquiars, molt propers al gòtic acolorit de la Sainte Chapelle. Aquests enterraments manifesten el poder regi dels reis de la corona catalano-aragonesa per la Mediterrània i la seva relació mimètica amb el reconegut poder cultural de la corona de Sicília.

El mateix rei Pere el Cerimoniós es va inspirar en els baldaquins dels túmuls reials de Santes Creus per a la construcció del nou panteó reial pobletà, també cobert pels dosserets pintats de colors i daurats.

La manera de representar amb figura doble alguns reis a Poblet, volent remarcar les diferents facetes de la seva personalitat, ens pot fer pensar en la tomba de la reina Elisenda de Montcada que hi ha al monestir de les clarisses de Pedralbes, on podem veure la doble figura jacent de la reina Elisenda, representada com a reina a la part de l'església i com a monja a la banda del monestir.

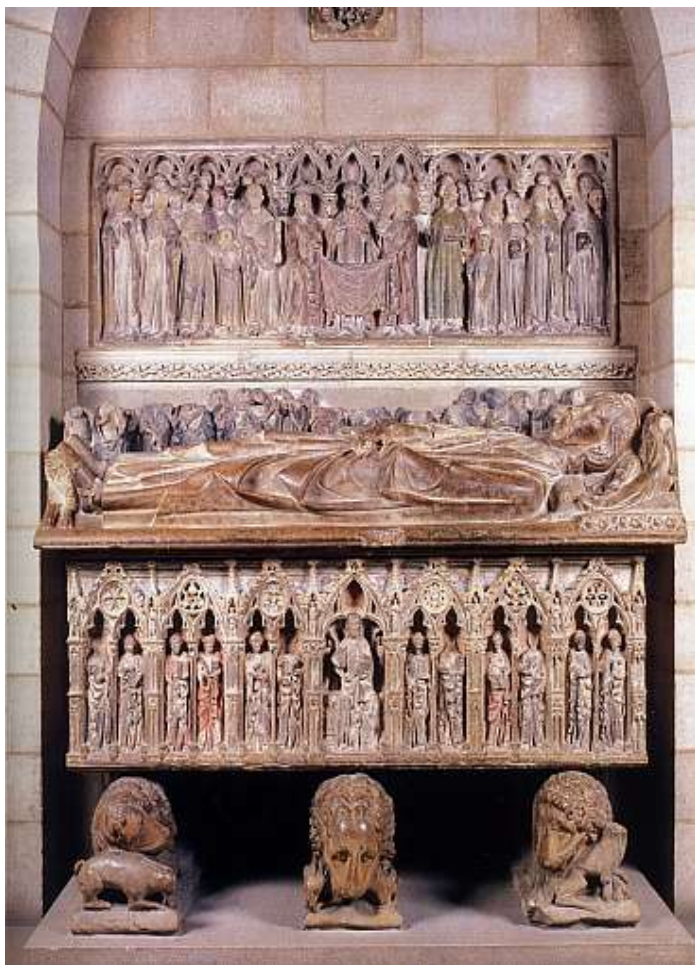
El rei Martí va deixar escrit a l'abat pobletà que volia que el seu sepulcre fos de pedra blanca i que la seva figura jacent fos la d'un noble que havia vist al monestir de Roda, la qual li agradava molt pel seu refinament artístic. Estem davant de la manifestació artística com a mostra del poder cultural i reial, com en ple Renaixement. (El canvi de dinastia no va respectar la seva voluntat i el va deixar a l'oblit)

La Casa comtal d'Urgell, que enterrava els morts de la família al monestir de Poblet, va fundar un monestir, el de Bellpuig de les Avellanes amb la finalitat de construir-hi el panteó familiar. La monumentalitat i estilística s'emmirallava en la tomba reial santescreuiana del rei Pere el Gran, segons manifesta l'exhaustiu estudi de F. Español. El tema de les exèquies, l'elevació de l'ànima, el col·legi apostòlic, les figures plorants i els lleons ho fan evident i també mostren el seu poder més enllà de la vida. Actualment és des de Nova York.

Diu la tradició que el panteó dels reis d'Espanya de l'Escorial podria haver estat inspirat en el de Poblet. De fet es va començar l'any 1565, un any després de la visita de Felip II al monestir pobletà. Aquest rei fou el primer de la seva dinastia, a posseir un panteó. Abans de haver-n'hi

¹⁸ DUPRÉ n'ha fet un estudi monogràfic, argumentant el seu origen en l'espòli, per part de la monarquia siciliana, d'un conjunt termal romà i interpretant la seva funció com a manifestació d'iconografia imperial.

a Poblet, de panteons, ja n'hi havia a San Juan de la Peña, pel que fa a la Casa d'Aragó i a Ripoll, pel Casal de Barcelona.

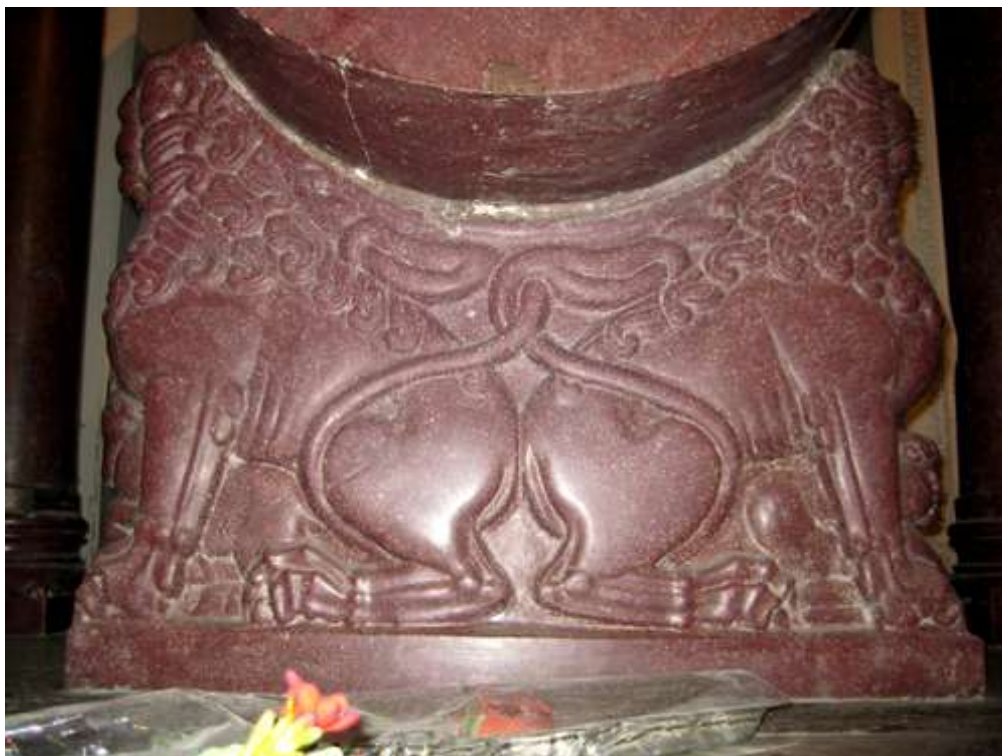
Sepulcre d'Ermengol, comte d'Urgell. Procedent del monestir de Bellpuig de les Avellanes. 8s. XIV) Museu Metropolita de Nova York. Font: Catalunya gòtica.

Sepulcre doble de la reina Elisenda de Montcada des de l'església. L'altra figura dóna al claustre. (s. XIV) Monestir de Pedralbes. Font: Catalunya gòtica.

Tombes imperials de la catedral de Palerm. A primer terme la de Federic II de Sicília, darrere la de Roger II. Sepulcre de pòrfir sobre suport de lleons, sota el baldaquí amb columnes, també de pòrfir, i daurades les de darrere. S, XII- XIII

Tomba de Federic II de Sicília a la catedral de Palerm. Detall dels lleons de pòrfir. És interessant el joc de les cues entrelaçades que poden fer pensar en els lleons del panteó del rei Jaume II i la reina Blanca que hi ha a Santes Creus.

10 - MENTALITAT DELS HOMES I DE LES DONES DE L'ANTIC RÈGIM DAVANT LA MORT

La mort a l'Edat Mitjana, és tot un conjunt de gestos, d'actituds i de ritus. Si bé els moments abans de la mort es podem considerar lents, de llarga espera i de patiment per l'agonia, de silenci i introspecció, a partir del darrer sospir tot canvia. Surt de l'àmbit privat domèstic i passa a ser un esdeveniment públic. El ritme canvia, es torna ràpid, sorollós. Comencen a tocar les campanes amb el toc de difunts; i les ploraneres i ploraners es converteixen en la veu de fons. Després de la mort tots els gestos de la societat són semblants, les cerimònies fúnebres són les mateixes per a pobres que per a rics. La diferència rau en el nombre de cavallers, de pobres i de clergues que acompanyen el difunt. Tot depèn de la categoria social del difunt. Fins i tot hi haurà crits, com en els enterraments reials, s'estiraran els cabells i les barbes, tot tirant-se pel terra, com en temps dels egipcis. Així explica Muntaner a la seva Crònica com va ser l'enterrament del rei Jaume II a Santes Creus: “*E lexà lo seu cors al monestir de Santes Creus hon fo posat ab gran solemnitat e ab grans plors e ab grans crits, e ab grans dolors de tots los ell sotmesos...*” Pensem també en la cerimònia de córrer les armes, que feia la reialesa i la noblesa, i en el trencament dels segells del rei o de la reina per part del seu camarlenc, com encara es fa avui a la mort d'un Papa. El ritual del funeral i l'enterrament reial passarà a ser un espectacle amb interrupció de la vida quotidiana. Hi ha moments de crits i de silenci expectant davant la persona difunta que passa a tenir el tractament de cadàver.

Quan es moria un monjo, la cerimònia era més austera. La maça de fusta que havia al claustre, just a la porta que comunicava amb el dormitori, anunciava l'agonia. Més tard, les campanes

reproduïen el toc de difunts, segons queda documentat en el *Directorio Perpetuo* de l'Abat Dorda de 1694, quan es refereix als tocs de campanes.

Sarcòfag romà. Museu Arqueològic de Palerm. Representació narrativa simètrica del llit del difunt vetllat per ser alats masculins dempeus. Escenes mitològiques de la barca i el gos, suposadament Cancerver. Formes i elements que perduren, encara que canviïn de context.

10.1 - EL PAPER DE L'ESGLÉSIA EN LES CREENCES EN EL MÉS ENLLÀ

L'església, coneixedora de la por de la gent davant el fet colpidor de la mort, actua com a medidora. De fet, en té el monopoli. Ho podem constatar en un text medieval, concretament en una obra literària de gran renom, *Tirant lo Blanch*. El paràgraf següent ens ajuda a entendre què pensaven la gent de l'edat mitjana sobre la mort:

" Com sia certa cosa lo morir e, a la creatura racional, incerta la hora de la mort, e com dels savis s'espera proveïr al sdevenidor per ço que acabat lo peregrinar de aquest miserable món tornant al nostre Creador, davant la seua sacratíssima magestat, pugam donar compte y rahó dels béns quens són acompanyats." ¹⁹

¹⁹ Tirant lo Blanch. Capítol CCCCLXIX.

Possible evocació de les ànimes i (o) angelet en el retaule barroc de Santes Creus.

Representació religiosa de la mort. Retaule altar lateral. Santes Creus.

10.2 - CANVIS DE PENSAMENT: EL PURGATORI

A darreries del segle XII als tradicionals espais del més enllà divulgats pel cristianisme, el Cel i l'Infern, s'hi afegeix un altre espai, el de purificació, el Purgatori. Segons Le Goff, la concepció d'aquest nou espai s'origina a França en el focus intel·lectual i teològic de Paris, a l'escola

catedralícia i de Citeaux que compta amb una escola monàstica. Els cistercencs, com a seguidors de Cluny, també es preocuparan per la mort i el més enllà. Les idees del Purgatori també van ser difoses en els ambients urbans, se n'encarregaren les ordes mendicants i de predicadors. L'aparició de deixes testamentàries per als pobres o per a donzelles a maridar, i els beneficis per a l'església, ja fos en diners per a misses o pitances per a les comunitats del monestirs, cal entendre-les com un préstec fet a canvi de no haver de passar pel Purgatori a purificar-se. Aquest pas podia ser més o menys llarg, en funció dels pecats i de les deixes. El paper d'intercessors a la terra el tenien els clergues i els pobres, mentre que la intercessió en el Cel estava en mans dels sants i santes. D'aquí l'aparició de tantes i tantes devocions que motivarien la construcció de noves capelles al voltant de les esglésies.

Mènsula representant el judici final. Santes Creus.

Mesurar el temps. Rellotge de l'església de Santes Creus.

10.3 - EL TESTAMENT

Segons el diccionari d'Alcover, "testament és la declaració que una persona fa de les seves últimes voluntats disposant dels seus béns i pertinences per a quan haurà cessat de viure"

A l'Edat mitjana, com en cap altra època, la mort es fa molt present en totes les manifestacions humanes. Les fonts documentals ho corroboren. La documentació escrita guarda moltíssims testaments i publicacions conegudes com "ars moriendi", manifestacions folklòriques com les danses de la mort, i també els rituals funeraris i moltes expressions artístiques com els triomfs de la mort, entre la iconografia funerària.

El testament venia ser com una mena d'assegurança i fins i tot, amb paraules de l'historiador Le Goff, era com el passaport cap al més enllà. El pensament religiós del més enllà, del judici final, del Purgatori, com a nou espai que es va anar afegint al del Cel i al de l'Infern que hi havia hagut fins llavors, influïa en els homes i les dones a través dels sermons i les predicacions. La vida de la gent girava al voltant de l'església, des del bateig fins al funeral. Tots els actes importants d'una persona passaven a la parròquia. L'església com a institució és la responsable de la mentalitat de la por i del negoci de les misses, funerals, aniversaris, caps d'any, oracions i rosaris que es van començar a resar a partir del segle XII i que difongué l'orde dels dominics. En aquella època, la vida era molt fràgil. La malaltia, les epidèmies i la guerra qüestionaven qualsevol cos sa. La mort era certa, però res hi havia més incert com l'hora de la mort. Per això, els testaments generalment es feien quan la gent estava sana. No s'esperava el moment de la malaltia o de la vellesa per a testar precipitadament. Qualsevol persona havia de fer testament. Fer testament volia dir posar en ordre els béns davant la família i de Déu, car el difunt no podia prendre pas res material cap a l'altra vida. En funció de la vida espiritual i del més enllà, en els testaments s'hi feien constar donacions per als pobres i per a les misses i sufragis per a la pròpia ànima. A darrera hora, calia de desprendre's dels béns, si no es pecava i es posava en perill la salvació de l'ànima.

Com a font documental, els testaments de la baixa edat mitjana ens demostren un canvi de mentalitat. Hi apareix la consciència de la caducitat i la fragilitat del pas del temps terrenal i la infinitud, l'eternitat i de seguretat del temps del més enllà. Molts dels testaments redactats en català són altament expressius, carregats de dramatisme i poesia. Les metàfores amb plantes, flors i ombres són freqüents. Aquests elements es trobem esculpits i representats en moltes tombes de famílies destacades, enterrades en els cenobis cistercencs.

Per il·lustrar les idees que acabem d'exposar transcrivim uns paràgrafs d'uns testaments publicats per AURELL.

En nom del molt alt e sobiran Creador Nostre Senyor Jhesu Christ, e de la molt ecel.lent e pura Verge Nostre Dona Santa Maria, mare sua sia, e a salvació de ma ànima e en remissió de mos pecats, amén. E com to ço qui es compost a natura, per aquella se haja a dissolre, e com lo cos de l'hom sia compost de quatre alements qui ensemps contrariegen, donchs de necessitat se cové que lo cos de l'hom se haja a dissolre per natura e per tant cascuna crehatura rahonable deu cogitar en tres coses, e és a saber: haver memòria del pessat, ordonar en lo present e a provehir en lo sdevenidor, com tots, segons que diu lo Apostol starem devant lo divinal juyci per reebre segons que fet haurem, donchs cascun fel crestià se deu apperellar a les obres salestials a salut de sa ànima, com no sia neguna cosa pus certa que la mort e pus incerta que la hora de aquella, e per amor de açò jo, Valentí Çapera, mercader ciutadà de Barchinona...

per la gràcia de Déu sa e alegra de cos e de pensa, en mon bo e ple seny e sana e entegra memòria, fas o ordon mon testament, scrit de ma pròpia mà" (AHPB, Joan Reniu, Manual de testaments, 1421-1431, f. 5r).

E per ço cascú de sana pensa, mentre la rahó regonex aquella, deu saviament provehir e disposar de los béns en tal manera que après sa mort no romanguen ne pusquen ésser inordonadament atrobats perquè del regiment e administració de aquells puxa al Sobiran Jutge e Déu eternal, com demanat ne ferà, retre leyal e degut compte e clara verdadera rahó (AHPB, Francesc Barau, Primus liber ultimarum voluntatum, 1416-1433, f. 44r).

Atenent que alguna cosa no és pus certa que la mort, ne res menys cert que la hora de la mort, e volent dels béns temporals ordonar de mentre son sa, en ma persona e la rahó reig la pensa, la qual moltes veus és entrant per la malaltia torbada, que no tan solament los béns temporals, ans encara oblida hom si mateix, per tal en ma bona sanitat e en mon bon sen e bona memòria fas e ordon mon testament .

Els testaments dels reis de la Corona d'Aragó, encara que manifestin un canvi de mentalitat, no tenen la frescor ni l'expressivitat dels testaments de la resta de la població. A nivell didàctic presenten certes dificultats, a part del text. Els del reis estan recopilats en una publicació, però els de les reines estan en obres diverses i es fa més difícil de localitzar-los. Tots els testaments reials tenen moltes analogies, ja que es fan seguint uns models preestablerts: el text és redactat en llatí, tots indiquen els marmessors, que eren les persones encarregades de portar a terme tot allò que es testava i de fer complir la voluntat del difunt. Els marmessors solien ser homes amb càrrecs o eclesiàstics reconeguts. El testador o testadora nomenava l'hereu, detallava els béns que deixava als seus descendents i escollia el lloc del seu enterrament i establia el pagament dels deutes. Tots els testaments deixen diners per als cultes de les misses i per als clergues, i pa blanc "*panno albo*" per als pobres o deixes per a maridar donzelles.

Habitualment l'hereu era el primogènit home. Una filla mai no heretava. De tota manera, s'establia una cadena de successió entre els fills. A l'esposa, la reina, se li acostumaven a deixar les joies i la vaixela d'or i plata; si els fills eren petits, en alguns casos, era nomenada tutora o tudriu. Per exemple la reina Joana Enríquez ho va ser del seu fill, el futur rei Fernando. Les dones de la família, l'esposa i les filles eren encomenades a la protecció d'algun parent, d'algun home destacat o d'un altre rei. Era freqüent testar, a filles, diners. Si s'avien de casar aquests diners serien per a pagar el dot.

Pel que fa al lloc d'enterrament, els reis escolliren els monestirs de Poblet i Santes Creus, els convents de Framenors i Vallbona de les Monges. Hi hagué algun cas especial, com el del rei Joan I, que volia ser enterrat a Montserrat, però que el cor l'enterressin a Poblet. Possiblement aquesta anècdota és d'influència francesa, ja que els reis de França acostumaven a separar els ossos de les entranyes, el dur i el tou. També era habitual detallar com volien ser enterrats i representats. Tota la redacció del testament reial il·lustra i pot ser una bona font per a conèixer la personalitat de Pere el Cerimoniós, fundador del panteó reial de Poblet. Va fer set testaments i codicils, en que donava tota classe d'instruccions i detalls.

Il·lustració de la mort del rei Ferran d'Antequera. Entre les autoritats eclesiàstiques, hi veiem l'abat de Santes Creus, el Capellà reia. Al capçal del túmul reial, els incenscians per a purificar l'ambient i gran quantitat de ciris. Llibre d'hores d'Alfons el Magnànim. Font: Els escenaris del rei.

En el Còdice o quadern redactat pel monjo Miquel Longares,²⁰ es detalla què s'ha de fer quan es mori el rei o la reina, com i quan cal tocar les campanes amb més lentitud i solemnitat a totes les esglésies, la tasca dels marmesors, al costa del difunt i la lluminària amb ciris a les esglésies.

“Del embalsamar els cos. Feta primer la dita provisió de l'ànima los dit hereters e marmesors facen venir metges et cirurgians los quals ubren lo cos et trauen de aquell ço que s'acostuma traure ab les coses necessaries sie embalsamat et mes en orde segons cos de rei s'acostuma.”

²⁰ BOFARULL SARTORIO M. “Funerals dels Reys d'Aragó á Poblet” (1886) La Il·lustració Catalana. Barcelona Biblioteca Municipal de Tarragona Fons Gramunt

Al rei se li afaitava la barba i el vestien amb roba d'estat. La reina era vestida honestament amb un mantell per una matrona. Després posaven el seu cos a un cadafal.

Els pobres rebien almoina davant del cadafal al palau reial i al monestir de Poblet mentre durava l'exposició del cos reial o capella ardent, segons costum de la Santa Mare Església. Com es que es donava almoina de menjar o de vestir als pobres? La historiografia considera que els pobres són els mediadors amb el més enllà. El fet de donar-los pa per menjar enllaça amb les tradicions antigues de l'àpat funerari, que es feia al mateix cementiri.

"De com lo cos apres de esser dita la missa deu ser possat en la sepultura. Acabada la missa lo Abat leix la casulla vistase una capa et lo diaqua prenga la creu lo Sotsdiaqua la esconsa et un Monge la caldereta del aygua beneyta et altro lo ensenser et posese lo Abat en son lloch ab sos ministres et ceroferariis lo Covent essent en lo cor et los frares en las cadiras baxas cante lo Covent los tres responsos que acostuman dir als morts... i els salms..."

10.4 - EL NEGOCI DE LA MORT

Si s'ha parlat molt del paper mediador de l'església, també s'ha de parlar del negoci. El paper que actualment fan les empreses funeràries des de vestir el difunt, traslladar-lo al tanatori per a la vetlla, el posterior a l'església per a elebrar-hi funeral, o el comiat laic, el trasllat al cementiri, en cas d'enterrament o al crematori en cas d'incineració, abans els feia l'església amb l'ajuda dels pobres. Aquest servei es pagava amb misses i almoines per als pobres.

Segons la historiografia i amb paraules d'Ariés, la pobresa tenia un gran paper en els rituals fúnebres. *"La pobreza debía estar presente, no sólo para ser socorrida y un poco mitigada, sino, por el contrario, para hacerse muy visible, como el espectáculo de una compensación necesaria."*

10.5 - ENTERRAMENTS SENSE MEMÒRIA

Podríem diferenciar entre els enterraments sense memòria per motius de pobresa voluntària, com els de les comunitats monàstiques, dels que involuntàriament eren enterrats sense memòria, amb l'oblit, com els dels pobres o algun d'especial com el del rei Martí. La seva mala sort que tingué aquest rei mereix un comentari.

El fèretre del rei Martí, folrat de vellut i el de la reina Maria de Luna, van ser sebollits més tard, i no van ser mai enterrats amb els altres reis ni amb els regis honors. Al segle XVII en construir el panteó dels Cardona Sogorb van quedar dins i durant l'exclaustració es van barrejar les restes. L'any 1952, amb motiu del retorn de les restes reials al monestir, li va construir una tomba nova al creuer, simètrica a la de la comtessa d'Empúries, obra de Frederic Marés. Hi és representat amb un llibre a la mà, en comptes de figurar-hi l'atribut de l'espasa. Ni en el nou sepulcre no va poder gaudir de tranquil·litat. Franco, per mitjà del governador, durant la visita al monestir per a la cerimònia del trasllat de les restes reials, va fer canviar el rostre plorant del lleó, un rostre que ara produeix una sensació estranya. Sembla que l'escultor ho hagués fet intencionadament. El mateix Marés explicà el canvi. El primer projecte i es conserva al museu.

Ja hem comentat anteriorment que les comunitats cistercenques tenien el propi ritual de la mort. Els monjos i les monges volien morir i ser enterrats com els pobres, segons la regla benedictina. Enterrament a terra, sense caixa i sense indicació ni lauda identificadora. L'oblit del seu pas per aquesta vida és una manera de veure la mort molt diferent de com es desprèn de les representacions sepulcral.

Si la mort d'un membre de la comunitat passava per l'agonia, es a dir si no era una mort sobtada o per accident, el moribund/a era posat/da sobre una creu de cendra a terra, al damunt d'una estora o sobre d'un drap de llana, com es feia a Vallbona de forma ritual. Quan es moria es picava amb una fusta que havia al claustre. El soroll es feia per avisar la resta de la comunitat. Aquest ritual està documentat a Poblet i a Vallbona. L'anomenat "tust" consistia en picar tres vegades. Se n'encarregava la monja infermera. El tust aplegava tota la comunitat presidida per l'abadessa, a la sala capitular, i a partir d'aquí començava el ritual del lavatori, i seguia la vetlla, els funerals, el pas per la porta de la mort i l'enterrament. En el ritual cistercenc de la mort, els tocs del tust ja són llegendaris. Es diu que l'origen es troba en els tres tocs de maça de sant Benet o de sant Bernat, segons les fonts. La paraula *tust* és sinònim de cop.²¹ Les monges de Vallbona, quan es moria l'abadessa, la cridaven tres vegades a fi de verificar la defunció.

Les cerimònies i el record del germà o germana traspassada durava uns trenta dies. A Vallbona conten que l'escó de la germana finida al cor i al refetor restava buit, el seu nom es repetia a les seves pregàries i la seva pitança del migdia del dia de l'enterrament era donada a la persona que havia excavat la fossa. Els altres dies es donava a un pobre, un de diferent cada dia.

Els rituals fúnebres de Poblet, pel que fa a la part eclesiàstica els trobem detallats, des del segle XVII, en el *Directorium perpetuum litúrgic* del pare Dorda, el qual als detalls comuns als altres cenobis, hi afegeix les normes pel que fa als tocs de les campanes. Eduard Toda ho resumia així: "Quan s'havia de portar el Viàtic a algun monjo malalt, es tocava a cops la Major, no parant fins que el sacerdot havia tornat a l'església. Si el malalt agonitzava, es donaven tres cops de maça al fust o fusta del claustre, fins que es bandejava per tres cops la campana dels Frares, afegint un quart cop si el malalt moria en aquell temps. Ocorreguda la defunció, es voltejava tres vegades totes les campanes i es repetia al portar el cadàver a l'església per a la missa de cos present i el subsegüent enterrament"²²

L'enterrament es feia en una fossa excavada a terra, sense caixa, amb la cara girada a orient, les mans creuades sobre el pit i la cogulla cobrint la cara, el monjo més gran era el que posava la creu sobre la sepultura, com marcava el pare Dorda en el seu directori.

11.- CANVI I CONTINUÏTAT

²¹ ALCOVER MOLL. *Diccionari*

²² TODA E. (1997) *La davallada de Poblet. Segles XVII-XVIII*

Fins quan trobem enterraments en els monestirs?

Els reis i les reines van ser els primers que van deixar d'enterrar-se a Poblet. Ferran el Catòlic (s. XV) va trencar el compromís imposat per Pere el Cerimoniós de ser sebollit a Poblet, en voler rebre sepultura a Granada, en honor a la nova conquesta, com feren tradicionalment tots els reis anteriors en les mateixes circumstàncies. La monarquia s'hi va enterrar fins a Joan II i Joana Enríquez, però Alfons el Magnànim, va ser el darrer rei de la Corona d'Aragó enterrat a Poblet, el seu cos va ser traslladat des de Nàpols a Poblet al s. XVII. La nova dinastia hispànica va desplaçar el panteó a el Escorial.

La noblesa va seguir la tradició dels enterraments en els panteons monàstics familiars, encara que la Pragmàtica de Carles III sobre els cementiris fora dels nuclis de població va anar modernitzant els costums i afavorí els enterraments es fessin als nous cementiris. El darrer enterrament al panteó dels Moncada de Santes Creus està documentat al segle XVIII. La tradició d'enterrar laics als monestirs es va acabar.

El gran canvi es va produir amb l'exclaustració de Poblet i Santes Creus i amb la Desamortització de Mendizabal l'any 1835. A Vallbona la Desamortització va afectar de diferent manera. Se'n ressentiren les propietats de la baronia però les monges no se n'anaren.. Els monjos van haver de deixar els monestirs i, per tant es va acabar la vida monàstica i els enterraments. Els recintes van quedar abandonats i foren assaltats i, amb els anys, els sepulcres, profanats.

Vallbona va poder mantenir la comunitat i la vida monàstica no es va trencar del tot. Els enterraments es feien seguint la tradició, fins i tot s'hi feren funerals reials i, pel que fa a les abadesses, les laudes sepulcral del segle XIX són espectaculars, tant a nivell artístic com a nivell heràldic.

Gravat antic de Cardenera del sepulcre nobiliari de Bernat d'Anglesola (s. XIV) a Poblet, desaparegut juntament amb el de la seva esposa. Font: L'arnès de cavaller.

Fotografia dels segle XIX. El panteó reial de Poblet després de l'exclaustració. Font: Poblet, temps de silenci.

Mènula amb policromia. Capella absidial del creuer de l'església. Santes Creus.

Gravat de Cardenera del sepulcre de Berenguer de Puigverd. Gràcies a la fidelitat del dibuix, va poder ser restaurada la tomba que es conserva a la galilea de Poblet. Font: Altisent

Sarcòfag de Berenguer de Puigvert a la galilea de Poblet, abans i després de la restauració. Font: Història de la restauració de Poblet

Des de la Desamortització i a causa del procés d'exclaustració dels monestirs masculins, els cementiris monàstics van anar canviant.

A Santes Creus, sense comunitat, ja fa temps que no hi enterren ningú. Durant un període, abans que hi hagués el cementiri nou, el fossar dels monjos va ser utilitzat com a cementiri del poble.

A Poblet, des de la recuperació de la vida monàstica, només hi ha el cementiri de la comunitat, darrere les capelles laterals del segle XIV.

Vallbona conserva el cementiri de les monges a la nau nord del claustre. És l'únic dels tres monestirs que no va interrompre els enterraments de la comunitat. Sí que s'interromperen, però, els enterraments de les famílies nobiliàries.

12- CAUSES DE LA DESTRUCCIÓ DEL PATRIMONI I TRENCAMENT DE LA MEMÒRIA. ROMANTICISME I RECUPERACIÓ

Els sepulcres dels monestirs, com totes les altres manifestacions artístiques dels monuments monàstics han passat a formar part del patrimoni cultural del país. Durant molt de temps els conjunts tombals es van conservar perquè el monestir era responsable de les seves despulles i es mantenien els rituals funeraris pactats pels difunts en els seus testaments. Però, poc a poc, el govern per motius d'higiene i de salut va prohibir els cementiris dins de les esglésies i dels recintes urbans,²³ i dictà disposicions legals per construir els cementiris fora dels nuclis de població. Aquestes mesures coincideixen amb el procés de començar a tenir por de la mort i a voler allunyar-se de tot el que hi fa referència.

El culte a les tombes i als avantpassats dins els cenobis va perdurar fins a l'exclaustració, per efecte de la Llei de la Desamortització, el juliol de 1835.²⁴ Aleshores s'acabà el llarg període ininterromput de cultes i celebracions d'aniversaris i funerals per les ànimes dels difunts encomanats sota la protecció de la comunitat. La data de la destrucció dels sepulcres reials no va coincidir amb el mateix any 1835, sinó que va tenir lloc més endavant. I no es destruï la gent dels pobles, com s'ha anat dient, sinó certa morbositat d'alguns grups de milícies i d'algunes autoritats científiques de Tarragona. [Profanaren els sepulcres amb afany de trobar-hi tresors.](#)

El que queda dels sarcòfags reials es deu al rector de l'Espluga, Mn. Antoni Serret, que com ens explica Toda, ajudat per autoritats "*anà al monestir, embolcallà les mòmies en borasses de plegar olives, carregant-les en un carro de pagès i les diposità al fosc recambró de sota el chor de sa parroquia, passant un embà d'obra per a millor salvar-les de la curiositat pública. Les mòmies*

²³ Real Cédula de Carlos III de 1787.

²⁴ Es pot ampliar el tema de les exclaustracions i desamortitzacions a les actes del I Curs- Simposi Monaquisme cistercenc. S. Rovira.

tancades en els sepulcres de Pere III, Ferran d'Antequera i Alfons I, quedaren a Poblet."²⁵ En nom de la preservació es va trencar la memòria i el respecte, i en certa manera el culte als avantpassats. Gran part de les restes dels panteons ducals van ser transportats a Tarragona a fi de fer un panteó reial a la catedral per a Jaume I. D'aquesta manera, gran part de les obres d'art funeràries desaparegueren. Moltes peces artístiques es van vendre i anaren a parar a diferents museus com el Louvre de Paris o el Museu dels claustres de Nova York.

La veu del mecenes de Poblet, el reusenc Eduard Toda²⁶ és ben clara en aquest sentit: *"Com ja va denunciar Eduard Toda, la veritable destrucció dels panteons reials de Poblet no es degué, bàsicament, a la fúria del poble o a la cobdícia dels col·leccionistes, sinó a l'acord de l'ajuntament de Tarragona, la Comissió de monuments i la Junta d'obsequis al rei Jaume I, per tal de construir un mausoleu per a aquest rei a la catedral de Tarragona, circumstància que comportà la desfeta total dels panteons reials de Poblet i de la casa de Cardona."* Aquestes paraules aclareixen les causes de la destrucció del panteó de Poblet i donen una nova visió sobre els motius i els autors de la desfeta, lluny de la gent del poble i de revoltes.

No ens ha d'estranyar que encara se sentin certes expressions entre la gent gran de Reus com *"Xica, si que vas guarnida, sembles un matxo de Poblet"* Moltes les fileres de carros carregats d'art (es calculen unes tres-centes escultures arrencades) sortiren del monestir. Fou una expedició comparable a les expedicions "arqueològiques" de les piràmides d'Egipte de darreries del segle XIX. Per sort, el que queda a Poblet és el que no es va poder transportar.

Gràcies al corrent ideològic i cultural del Romanticisme, en la seva versió catalana de la Renaixença, es va donar conèixer el patrimoni. A partir de l'arribada del tren a l'Espluga el 1866, els grups d'estiuejants de gran cultura a les Masies de Poblet i els excursionistes, com l'Associació Científica Excursionista, que visitaren i fotografiaren els nostres monestirs, i que els recuperaren com a patrimoni, no es va poder malmetre del tot i es va anar respectant. L'excursió cultural de l'any 1882 del Rat-penat (grup d'intel·lectuals, d'artistes i d'escriptors) que visitaren els monestirs va ser la clau de la restauració. L'excursionisme fou el difusor de la fotografia aplicada al monument, i a partir d'aquest moment s'ha de considerar aquesta tècnica i art com una font documental per a la història. En tenim bons exemples com les col·leccions fotogràfiques de darreries del segle XIX, il·lustratives de l'estat i dels canvis operats en els centres monàstics. El canvi que ha experimentat el patrimoni monumental ha estat molt gran, però l'esperit cultural encara hi perviu.

²⁵ S. Rovira.

²⁶ Citat per Gener Gonzalvo *"Poblet Panteó reial"* pàg. 74-75

*Trasllat de les restes reials a Poblet. Arribada del general Franco sota tàlem. Any 1952.
Font: Diputació de Tarragona*

Trasllat de les restes reials de Tarragona a Poblet. 1952. Font: Diputació de Tarragona.

13 - LES TOMBES I LA SEVA SINGULARITAT

Algunes de les tombes que hem anat esmentant les presentarem amb més detall pel significat que tenen, com el panteó reial del rei Pere el Gran, o per rescatar-les de l'oblit i enaltir-les, com el conjunt nobiliari dels esposos de Alamany de Toralla i de Guimerà, al seu raconet de Vallbona.

13.1 - LES TOMBES REIALS A LA CATALUNYA NOVA

Com és que la majoria de reis i reines de la Corona d'Aragó es van voler que els enterressin a la Catalunya Nova? La resposta potser té a veure amb la política de conquesta, van escollir les noves terres, com una presa de possessió. Més endavant Ferran el Catòlic farà el mateix, triant Granada en comptes de Poblet, ja que era una nova terra conquerida..

El primer comte rei Alfons el Cast va escollir Poblet perquè encara no havia pogut arribar a les terres de València; i Jaume I també va voler triar Poblet. La reina Violant, seguint les tradicions més femenines de la reialesa europea, va escollir el cenobi femení de Vallbona.

Els panteons reials reparteixen entre els dos monestirs, el pobletà i el santescreuí. El primer panteó reial de la Corona d'Aragó a la Catalunya Nova va ser el del monestir de Poblet l'any 1196 amb Alfons el Cast i més tard amb Jaume I. Però a Santes Creus, de la mà del rei Jaume II, el sepulcre del rei Pere (1300) va marcar les noves línies dels enterraments i de l'estil funerari reial i nobiliari.

Pere el Cerimoniós, l'any 1327, es desmarca del panteó santescreuí i tria Poblet per a la sepultura, per a ell i per al seu llinatge. Fou una disposició que va sortir de la seva ploma i que va comprometre a jurament els seus descendents reis. Aquest panteó que va arribar a guardar les restes de vuit reis, sis reines i més de quaranta infants, infantes i prínceps. Com a Santes Creus, el rei contracta els millors artistes com els escultors Cascalls, Jordi de Déu i

el fuster Bernat Teixidor de Vimbodí, fent contractes de treball amb sagrament. La construcció del panteó va durar quasi tant com la seva vida. Ell mateix feu emmurallar el recinte monàstic per protegir-lo (1382). El procés del panteó va generar molta documentació escrita. Avui, aquesta documentació ajuda a comprendre les intencions i les pors que li feren decidir a emmurallar els monestirs de Poblet i Santes Creus, comptant amb el perill de l'exèrcit enemic de Castella :

“...que per enemichs nostres ço que Déu no vullas no puxen ésser tretes les relíquies e joyes qui y són meravelloses, ne los corsos de nostres predecessors allí soterrats no puguen ésser dessoterrats, transportats ne barrejats, així com aquelles males companyes han per costum, que per cercar moneda e altres béns mobles amagats, socaven totes les sepultures, e tots lochs on pensen alguna cosa trobar”²⁷

Aquest text, tenint en compte el final que van patir Poblet i Santes Creus, pot semblar profètic.

Per ampliar la informació sobre el panteó de Poblet es pot consultar:

http://ca.wikipedia.org/wiki/Monestir_de_Poblet

http://ca.wikipedia.org/wiki/Monestir_de_Poblet#Altres_tombes_reials

Epitafi del rei Jaume II. Església de Santes Creus.

²⁷ Citat per ALTISENT

Epitafi de la reina Blanca d'Anjou. Església de Santes Creus.

Lleó del panteó del rei Jaume II i Blanca d'Anjou. Santes Creus.

Detall de decoració grotesca, d'estil plateresc. Panteó del rei Jaume II i Blanca d'Anjou. Santes Creus.

Detall de decoració grotesca i funerària religiosa d'estil plateresc. Panteó del rei Jaume II i Blanca d'Anjou. Santes Creus.

El sepulcre del rei Pere el Gran

Partirem de la descripció de la tomba i acabarem explicant-ne el significat, les relacions anteriors i les influències posteriors.

L'element que crida més l'atenció de la tomba del rei Pere el Gran, per la seva singularitat és la banyera. Una banyera de pòrfir que sempre ha intrigat els estudiosos tant pel seu origen com per la seva procedència. La procedència és clara, segons la documentació reial, ve de Sicília, fruit de l'espoli, juntament amb la columna del pati reial. [El darrer estudi de X. Dupré](#) confirma l'origen termal romà que se li atribueix, comparant altres exemples en els que la fulla d'heura de la nansa hi és present.

I com és que el rei Jaume II va escollir una banyera de pòrfir per a enterrar el seu pare? D'una banda, Jaume II havia estat rei de Sicília, i aquesta estada el marcaria culturalment.

La cort siciliana era de les més importants de l'Europa del moment, d'allí Jaume II portaria la nova concepció de la monarquia. La tomba del seu pare és un tret distintiu que li serveix per a desmarcar-se de l'aristocràcia, donant-li tota la iconografia del poder imperial, que coneixia molt bé. Va voler representar el rei Pere amb els honors imperials de Sicília.

El rei Pere no seria el primer a ser enterrat en una tomba de pòrfir, l'emperador Teodoric hi fou enterrat, i també els emperadors de Sicília. Ni tampoc no seria el darrer, Napoleó també ho feu, molt més tard. Què representa, el pòrfir? Etimològicament vol dir porpra, una matèria que forma part de la simbologia i iconografia imperial de tradició bizantina. Els emperadors considerats porfirogènits ja naixien a la sala porpra del palau, on el terra era de pòrfir. Les emperadrius havien de donar a llum a la sala porpra i en públic per a legitimar el fill, futur emperador. Els sostres eren pintats de porpra per atraure la mirada amb la brillantor del sol. L'enterrament dins de pòrfir pot tancar aquest cercle de porpra que va des del naixement a la tomba. Aquest simbolisme ens demostra la iconografia del poder, visible en certs períodes històrics. Tan sols cal pensar en el sepulcre de Napoleó, d'una època més contemporània.

D'altra part en la tomba de Pere el Gran hi ha un baldaquí com a coberta del sepulcre. És la primera vegada que es troba aquesta tipologia funerària a la península. La seva procedència també és siciliana de les tombes imperials de Palerm. Representa l'emperador sota el tàlem. El baldaquí és com una peça d'orfebreria, igual que un reliquiari, a l'estil de la moderna monarquia francesa. Les traceries són gòtiques, com els finestrals del nou claustre, i de tots colors, on no manca pas el daurat imperial.

El parell de lleons blancs dels peus, que fan de suport, s'afegeixen a la simbologia, i posen èmfasi en el seu poder. Són uns lleons força especials, representats al costat d'animals sotmesos (un banyut oví llepa un dels lleons, mentre que un gosset, fa el mateix a l'altre) en actitud d'acatament al rei. Els lleons no semblen violents, semblen alegres. Es podria fer una lectura interpretativa de l'homenatge envers la monarquia feudal per mitjà dels animals? Es tracta d'un sepulcre únic per a un rei també únic, com expressa el seu epitafi. Un rei que va ultrapassar el país i va arribar a la literatura, Dante, Boccaccio i les cròniques de Desclot i de Muntaner parlen d'aquest rei. Per la seva importància és el primer panteó reial de la corona catalanoaragonesa. Jaume II va contractar el millor escultor, Mestre Bartomeu de Girona, que treballava a la façana de la catedral de Tarragona perquè portés a terme el projecte de la tomba del seu pare.

La làpida funerària del rei Pere es troba davant la tomba, a la paret del presbiteri. Està en molt mal estat. Durant la guerra amb els francesos, en temps de Joan II, la van fer malbé. L'historiador Eufemià Fort va fer una adaptació catalana del text llatí que hi havia escrit, a partir de publicacions antigues. La composició és en hexàmetres leonins de tretze versos. Rimant els versos aparellats. La inscripció és un elogi al rei difunt i diu així:

"Pere, al qual tapa la pedra, va sotmetre nacions i reialmes, i va vèncer els poderosos. Assolí gran ressó i acomplí coratjosament totes les seves empreses. Audaç i magnànim com era, imprimí aquestes qualitats als seus soldats. Ell, que fou el capdavanter en la lluita, jau ací ara el darrer. Fou constant en el seu propòsit, veraç, fidel en la seva paraula en totes les coses que havia promès. I molt valent per a guerrear. Enèrgicament justicier, fou equànim per a tothom. Lloat de tothom la seva força supera tota mena de lloança. Amb el seu penediment feu adoració a Crist i per això assolí la felicitat. Rei d'Aragó i comte i duc de Barcelona, li

falliren les forces l'onzena nit de novembre de l'any mil dos-cents vuitant-cinc. Que la verge Maria sigui per a ell poderosa tudriu."²⁸

El sepulcre del rei Pere va tenir una forta influència en l'art funerari. Per exemple, trobem repetit el baldaquí i les arqueries gòtiques en el sepulcre del rei Jaume i la reina Blanca, obra de Bertran de Riquer, Prenafeta i Pere Bonhuil el qual també va treballar al claustre del mateix monestir. En aquest darrer sepulcre també hi figura el lleó als peus del rei i s'hi repeteix el suport de lleons, que es confon amb la base de les columnes. Els lleons juguen amb les seves cues igual en el sepulcre de Federic II a Sicília. En la tomba d'Ermengol d'Urgell el suport de lleons també recorda el del sepulcre del rei Pere. I en el panteó de Poblet trobem que en la tomba del rei Pere el Cerimoniós s'hi repeteix el baldaquí i el cromatisme del sepulcre del rei Pere el Gran.

La gran figura del rei Pere el Gran queda materialment documentada en el seu original enterrament on es demostra el seu poder. També es reflecteix en la Crònica de Muntaner que recull la pompa i cerimònia del seu enterrament. Mort a Vilafranca, va ser portat a braços amb un seguici fúnebre que encara sortia de la vila quan arribava al monestir. Es diu que l'església era tan plena que la llum d'infinat de ciris la van omplir de fum i van haver de treure finestrels per a fer l'aire respirable. L'enterrament, com la coronació, fa el rei.

Epitafi mural de Pere el Gran. Presbiteri de Santes Creus.

²⁸ Traducció d'E. Fort. Teodoro Creus. També inclou les transcripcions dels epitafis de la reina Blanca i el rei Jaume, en llatí.

Capitell amb tema vegetal de peres i éssers fantàstics, policromat i daurat, de la tomba de Pere el Gran. S. XIII. Santes Creus.

Detall d'ornamentació antropomòrfica i vegetal de la tomba del rei Pere.

Una llebre sotmesa al rei dels animals, el lleó. Tomba del rei Pere.

Lleó i animal oví, que el llepa en senyal de submissió. Tomba del rei Pere.

13.2 - ELS SEPULCRES NOBILIARIS.

Conjunt sepulcral dels esposos Alamany de Toralla i de Guimerà a Vallbona.

No hi ha documentació referida a aquest sepulcre. Es considera que va ser portat del monestir de la Vallsanta, en ser tancat (XVI). De fet però les mensules de l'arcòsoli hi campegen els seus escuts, gràcies als quals es pot identificar la sepultura. S'atribueix a Alemany de Toralla i a la pubilla de la casa dels Guimerà de nom no documentat. Ha estat estudiat per Martí de Riquer, però la seva descripció la prenem de Piquer:²⁹

El magnífic sepulcre és un document preciós per a la identificació de la indumentària cavalleresca. Ell vesteix ausberg, o cota de malla, amb caputxa i guants, tot d'una peça. Sobre la cota porta el perpunt o túnica enxonxada de cuir. A més duu genolleres de pell i malles,

²⁹ Abaciologi

gamberes o polaines de metall rígid, sabatons amb peces d'acer, formant un teixit d'escates, i un escut de metall, a manera d'ornament, amb la divisa familiar completa sobre el pit. Ens mostra les mans en creu, sobre la croera de l'espasa embeinada i orlada i al puny, figura una ala, que és el distintiu dels Alamany. Al pit i al coixí sobre el qual reposa el cavaller, distingim les ales i els toros dels Alamany de Toralla. Les mutilacions sofertes durant la revolució de 1936 ens impedeixen de veure el curiós detall del gosset mossegant la punta de l'espasa.

La dama està amortallada amb l'hàbit blanc del Cister, vel negre que cobreix les espatlles, toca emmidonada, amb gorguera de cinc plecs i la cogulla principesca, lleugerameent cenyida al pit -plisada- i de molt amples mànegues. Al coixí, alternen les divises dels Guimerà amb les d'Alemanys de Toralla. També aquesta estatua és testimoniatge de l'hàbit monàstic trescentista."

Fotos de conjunt i detalls de la tomba del matrimoni d'Alamany de Torall i de Guimerà. La dona és situada a la part inferior. L'escultura de la tomba també sols deixa visible el rostre. No se li veuen ni els peus. Queden restes de policromia.

13.3 - TOMBES I LLEGENDES:

S'han trobat documents que parlen de les llegendes d'algunes tombes. Per exemple, la de la Infanta Sança a Vallbona, la de Galceran de Pinós, la de La invicta amazona, a Santes Creus; la del Prohom Vinculador o la de la comtessa d'Empúries, a Poblet.

LLEGENDA DE LA MORT DE LA INFANTA SANÇA

A Vallbona de les Monges, just davant per davant amb la de la reina, es conserva la tomba de Sança, la filla del Conqueridor i de la reina Violant, la que, segons la tradició, va morir a l'hospital de Sant Joan a Terra Santa fent d'hospitalera. Hi ha poca documentació referent a Sança, però el testament de la reina Violant anomena la filla Sança, en deixar-li unes joies. Des de temps llunyans, segons documentació escrita de la comunitat, les monges resaven per la seva ànima i un text del Libro de Armas (1335) de don Juan Manuel conta una fantàstica llegenda explicada per la casa reial³⁰. El noble escriptor era casat amb Isabel, neboda de la infanta Sança i, en segones núpcies, amb Constança, filla de Jaume II i, per tant, també neboda de la infanta. El text, a banda de la història, conté dos elements

³⁰ Podeu consultar l'interessant i bonic estudi de Martí de Riquer a LLegendes històriques catalanes.

meravellosos: la referència a les campanes que tocaren soles avisant de la seva mort i la carta que portava a les mans, que recorda la de sant Aleix. [La llegenda original](#)

***Tomba de la infanta Sança d'Aragó. Filla de la reina Violant i de Jaume I. (s. XIII)
Presbiteri de l'església de Vallbona.***

EL RESCAT DE LES CENT DONZELLES

L'any 1147, el comte de Barcelona, Ramon Berenguer IV, va organitzar una expedició a Almeria per lluitar contra els sarraïns que assolaven aquelles costes mediterrànies. En aquesta empresa hi participaren diversos nobles catalans, junt amb els regnes de Castella i Navarra, i amb l'ajuda dels genovesos i dels pisans. Galceran de pinós, hereu dels barons de Bagà, fou nomenat almirall de la flota.

La conquesta fou un èxit, però malauradament, durant la batalla, Galceran de pinós va ser fet presoner pels sarraïns junt amb el seu cavaller Santcerní de Sull, i tots dos foren traslladats a Granada sense que els seus companys se n'adonessin.

Quan Berenguer IV i el seu seguici van tornar a Catalunya, el baró de Pinós, Pare de Galceran, va demanar al comte que esbrinés si el seu fill encara era viu. En cas de que ho fos, volia saber quin era el preu que es demanava pel seu alliberament.

Així doncs, s'envià un missatger a negociar amb el rei moro, que quan va retornar, va notificar que Galceran era viu, però presoner. Els sarraïns, coneixent la vàlua del personatge, demanaren per Galceran un rescat molt exagerat, consistent en:

- cent mil dobles d'or

- cent draps de brocat d'or
- cent cavalls blancs
- cent vaques bragades
- i cent donzelles verges.

El baró de Pinós, assabentat del preu que es demanava pel seu fill, va reunir tot l'exigit, venent part del seu patrimoni. L'únic que no va poder aconseguir va ser les cent donzelles.

Aleshores es va celebrar una assemblea al palau de Bagà, i els seus súbdits de Pinós van decidir, amb gran recança, oferir les seves filles per tal de salvar l'hereu del seu llinatge, Així doncs, van proposar que les famílies que tinguessin tres noies, n'oferirien dues, les que en tinguessin dues, n'oferirien una, i les que només en tinguessin una, s'ajuntarien amb un altra de la mateixa condició, i farien un sorteig per decidir a quina li tocaria lliurar la filla per fornir el rescat.

Un cop tot reunit, es van escollir uns quants cavallers de la baronia, encapçalats pel batlle de Bagà, per conduir el seguici fins a la platja de la Pineda, on s'havia d'embarcar vers a terres d'Almeria. Tot el poble de Bagà va sortir a acomiadar la comitiva amb grans plors.

Mentrestant, ja feia més de cinc anys que Galceran de Pinós i Santcerní de Sull eren presoners a Granada, i durant tot aquest temps, l'hereu de Pinós adreçava fervoroses pregàries a sant Esteve, patró de Bagà.

Justament la nit abans que el Rescat embarqués al port de Salou, sant Esteve va alliberar Galceran de les masmorres sarraïnes, i el seu company Santcerní fou també alliberat gràcies a la intercessió del seu patró sant Genís. Tots dos es van trobar de matinada a la mateixa platja des d'on, recorregut el lloc, van emprendre el camí cap a Tarragona. A mig camí, en terme de Vila-seca, van trobar-se amb tot el seguici del Rescat que s'anava a embarcar. Amb gran alegria van tornar tots plegats cap a Tarragona, on Galceran va regalar a les donzelles vestits de color verd i vermell, els colors de la Baronia de Pinós. Posteriorment s'encaminaren a Barcelona, a la cort de Ramon Berenguer IV i, després de restar-hi uns dies, es dirigiren a Bagà.

Quan Galceran de Pinós va veure el campanar de la parròquia de Sant Esteve, es va posar de genolls i caminà així fins arribar a la mateixa església; les ferides ocasionades per aquesta acció li van impedir sortir de palau durant un any i mig.

Com a mostra d'agraïment als seus vassalls, va fer lliures de remença totes les noies que nasquessin a les famílies que havien lliurat les seves filles per al Rescat, va proveir a totes les donzelles d'un bon dot per al seu matrimoni i va cedir a l'església de Sant Esteve la meitat del delme que tenia a la parròquia.

Galceran va viure molts anys i va tenir nombrosa descendència. En veure propera l'hora de la seva mort, va deixar tots els béns als seus fills i es retirà al monestir de Santes Creus, que ell mateix, junt amb altres barons, havia col·laborat a fundar. Va prendre-hi l'hàbit de monjo i va mori poc després. Les seves restes reposen en un sarcòfag al claustre del monestir.

Font: Associació medieval de Bagà

Sepulcre restaurat de Galzeran de Pinós. Nau de llevant del claustre de Santes Creus.

INVICTA AMAZONA

El relleu de la figura eqüestre d'una tomba del segle XVII, conservada a la nau del nord del claustre de Santes Creus, ha donat peu a la llegenda de La Invicta Amazona. S'ha trobat en els manuscrits del cenobi, com tantes altres llegendes guardades pels monjos, perquè consideraven que eren miracles.

[Llegenda](#)

La primera referència escrita que trobem sobre aquest enigmàtic personatge és del segle XVII³¹. Es tracta d'un manuscrit santescreuí, conservat a Paris, titulat *Notícies històriques de Santes Creus*. Hi llegim:

“ En lo frontal de la caxa hi ha una dona armada de totas armas, sino lo cap quel te ab tocas y aporta una adaga com las de cuyro. Lo cavall emparamantat y ella té la mà dreta alta ab la espaça tirada y lo cavall al galop. A cada costat un escut desta manera: (Dóna un disseny força expressiu i detallat d'aquests escuts i aquestes altres explicacions:) Lo escut es ab tres faxes en lo mig una dama armada y la orla vuit escudets cascú tres faxes y con la cadena de

³¹ Ms. Baluze 239 de la Biblioteca Nacional de París. Recopilació per Eufemià Fort i Cogul (1963) Butlletí de l'Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus núm. 17

Navarra altres vuit escuts ab les pròpies faxes. Diuse que és dona Guillelma de Montcada. Sobre la caxa lo matix."

Invicta amazona és el nom propi que es donava a les dones que anaven a cavall, tot fent referència al mite de les amazones. Durant l'època medieval, es donà a conèixer el cas de l'heroïna Joana d'Arc i circulaven històries de dones que s'havien salvat, en períodes de guerra, perquè anaven abillades com els homes. Na Mercadera en fou una com conten Les cròniques. Però no es pot referenciar textualment el fet heroïc de Guillema.

Guillema de Montcada es troba documentada a La Crònica?

En el monestir hi ha testimoni de les armes d'una altra Guillema de Montcada. De vegades s'ha pres l'una per l'altre.

GUILLEMA DE MONTCADA BEARN (- 1309)

Soldevila, basant-se en Zurita, diu que "era brava i fea". Guillema no era gaire ben plantada i tenia un caràcter atribolat. Va tenir dos projectes de matrimoni, un dels quals amb Jaume II, perquè no era suficient bonica. Es va casar amb l'Infant Pere d'Aragó, germà del rei. En segones noces ho va fer amb Ramon de Cervelló. La Crònica de Muntaner és l'única font que ens emparla. No fa cap referència, però, sense esmentar a l'heroïtat de la llegenda. Potser la seva figura i el seu caràcter que diferia del patró femení, va fer que es parlés d'ella com si fos una amazona.

GUILLEMA DE CASTELLVELL (v.1185- 1227?)

Casada amb Guillem Ramon de Montcada, vescomte de Bearn(v.1165- 1224). Va tenir tres fills. El primogènit fou Guillem de Montcada i Castellvell (1185- 1229), casat amb Garsenda de Provença. Guillem Ramon tenia una concubina anomenada Navarra amb la qual va tenir tres fills i una filla, que també es deia Navarra (testimoniada el 1215). Guillema es va separar i es va casar amb el vescomte Aimeri de Narbona, però va tornar amb el fill.

El manuscrit Baluze de París, sense datació, vers (s. XVI -XVII) en una llista d'enterraments cita Gastó de Montcada, comte de Bearn, senyor de Montcada i Castellvell l'any 1271, però el fill hereu de Guillema es deia Guillem. També es cita Guillem de Montcada, fill de don Ramon, sense data. També esmenta com enterrat un altre Guillem de Montcada, que morí l'any 1229, i que diu que era fill de don Pere d'Aragó i de Guillema de Montcada (segons la Crònica, no van tenir descendència). A la llista no apareix cap Guillema.

Segons Hernández Sanahuja, a l'església hi havia uns quadres de fusta on figurava la parella pintada a cavall. Els quadres van desaparèixer en el saqueig. Els seus escuts van ser portats al M A T. Abans de 1835 hi havia un cartell de fusta, penjat al sepulcre, on hi deia: *Yace aquí la Invicta Amazona, terror de los agarenos, Dª Guillerma de Montcada, muier de D. Ramon de Cervelló, la cual, cautivo su marido por los moros, emprendió tan singular hazaña como fue librarle*"³²

³² HERNANDEZ SANAHUJA *Historia del Monasterio de Santas Creus...*

El rector de Vallfogona, F. Vicenç Garcia (1582-1823) que encara va poder veure el monestir, en el poema Memorial de Santes Creus dedica una estrofa a la tomba de la Montcada:

“Semínaris de Montcada

davall de son marbre antic

i sobre un cavall armada

amb greves i faldellí”³³.

No tenim prou dades documentals per a aproximar-nos a la història de la Invicta Amazona. Potser per això tan sols és una llegenda, la seva vida.

Detall de figura cavalcant de la tomba, atribuïda a la llegendària Invicta Amazona, Guillem de Montcada. Ornamentació plateresca. S. XVI. Claustre de Santes Creus.

³³ Antologia lírica de Santes Creus.

Dibuix de Violet le Duc. Dona vestida de cavaller. Font: Arnés del cavaller.

Detall del relleu decoratiu de la tomba de Ramon Folh de Cardona. El prohom Vindicador lluitant a cavall, en representació comtal. Poblet. Font. L'arnés de cavaller.

LA COMTESSA JOANNA D'EMPÚRIES

La filla del rei Pere el Cerimoniós i de la reina Maria de Navarra, com hem pogut veure, és enterrada a Poblet, en una tomba individual. Va ser considerada pel seu pare, “*és estada bona dona i tots temps obedient a nostres manaments*” com conta la Crònica, però segons Ferran Soldevila va morir del disgust ocasionat per una bufetada que li donà el rei perquè va defensar el seu espòs pel fet que havia assistit al casament del seu germà Joan, el duc de Girona, amb Violant de Bar, casament que el rei no aprovava. La comtessa estava embarassada.

El sepulcre gòtic de Ramon Foch de Cardona, el Prohom Vindicador a Poblet.

En una capella lateral de la nau esquerra de l'església, dins del tram actualment enreixat, encara es pot veure la primitiva tomba del llinatge dels Cardona, ara restaurada, una bella joia gòtica del segle XIV, de gran importància artística, reconeguda darrerament.³⁴

Hi destaca una figura jacent amb tota la indumentària del millor guerrer: l'arnés condecorat amb la seva heràldica de cards, com correspon al seu cognom i l'espasa a la beina. No hi manca el símbol del gos als peus, reconegut pel fragment del collar, un símbol de fidelitat, en aquest cas fidelitat al seu senyor el rei. Sota, un fris seqüenciat de gravats, il·lustra, al centre, el col·legi apostòlic, un tema força recurrent i habitual. A la part més inferior, la representació del vescomte a cavall, lluitant amb l'espasa desembeinada i, als laterals, una representació de lluita amb uns éssers fantàstics amb ales de ratapetxet i peus d'humans³⁵. Aquestes escenes, juntament amb una crònica anònima coetània al guerrer, va donar peu a una llegenda que, des de la Renaixença, molts erudits pobletants han anat escampant. Montoliu explica la llegenda que el vescomte era tan valent que es va atrevir a dir que fóra capaç de lluitar amb els dimonis, i que, al cap de poc temps, es va trobar entre unes espècies d'aus semblants als ratapetxets, que eren esperits dolents, amb els quals va haver de lluitar. El comte va acabar molt cansat i li van treure els ulls. Es diu que la seva escultura té els ulls trencats, que representa, doncs, un home cec, com va estar la resta de la seva vida. El mateix Montoliu diu que havia vist penjat al sepulcre un groc pergami, probablement del segle XVII o XVIII, que lloava el guerrer així:

*Quien este sepulcro esconde,
por ser baron de su ley,*

³⁴ Español, Francesca (2007) a *L'escultura gòtica catalana*. Ed. 62 L'estudi apunta a l'autoria del destacat escultor, l'anomenat com a Mestre d'Anglesola.

³⁵ Nom que es dona, tradicionalment, al ratpenat a la comarca de l'Alt Camp.

entre los condes es Rey

i entre los Reyes es Conde.

El text acaba d'aquesta manera: *"L'antic sepulcre de Ramon Folch de Cardona uneix, doncs, el seu valor artístic l'interés d'haver-nos conservat, una vella llegenda heroica de la catalunya medieval, digna d'haver estat arrencada de les pàgines d'una antiga cançó de gesta. També la poesia pot viure a la pedra i poden també cantar-la les mans d'un escultor"*

Però qui era aquest guerrer anomenat Prohom Vindicador? Va ser el vescomte de Cardona que va ajudar el rei Pere el Gran, a Girona, contra els francesos i que va voler ser enterrat a Poblet, iniciant la tradició funerària de la família nobiliària més important després de la del Casal de Barcelona.

[Llegenda de la profanació de les tombes de Poblet durant la Guerra del Francès](#)

CONCLUSIÓ

A nivell històric apuntem les següents conclusions:

La mort, com la vida, formava part de la cosmovisió de la societat medieval, segons l'ordre diví. Es pot dir que aquesta cosmovisió perdurà quasi fins al segle XIX. Els sepulcres són unes bones fonts documentals per a la història, donada la seva relació directa que tenen amb les persones.

Es fa palesa la universalitat i la igualtat davant la mort. La mort perdura en el temps, no canvia, la incertesa de la seva hora és igual que abans.

Es fa evident la por generalitzada davant la mort i la necessitat de salvar l'ànima. Es recorre a les parròquies i, als monestirs, perquè exerceixin de mediadors amb el més enllà. L'església com institució s'aprofita d'aquesta por i monopolitza la mort com a font d'ingressos i de control social.

Es visualitza la memòria històrica a través de l'art funerari i de la seva bellesa, la qual sublima el dramatisme de la mort.

Sobresurt el poder d'algunes classes socials que volen que perduri el seu record, materialment i espiritual. Destaca el reforçament de la monarquia feudal de la Corona d'Aragó a partir de Jaume II i la utilització dels panteons reials com a aparador del seu poder regi per sobre de l'aristocràcia. La monarquia va utilitzar la sepultura com a presa de posició sobre el territori. El canvi de dinastia va anar paral·lel al desplaçament de lloc dels enterraments a l'Edat Moderna.

L'aristocràcia imita la monarquia i, malgrat el desplaçament dels panteons reials, continua utilitzant els monestirs com a aparador social fins a l'exclaustració.

En el monestir femení de Vallbona, on no es va interrompre la vida monàstica, es fa evident la importància de les laudes sepulcral de les abadesses com a font documental per a seqüenciar l'abaciologi i la participació de la noblesa en la història del cenobi.

Pèrdua de la memòria espiritual i religiosa des de l'exclaustració.

Els enterraments reials que resten als tres monestirs del Cister són ara un símbol d'identitat nacional. Com va considerar el viatger acadèmic setcentista després de la seva visita a Poblet: *"Esta Real Casa se puede decir, y considerar respesto a la Corona de Aragon, como el Escorial á la de Castilla."*

Perill de perdre el símbol i la memòria de la pedra, la darrera que queda, si no es respecta el Patrimoni.

La línia de recerca no es pot donar com a tancada. L'heràldica de les abadesses del segle XVII amb el casc i la cimera de plomes queda pendent de trobar el seu significat.

A nivell metodològic arribem a aquesta conclusió:

L'heràldica que campeja als sepulcres fa visible el patriarcat, ha gravat la història dels homes i ha deixat la de les dones a l'oblit. Mentre que els darrers estudis ens mostren que l'anàlisi d'ADN mitocondrial es fa a partir de les mares.

És possible veure una altra cara de la història i fer un estudi històric sense la visió androcèntrica, partint de les relacions humanes, i incloent-hi les dones, no tan sols com a objecte d'estudi, sinó també com a subjecte de la història. En la bibliografia històrica, en general, les dones són invisibles, mentre que en la documentació és molt notòria la seva presència.

FONTS PUBLICADES

EIXIMENIS *La cosa pública* (1980)

EIXIMENIS (1981) *Lo Llibre de les dones*, Universitat de Barcelona, 2 vols.

BOFARULL DE, Pròsper. (1883) *Documents de l'arxiu de la Corona d'Aragó*

BOFARULL SARTORIO M. (1886) *Funerals dels Reys d'Aragó á Poblet*

La Il·lustració Catalana. Barcelona .

LLULL, R. *Llibre de l'orde de Cavalleria* Ed. Barcino. Comentat a M de Riquer a *L'arnès del cavaller*.

SOLDEVILA F. (1983) *Les quatre grans Cròniques* Ed. Selecta. Comentaris i índex onomàstic.

BIBLIOGRAFIA

TEMA HISTÒRIA I MORT

ARIÈS, Philippe (1982): *La muerte en Occidente*. Madrid

ARIÈS, Philippe (1983): *El hombre ante la muerte* Ed. Taurus humanidades Madrid

BARALLART C. (1989): *Principios de botánica funeraria* Ed. Altafulla.

CHIFFOLEAU (1980): *La comptabilité de l'au-delà*

CLARAMUNT S. (1985): *La muerte en la Edad Media. El mundo urbano*. Publicat a Acta Medievalia 7-8 1986-1987 UB.

COMENGE LL. (1904): *La medicina en el reinado de Alfonso V de Aragón*

ERLANDE-BRANDENBURG, A. (1975): *Le Roi est mort; études sur les funérailles, les sépultures et les tombeaux des rois de France jusqu'à la fin du XIIIe. Siècle*. Paris

GARCIA-OLIVER, F. (1992): *El Triomf de la Mort*". Revista d'història medieval 3 València

MUSEÉ DES BEAUX-ARTS de Dijon (1971) *"Les pleurants dans l'art de Moyen Âge en Europe. Catàleg exposició celebrada al Palais des Ducs de Bourgogne"*

NUÑEZ, L; PORTELA, E. (1988): *La idea y el sentimiento de la muerte en la Historia y en el arte de la Edad Media*. Conté varis articles de diferents autors.

- PIÑOL ALABART D. (1996): "*Un testament de l'any 1502. La darrera voluntat de Gili Ferrer, mercader de Cervera i la seva relació amb Santa Coloma de Queralt.*" Recull 4, Santa Coloma de Queralt
- PIÑOL ALABART D. (1998): *A les portes de la mort Religiositat i ritual funerari al Reus del segle XIV* Edicions del Centre de lectura de Reus
- SABATÉ FLOCEL (1994): *Lo senyor rei és mort.* Lleida
- SERRANO, E. (1994): *Muerte, religiosidad y cultura popular. Siglos XIII-XVIII.* Zaragoza Conté un recull d'articles d'autors diversos.
- TRENCHS, Josep (1978): "*Un document de la Pesta Negra datat a l'Espluga de Francolí*" Aplec de treballs 1, Montblanc

MONESTIRS

- ALTISENT, Agustí. (1974): *Història de Poblet* Ed. Abadia de Poblet
- Annals de l'Institut d'Estudis Gironins, ISSN 0213-6228, N° 37, 1996-1997, pags. 973-982
- BASSEGODA I NONELL, Joan (1983): *Història de la restauració de Poblet.* Publicacions Abadia de Poblet
- BOFARULL DE BROCÀ Andreu (1848): *Guía turística de Poblet* Reedició de Cossetània Edicions 2005
- BONET, M. (2005): *La monarquia, l'aristocràcia feudal i el desplegament del Cister a la Catalunya Nova.* Publicat a Actes del Primer Curs-Simposi sobre el monaquisme cistercenc. Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus.
- CABESTANY FORT JF. (1997): *Reial Monestir de Santes Creus.* Generalitat de Catalunya.
- CABESTANY FORT JF. (1982): *Esteles del Museu del monestir de Poblet (segles XII-XIV)* a ACTA Medievalia
- CASAS Elena (2005): *Tipologia de las iglesias y estancias claustrales en los monasterios femeninos de Castilla y León. Estado de la cuestión.* Publicat a Actes del Primer Curs-Simposi sobre el monaquisme cistercenc. Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus.
- COLL i ALENTORN, Miquel (1958): *La llegenda de Guillem Ramon de Montcada* Barcelona.
- CREUS COROMINAS, Teodor. (1884): *Santas Creus. Descripción artística de este famoso monasterio y noticias históricas referentes al mismo y a los reyes y á demás personas sepultadas en su recinto.* Establecimiento tipográfico de F. Miquel y Compañía. Vilanova.
- DEL ARCO, R. (1945): *Sepulcros de la Casa Real de Aragón.* CSIC.

- Diputació de Tarragona (1952): *Crónica del traslado de los restos reales de Aragón de la capilla de Santa Tecla de la catedral de Tarragona al Real Monasterio de Poblet*. Tarragona Conté text i moltes fotografies.
- DUPRÉ RAVENTÓS X. : *L'Alvelus de pòrfid del monestir de Santes Creus (Tarragona)*
- ESPAÑOL, F. (2002:) *Catalunya gòtica*. Angle editorial.
- ESPAÑOL, F. (2006): *Els escenaris del rei*. Angle editorial.
- ESTEVA Maur (1983): *El Directori litúrgic de Poblet del P. Francesc Dorda de l'any 1694*
Abadia de Poblet, Scriptorium Populeti 11
- FINESTRES DE MONSALVO J. (1948): *Historia de Poblet*. Barcelona. Versió digital a la biblioteca Gougle.
- FOLCH Artemi (1967): *Santes Creus, panteó reial*". Ed Dalmau.
- FORT COGUL, Eufemià (1966): *Roger de Llúria*. Ed Dalmau.
- FORT COGUL, Eufemià (1971): *La mort i l'enterrament de Pere el Gran*. Ed Dalmau.
- FORT COGUL, Eufemià (1972): *Santes Creus de l'exclaustració ençà*. Santes Creus.
- FORT COGUL, Eufemià (1973): *Llegendari de Santes Creus*. Fundació Casajuana.
- GOLZALVO BOU, Gener (2000): *El sepulcre d'Alfons el Cast*. Anuario de Estudios medievales.
- GOLZALVO BOU, Gener (2007): *Un lord i viatger anglès abandonat a Poblet*. Museu butlletí informatiu. Núm. 3 Montblanc
- HERNANDEZ SANAHUJA Bonaventura (1886): *Historia del Real Monasterio de Santes Creus, su fundación, progresos, ruina y restauraciones verificados hasta el presente. Tarragona*
- MANOTE Rosa TERES, R. (2007): *L'Art gòtic a Catalunya* vol. d'escultura I Enciclopèdia catalana.
- MARCH, J.M. (1945): *Memoria sobre las tumba reales de Poblet presentada a la reina Doña Germna de Foix* publicat a "Boletín Arqueológico" 1-2 (IV Època) Tarragona
- MARÈS DEULOVOL F. (1952): *Las tumbas Reales de los Monarcas de Cataluña y Aragón del Monasterio de Santa Mara de Poblet*. Barcelona
- MENCHON J.J. (1996) *Arqueologia funerària medieval a la Conca de Barberà*. Ed. Consell Comarcal Conca de Barberà.
- MONTOLIU DE Manuel (1955): *Llibre de Poblet* Ed. Selecta. Barcelona
- MORERA LLAURADÓ E. (1897-1967) *Tarragona cristiana*. Tarragona.
- MUSEU D'HISTÒRIA DE CATALUNYA I CENTRE D'ESTUDIS DEL GAIA (2008) :
Santes Creus de monestir a monument 1821 - 1921

- OLIVER Jesús (2001): *Poblet, espai i silenci*
- PALAU DOLCET A.(1931): *Guia de Poblet*. Barcelona
- PARCERISA FJ. PIFERRER P Recuerdos y bellezas de España (1839) Biblioteca Municipal Tarragona Fons Gramunt.
- PIQUER JOVER J. (1978) *Abaciologi de Vallbona (1153-1990)* Fundació d'estudis G. de Pelfort, 2a. ed.
- PIQUER JOVER J. (1978): *Les exploracions de la voluntat a Vallbona durant els segles XVII i XVIII* publicat a *Studia Monastica XX*.
- PIQUER JOVER J. (1993): *Vallbona Guia espiritual i artística*. Ed. Claret.
- PIQUER JOVER (1978): *L'abadessa de Vallbona, Maria de Llúria. Mestra d'esperit*. Publicat a *Analecta Sacra Tarraconensia* vol. 51-52 (1978-1979)
- PRATS DARDER C.(1990): *Apotecaria de Santa Maria de Vallbona*. Ed. Fundació d'història i art Roger de Pelfort. Santes Creus
- RIBES MATEU D. (2005): *Legendarium Guia per les llegendes de la Ruta del Cister*. Llibres de l'Índex
- ROCA, Rafael (2008): *La Renaixença i la Ruta del Cister. L'aplec de catalans, mallorquins i valencians a Poblet, Santes Creus, Valls i Tarragona (1882)*. Cossetània edicions
- RUBIÓ i LLUCH, Antoni (1908-1921): *Documents per la història de la cultura mig-aval*. Barcelona.
- SALAS RICOMÀ, Ramon. (1894): *Guía histórica y artística del monasterio de Santas Creus*. Tarragona
- SANS TRAVÉ J M. (2002): *El Llibre Verd del Pare Jaume Pascual: primera història del monestir de Vallbona*. Fundació Noguera, Barcelona
- SANS TRAVÉ J M. (2002): *Precedents i orígens del monestir de Santa Maria de Vallbona (1154-1185)* Pagés editors. Lleida
- SOBREQUÉS CALLICÓ J. (1983): *Els reis catalans enterrats a Poblet*. Publicacions Abadia de Poblet
- TODA Eduard (1935): *Panteones reales de Poblet*. Tarragona
- TODA Eduard (1997): *La davallada de Poblet (segles XVII-XVIII)* Abadia de Poblet, Scriptorium Populeti 16
- TODA GÜELL, Eduard (2005): *El monestir de Poblet (Selecció d'articles 1883-1936)* Edició a cura de Gener Gonzalvo Bou. Centre d'estudis de la Conca de Barberà. Inclou, entre d'altres, *Els fossars de Poblet (1932)*, *Enterrament de una noya a Poblet el 1815. (1933)* i *La destrucció de Poblet (1883)*.
- VILADOMIU CANELA P. (2008): *Guia de les tombes reials del Casal de Barcelona*. Ed.

VINYOLES T M. VARELA E. (1998): *Una vocació femenina a Analecta Sacra Tarraconensia* vol.71. Revista de ciències històrico eclesiàstiques. Balmeriana. Barcelona.

VIVES MIRET, Josep (1959): *Las sepulturas en Santas Creus de los nobles fallecidos en la conquista de Mallorca*. Santes Creus. Ed. Amics de Santes Creus.

VIVES MIRET, Josep (1965): *Les llegendes de Santes Creus*. Santes Creus III.

HISTÒRIA

AURELL M. (1998): *Les noces del comte. Matrimoni i poder a Catalunya (785- 1213)* Ed. Omega. Col·lecció d'Història medieval. Barcelona

BELLÉS, X. (2004) *Els bestiaris medievals: Llibre d'animals i de símbols*. Ed. Dalmau. Col. Episodis de la història.

DOMÈNECH, J. *Lleons i bèsties exòtiques a les ciutats catalanes. (Segles XIV-XVIII)* Ed. Dalmau. Col. Episodis de la història.

ESPARGÓ, A. GASSÓ M. (2006): *Aventureres de la Història*. L'esfera dels llibres. Barcelona

GARCIA PLEYAN C, ROSET FÀBREGA M. (1992): *Història del feminisme*. Graó Col. BC 62

JORNET, N. VINYOLES, T. i altres (2006): *Las relaciones en la historia de la Europa medieval*. Tirant lo Blanch Colección Crónica. Valencia. (Inclou CD)

LLOBET MASACHS de S. (2005): *El matrimoni infantil a Catalunya i Europa* Fundació Noguera, Estudis Pagès Ed. Lleida

NASH Mary (Coord.) (1988): *Més enllà del silenci*. Departament de Presidència.

PEREZ SAMPER M. A. (2000): *La vida quotidiana a través dels segles*. Ed. Pòrtic Enciclopèdia catalana.

RIVERA María-Milagros (1989): *Textos y espacios de mujeres. (Europa siglos IV- XV)* Ed. Icaria.

RIVERA María-Milagros (1997): *El fraude de la igualdad. Los grandes desafíos del feminismo hoy*. Ed. Planeta, Col. Documento

SHIDELER John C. (1987): *Els Montcada: Una família de nobles catalans a l'Edat Mitjana (1000- 1230)* Edicions 62 Col. Estudis i documents.

UDINA ABELLÓ A. (2001): *Els testaments dels comtes de Barcelona i dels reis de la Corona d'Aragó. De Guifré Borrell a Joan II* Fundació Noguera. Col. Textos i documents Barcelona

En aquest llibre no hi consten els testaments de les comtesses ni de les reines. Cosa que dificulta fer el seguiment de cadascuna d'elles per estar publicats en obres diverses.

VINYOLES VIDAL Teresa M. (2002): *Estimar a l'Edat Mitjana*. Publicat a PEREZ SAMPER M.A.

BATLLE GALLART C., VINYOLES VIDAL Teresa (2002): *Mirada a la Barcelona medieval des de les finestres gòtiques*. Ed. Dalmau

BIBLIOGRAFIA REFERENT A LES REINES

"Llibre d'hores de Maria de Navarra" Facsímil de la Biblioteca de Catalunya Barcelona

ANGLADA M. i altres (1992): *"Els quatre llibres de la reina Elionor de Sicília a l'Arxiu de la catedral de Barcelona"* Fundació Noguera

BOSCOLO A. (1971): *"La reina Sibil·la de Fortià"*

BRATSCH-PRINCE Dawn (1998): *"Violante de Bar. Vida y epistolario"* Ediciones del Orto Biblioteca de mujeres. Num. 33

COLL JULIÀ N. (1953): *"Doña Juana Enríquez Lugarteniente real en Cataluña 1461- 1468"* Consejo Superior de investigaciones científicas Biblioteca Reyes Católicos. Madrid

DALMAU FERRERES (1962): *"Maria de Montpeller"* Ed. Dalmau. Col. Episodis de la història Barcelona.

DEIBEL Ulla: *"La reina Elionor de Sicília"* publicat a Sobiranes de Catalunya.

FORT i COGUL Efemià (1978): *Precisió sobre la data en que morí la reina Blanca d'Anjou"* Butlletí de l'Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus núm. 48 vol V.

FORT i COGUL Efemià (1960, 1998): *"Margarida de Prades"* Ed. Dalmau. Col. Episodis de la història Barcelona.

JAVIERRE MUR, Aurea (1930): *Matha de Armanyach, duquesa de Gerona*, Madrid, Tip. de Archivos, 1930

JAVIERRE MUR, Aurea (1942): *"Maria de Luna, reina de Aragón"* Instituto Jerónimo Zurita. CSIC Madrid.

JAVIERRE MUR, Aurea (1967): *"Mata d'Armanyac Duquesa de Girona"* Ed. Dalmau. Col. Episodis de la història Barcelona.

MARTINEZ FERRANDO, J.E. (1956): *Jaume II o el seny català* Ed. Aedos, Barcelona.

METGE Bernat (1925): *"Lo somni"* Ed. Barcino Fa referència a les reines Maria de Castella, Violant de Bar, Sibil·la de Fortià, Elionor de Xipre

MIQUEL F.A. (1975): *"La reina Blanca d'Anjou"* Ed. Dalmau Col. Episodis de la història Barcelona

Pagès Editors Eumo Editorial.

PANO DE M. (1943): *"La santa reina doña Sancha Hermana hospitalaria fundadora del monasterio de Sijena"* Zaragoza (pròleg 1920)

RIQUER Martí de (1964): *Història de la literatura catalana* Ed. Ariel

ROCA Ma. Carme, (2008): *Les dones de Jaume I* Ed. L'esfera de llibres.

ROCA J. M. (1928): *"La reina empordanesa"* publicat a Sobiranes de Catalunya

SOLDEVILA F. (1928): *"La reina Maria muller del Magnànim"* publicat a Sobiranes de Catalunya.

SOLDEVILA F. i altres (1928): *"Sobiranes de Catalunya"* Recull de monografies històriques. Real Academia de Buenas letras de Barcelona. Fundació Concepció Ravell Cibils, Viuda Romaguera. Barcelona

TRENCHS ODENA J. (1995): *El peix a la taula de la princesa Mata d'Armanyac: els capritxos i gustos d'una infanta* Actes, Vol. 2.

VILADOMIU CANELA P. (2008): *Guia de les tombes reials del Casal de Barcelona. Ed. Araquan*

VINYOLES VIDAL Teresa (2005): *"Història de les dones a la Catalunya medieval"* Ed. Eumo, Ed.Pagès.

COEDUCACIÓ

AYUSO LOPEZ T. (1997): *Fuentes documentales sobre el trabajo de las mujeres.* Akal

BARRAGAN MEDERO, Fernando (2001): *Violencia de género y currículum: un programa para la mejora de las relaciones interpersonales y la resolución de conflictos.* Ediciones Aljibe.

CALERO, Mª Luisa (1999): *Del silencio al lenguaje.*

BONAL X. TOMÉ A. (1997): *Construir l'escola coeducativa. La sensibilització del professorat.* Quaderns de coeducació 12, ICE de l'AUB.

CABALEIRO MANZANEDO, Júlia. (2005): *Educació, dones i història. Una aproximació didàctica.* Ed. Icaria

Col·lecció *Quaderns per a la coeducació* ICE UAB.

CREMADES NAVARRO M^o A. i altres (1991): *Materiales para coeducar. El comentario de textos: aspectos cautivos.* Ed. Mare Nostrum. Col·lección Forum didàctico.

HIDALGO, Encarna, JULIANO, D., ROSET M. (2003): *Repensar la enseñanza de la geografía y la historia. Una mirada desde el género*. Ed. Octaedro.

LOMAS Carlos.(2000): *Los chicos también lloran*. Paidós.

MORENO M. (1986): *Como se enseña a ser niña* Ed. Icaria 3a. edició 2000

PERSPECTIVA ESCOLAR (1999): Suplement ICE UAB *El sexisme al pati de joc*

PERSPECTIVA ESCOLAR NÚM 301, (2007)

SEGURA GRAIÑO C. (Coord.) (2001): *Feminismo y misoginia en la literatura española* Ed. Narcea Madrid

SUBIRATS, Marina TOMÉ, Amparo (2008): *Balones fuera* Ed. Octaedro

LITERATURA

Curial e Güelfa (2007) Edicions 62

Cròniques. Col·lecció Tria de clàssics. Ed. Teide. Molt interessant el glossari i per adaptar el text al català actual, el fa més entenedor.

IBARS, Mariona (1996): *El príncep de Viana*. Ed. Columna Jove.

Novel·la històrica sobre el príncep enterrat a Poblet.

MARTI DE RIQUER (2001): *Llegendes històriques catalanes*. Quaderns crema.

Ha de formar part de la biblioteca del professorat, encara que no imparteixi català. Molt interessant.

MARTI DE RIQUER (1980): *Història de la literatura catalana*. Ed. Ariel

Antologia lírica de Santes Creus.(1982) Fundació d'història i art Roger de Belfort.

Antologia lírica de Poblet

ROCA Ma. Carme (2006): *Intrigues de Palau* Ed Columna

Novel·la històrica ambientada a les vides de les reines Violant de Bar i Maria de Luna, repren temes de la Renaixença. Bona recreació.

DIDÀCTICA

BENEJAM P. , PAGÈS J. (2002): *Enseñar y aprender ciencias sociales, geografía e historia en la educación secundaria*. ICE , UB, Horsori.

CASAS M. (coord.) (2005): *Ensenyar a parlar i a escriure ciències socials a Secundària*. Rosa Sensat. Col·lecció Premi de Pedagogia.

CASAS M. (coord.) (2007): *Competències bàsiques per parlar i a escriure ciències socials a l'educació primària*. Rosa Sensat. Col·lecció Premi de Pedagogia.

JORBA i altres (1998): *Parlar i escriure per aprendre. Ús de la llengua en situació d'ensenyament-aprenentatge de les àrees curriculars*. ICE UAB.

POCH Concepció, HERRERO, Olga. (2003): *La muerte y el duelo en el espacio educativo*. Ed. Paidós.

POCH Concepció. (2006): *De la vida i la mort*. Ed Claret.

Inclou recursos, bibliografia, filmografia i adreces de centres de diferents religions.

NOLLA CASALS, Anna.(2008): *Del viure i del morir. Propostes per acostar-nos a l'experiència de la finitud*. Rosa Sensat. Dossiers.

WEBGRAFIA

LA MORT

Pàgina de Philip Ariés

<http://bruegel.pieter.free.fr/aries.htm>

Mort i art

<http://www.lamortdanslart.com/index.html>

Art funerari

<http://ddd.uab.es/pub/locus/11359722n4p81.pdf>

Pedagogia de la mort:

<http://www.xtec.net/crp-pineda/dinamitzacio/recursos/mort/anna%20nolla.pdf>

<http://bruegel.pieter.free.fr/aries.htm>

<http://www.xtec.es/sgfp/llicencies/200405/memories/932m.pdf>

<http://www.xtec.cat/crp-santcugat/maletadidacticadolcontingut1.htm#escrits>

MONESTIRS

Plànols i esglésies monacals

<http://phobos.xtec.cat/artsdidactica/index.php?cat=55>

Llicència Núria Petit

<http://phobos.xtec.es/sgfprp/resum.php?codi=1608>

Santes Creus (didàctic)

<http://www.xtec.es/~fsalat/stcreus/projecte/index.htm>

Monestirs

<http://www.monestirs.cat/monst/alcamp/ac01creu.htm>

CULTURA MEDIEVAL

Cròniques

<http://www.xtec.cat/recursos/catala/croniques/cronicajaumei.htm>

Mort del rei Pere

<http://www.xtec.cat/recursos/catala/croniques/cronicadesclot.htm>

Bestiari

<http://expositions.bnf.fr/bestiaire/index.htm>

Arnès del cavaller

<http://www.xtec.es/~acarre/aspectes/arnes.htm>

COEDUCACIÓ

Coeducació

[GUIA DE COEDUCACIÓ PER ALS CENTRES EDUCATIUS: PAUTES DE REFLEXIÓ I RECURSOS PER A L'ELABORACIÓ D'UN PROJECTE DE CENTRE.](#)

<http://www.xtec.cat/innovacio/coeducacio/>

Recursos CRP

http://www.xtec.es/cgi/mediateca_crp?NU=CRBD0752&CRP=25990107

Masculinitats

Reconstruir la Identitat Masculina: Una necessitat política

<http://www.luisbonino.com/pdf/masculinidad%20igualdad%20educacion>.

http://www.xtec.cat/innovacio/coeducacio/orfeu/pdf/act_estereotips.pdf

Didàctica de la història. Una perspectiva coeducadora

<http://www.xtec.cat/~jcabalei/>

Recull bibliogràfic de llibres, revistes, articles, recursos digitals i centres de documentació sobre coeducació, dels darrers últims 10 anys. Informació bibliogràfica. Biblioteca Rosa Sensat

<http://www.xtec.cat/innovacio/coeducacio/pdf/Bib-coeduca-web.pdf>

Biografies

[Biografies](#)

Reines enterrades als monestirs del Cister

Un dels tres biogràfics més característics de les reines era la seva procedència estrangera i la curta esperança de vida. Les futures reines no només deixaven la seva família, com totes les dones mullerades, sinó que, en la majoria dels casos, deixaven el seu país. La seva educació com a infants reials ja les preparava per emigrar. El fet contrasta amb la imatge de poca mobilitat i conservadorisme que es té de les dones, quan totes seguien la patrilocalitat a l'hora del matrimoni.

Patrilocalitat: norma de residència per la qual la dona va a viure a la casa o amb la família del marit.

Les reines, tot i adaptar-se a la família del marit, eren les que introduïen al llinatge certs canvis, moltes vegades aquests eren culturals. Tenim dos exemples, el la reina Elionor de Sicília amb l'enjardinament i el zoològic al Palau Menor de Barcelona, i el de la reina Violant de Bar amb una destacada cort, on la literatura ja era renaixentista.

Les qualitats que havien de tenir les reines, segons la documentació de l'època, com es pot veure en les grans Cròniques, eren la bondat, la saviesa i la bellesa. Si alguna vegada mancava alguna d'aquestes qualitats, la noia era rebutjada. Així va passar a Guillema de Montcada, poc bella i de caràcter fort, segons diuen. Una dona que estava fora dels paràmetres femenins d'aquells temps, la qual es va convertir en llegenda, la de la Invicta Amazona, com veurem més endavant.

Els matrimonis pactats pels pares o germans tutors, si eren reis, van esdevenir una estratègia de poder. Amb els casaments buscaven l'enriquiment patrimonial de terres i també el prestigi, si es tractava de l'emparentament amb una família de rang superior, com va succeir amb el comtat de Barcelona. Les noies núbils eren l'instrument del canvi. Ja ho diu la dita popular: "*Al patrimoni pel matrimoni*"

En la reialesa de l'època medieval es va començar a emprar el matrimoni infantil d'impúbels, abans dels dotze anys per establir aliances i mantenir els patrimonis, a la vegada que es col·locaven les filles. Més tard, la noblesa que sempre ha imitat l'estament superior de la reialesa, va recórrer al matrimoni infantil amb les mateixes finalitats. Posteriorment va passar a d'altres classes socials. El Concili de Trento va establir normatives, però fins al segle XIX encara hi ha alguns casos de matrimonis infantils estudiats a Catalunya, la seva finalitat era donar subsistència a la família patriarcal, seguint la tradició romana. En aquestes situacions, com en les d'endogàmia i consanguinitat, les grans perjudicades sempre eren les nenes.

Respecte a la curta esperança de vida de les reines es pot dir que estaven per sota de la mitjana de 40 anys de vida, com totes les dones de l'època medieval. Es pot veure com moltes de les reines moriren de part i de malalties en plena joventut. Si es quedaven vídues vivien més temps, La reina Elisenda de Montcada, per exemple, que es va casar als trenta anys, ja gran, i es va quedar vídua als trenta-vuit, va ser la única reina que va passar dels setanta anys, seguida de Violant de Bar, també vídua.

A les darreries del segle XII, les comtesses van perdre poder per la incorporació del dret romà. Els esponsalícis, importants en temps anteriors, es redueixen a simples regals i augmenta el dot que ha d'aportar la dona. Apareix la figura del tutor simbòlic, moltes vegades de l'Església, sobre les vídues tutores del primogènit. Les darreres manifestacions de poder de les princeses i reines en la vida pública seran les renovacions i fundacions de monestirs femenins de l'orde de

les hospitaleres i cistercenques com Sixena i Vallbona de les Monges. *“El llinatge, fortament militar i masculí, relega la dona noble a un segon pla”*.¹

El monestir de Sixena va ser una escola d'infantes de la corona i de l'alta noblesa catalanoaragonesa, La Regla del cenobi ja contemplava la figura de la priora de les nenes i la dedicació de les alumnes a la lectura en veu alta, juntament amb l'educació moral i la meditació espiritual. Les noies dormien en un dormitori comú i podien ser castigades amb una vara a l'esquena, si calia. Si es veia l'oportunitat, sortien del cenobi per casar-les. Aquesta formació de les nenes i noies de la casa reial és un element important a tenir en compte. Quan Pere el Cerimoniós es va casar amb Sibila de Fortià, aquesta va haver d'aprendre de llegir per una monja “dueña” que van portar expressament de Sixena per encàrrec reial.

Sança de Castella

1154- Sixena 1208. Sança de Castella és la primera reina que trobem vinculada als monestirs del Cister. Es va casar amb Alfons I el 1174, una vegada vídua va professar de monja al monestir de Sixena que ella mateixa havia fundat, on va morir i on va rebre sepultura el 1208, segons va escollir en el seu testament. La sepultura, ara desapareguda, va ser vista per darrera vegada el 1883; la mòmia mesurava 1,70 m, molt alta per a una dona del seu temps, i conservava cabells de color roig. La reina va tenir un paper decisiu en la renovació de l'orde cistercenc del monestir de Vallbona l'any 1176. Aquest és un dels molts exemples que demostren el paper actiu de les reines i les comtesses en les fundacions de cenobis d'ordes femenines.

Violant d'Hongria

Hongria 1216 - Osca 1251. Filla de la reialesa, va rebre una educació com corresponia al seu rang. Va ser casada amb Jaume I el 1235, les segones noces del rei. Els primers anys va ser una bona companya i consellera del rei, bona model per a les altres dones, obedient, i amb caràcter. Segons Descot: *“...e fo molt bella dona, e bona, e agradable a Déu e al seu poble”*. L'acompanyava en la conquesta de València. Va tenir tres fills i quatre filles, segons les Cròniques. Va ser molt estimada per les seves filles que volien rebre sepultura al seu costat, a Vallbona, lloc escollit pel seu testament. Va morir als 35 anys de malaltia, mentre vetllava un fill malalt.

Constança de Sicília

1249 - Barcelona 1300. Segons el cronista Muntaner, Constança *“era la pus bella creatura e la pus sàvia e honesta que nasqués après madona Santa Maria”*. La bellesa, la saviesa i la bondat eren les qualitats que es valoraven en una noia casadera.

Amb el seguici de la princesa Constança de Sicília va venir a Catalunya el 1262 la seva dida, Bella d'Amichi, amb el seu fill Roger de Llúria que es va fer gran a la cort, i dos germans orfes emparentats amb la princesa. La noia, Margarida Llança, es va

¹ AURELL M. pàg. 461

casar amb Roger i el noi, Conrad, va formar part de la cort de l'infant Pere. La dida era una dama napolitana casada amb un distingit cortesà del rei Manred de Sicília, pare de Constança. Bella va influir molt en l'educació de la princesa, com la majoria de dides, i va estar al seu costat tota la vida com el seu fill Roger, enterrat a Santes Creus als peus del rei Pere El Gran, segons la seva voluntat. Un cop vídua i quan es va morir el fill Alfons el Liberal diuen que ingressà al convent de les clarisses. Va morir als 51 anys i va ser enterrada al convent de framenors de Barcelona.

Blanca d'Anjou

1283- Barcelona 1310

L'estudi d'aquesta reina és fàcil de realitzar per la gran producció documental del regnat del seu espòs Jaume II, però a causa de la gran personalitat del rei la figura de la reina va quedar més eclipsada, cosa habitual. Tot i així, la breu historiografia específica d'ella ha ressaltat la seva figura, en certa manera com estereotipada per les seves virtuts de bellesa, maternitat i bondat, i idealitzada per la seva mort prematura en plena joventut.

Filla de Carles el Coix de Nàpols i de Maria, filla del rei d'Hongria, va ser la primera muller del rei Jaume II el Just. El seu casament va comportar el segellament de la pau i és un clar exemple de la funció de monedes de canvi que tenien de les infantes reials

La podem considerar com la reina més vinculada al monestir de Santes Creus, tant en vida pel seu mecenatge, per les llegendes que generà, com en mort per escollir-hi sepultura. La seva presència és visible en la seva escultura jacent, en els seus escuts de flors de lis i escampada com una aroma per tot el claustre gòtic. Se l'ha anomenat la reina de Santes Creus.

La documentació ens parla d'ella, elogiosament, per boca del cronista Muntaner: "*Fou la dona més bella, i la més sàvia, i la més graciosa a Déu i als seus pobles que mai hi hagués hagut en cap mena de regne; i també la més cristiana; i en ella hi havia la font de totes les gràcies i de totes les bondats (...) Pot hom dir lo nom que les gents de Catalunya i Aragó e del regne de València li dixerren que la apellaren sancta regina madona Blanca de sancta pau, que sancta pau e bonaventura venc per ella a tota la terra*".²

Per què una reina de pau?

La raó de fons va ser el conflicte al tron de Sicília entre Carles d'Anjou proposat pel papa de Roma i Pere el Gran, considerat hereu pel matrimoni amb Constança de Sicília que acabà amb una guerra i l'empresonament de Carles bescanviat per tres dels seus fills al castell de Siurana. Per via diplomàtica, després de nou anys, es pactà la pau a Agnani el 1295 amb la capitulació matrimonial del fill i la filla dels monarques enemics, i el regne de Sicília passà a Jaume. Aquest casament ja va ser proposat el 1284 al pare de Blanca quan era presoner, però la filla només tenia llavors un anyet, van esperar que en tingués dotze per celebrar les noces; la parella es portaven quinze anys, segons diuen.

Blanca, acompanyada del seu pare i d'emissaris papals, de cavallers napolitans i provençals, i segurament també de dames properes a la princesa, encara que la història no digui res d'elles, van sortir de Montpeller cap a Perpinyà on s'havien de

² Crònica de Muntaner.. *Les quatre grans cròniques*. Ed. Selecta

trobar amb l'emissari reial català a fi d'inspeccionar la princesa. Un cop assabentat Jaume de les qualitats de Blanca es dirigí amb els fills de Carles empresonats cap a Perelada, on es van trobar per primera vegada els nuvis i alliberaren els presoners, que van passar a ser els cunyats.

El matrimoni es va celebrar a Vilabertran el 29 d'octubre de 1295, una cerimònia fàcil d'imaginar gràcies a Muntaner " *Què us diré? Que tanta gent hi havia de una part e d'altra a Peralada, e a Cabanes, e al monestir de Sanct Feliu, e a Figueres, e a Vilabertran, e a Alfar, e a Vilatenim, e a Vilaseguer, e a Castelló d'Empúries, e a Vilanova, que a tota aquella contrada encontrada era plena de gent. E lo senyor rey d'Aragó feya donar ració complida de totes coses a tot hom, així estrany com privat; e lo solaç, e lo deport, se moch entre ells que lo senyor rey d'Aragó anà a veure lo rei Carles, e la infanta muller sua, i li posà lo senyor rey la corona sus cap, la pus bella e la pus rica que hanch regina portàs en testa. E d'aquella hora avant hanch nom regina d'Aragó. Què us dirè? Les joyes foren grans que.s de unes parts a les altres. E fo ordonat que, ab la gràcia de Déus oyessen la missa al monestir de Vilabertran e que lla feessen llurs noces.*

E lo senyor rey feu-li fer una sala de fusta, la pus bella que hach de fusta dos feyta; e lo monestir és honrat lloc, e bell, e bo; e així com lo hagren ordonat, així's complí, que al dit monestir de Vila bertran foren fuyt. E aquí hach gran alegre e gran festa per moltes raons. La una per lo matrimoni que en bona hora se féu; que bé pot hom dir que hanch tan bon parell de marit e muller no s'acostaren null temps. Que del senyor rey en Jacme, rey d'Aragó, vos puc dir, que és lo pus graciós senyor, e lo pus cortès, e lo pus savi, e lo millor d'armes que hanc fos, e dels bons chrestians del món. E de madona la regina, madona Blanca, pot hom dir així matex, que fo la pus bella, e la pus sàvia, e la pus graciosa a Déus, e a sos pobles que hanc vengués en regne negú, e la mellor chrestiana que la fontana de gràcia e de totes boneses era en ella (...)

Perquè Déus li tramès la sua gràcia que hanch no fo marit, ni muller de nenguna condició, qui tant s'amassen: perquè li pot hom dir lo nom que les gents de Catalunya i Aragó e del regne de València li dixeran que la apellaren sancta regina madona Blanca de sancta pau, que sancta pau e bonaventura venc per per ella a tota la terra. E segons que per avant oyrets, exiren ne molts fills e filles, que tots foren e són bons a Déus e al món.

E com lo matrimoni fo complit, durà la festa bé .VIII. jorns que eseren tuyt ensemps, e après preseren comiat los uns dels altres, e lo rey Carles e sos fills tornassen".

La cort va ser itinerant, amb caire estacional o en funció dels actes polítics del rei, entre Lleida, Saragossa, Barcelona, Girona, València, Monsó, Daroca... i a València on li agradava passar els hiverns. La casa o cort de la reina i del rei eren separades, tot i que normalment la reina acompanyava el seu marit. Fruit de la cort itinerant, s'havia d'instal·lar provisionalment la casa amb llits plegables o catres separats per cortinatges sense que hi manqués el refinament i el luxe com corresponia a la seva condició. Moltes vegades tenien tinell, que precisava més cerimònia i comportava més embalum de transport amb atzembles, com era el cas de les juntes amb els reis de Castella o els de Portugal. El tinell comportava agenciar una gran sala amb mobles, atuells, cortinatges, canelobres, mantells i vaixela de plata per a fer banquets, recepcions, representacions amb joglars. Tot comportava un gran moviment de bèsties de càrrega i de persones curials com: consellers, cancellers, cavallers, secretaris, escrivans i notaris, a banda de cuiners, rebosters, entre molts altres, a banda de la càrrega de vestuaris, queviures i d'armes, la qual cosa era sempre un espectacle per a les poblacions on s'hostatjaven. Diuen que en els seus

viatges per a descansar feia caceres, les quals li agradaven molt, una carta del rei fa esment de l'astor i el falcó que demana a les autoritats locals per a l'esport de la reina.

La reina Blanca va infantar cinc fills i cinc filles, dues d'elles eren bessones; en el darrer part va morir la mare, però la petitona Violant va sobreviure. A força d'embarassos es va posar en perill la seva salut i en diverses ocasions va demanar consell al destacat metge Arnau de Vilanova i li feia comanda del llibre *Speculum medicine*. El 1308 veient que l'embaràs no li anava bé va fer testament en què demana ser enterrada a Santes Creus i fa donacions a diversos convents.

La reina va participar en el compromís matrimonial de les filles, Maria havia de casar-se als nou anys amb un príncep francès, pacte en el qual va participar l'abat de Santes Creus; Constança va ser lliurada als cinc anys al seu promès, el noble castellà don Juan Manuel a fi d'educar-la per al seu futur matrimoni, que se celebraria quan la infanta fes els tretze anys. També es va preocupar, davant del Papa, de la tonsura eclesiàstica del petit infant Joan, la seva sepultura a la catedral de Tarragona figura entre les obres més destacades de l'arquitectura gòtica. La infanta Blanca va ser donada a Déu de molt joveneta, als vuit anys i va professar al monestir de Sixena. El fill primogènit, en contra de la voluntat dels pares, va seguir la vida eclesiàstica tot i haver fet pactes matrimonials. Alfons va ser l'hereu.

Blanca, que es va trobar malament en el penúltim part, va fer testament a València i feia constar la raó o la por que la portava a testar: "*per causa dels molts perills que es presenten a les dones ans del part, o igualment durant el part i semblantment després d'ell*".

La reina va morir de part el 1310 al palau de Barcelona, als vint-i-set anys i va ser trasllada a Santes Creus, segons la seva voluntat. El rei Jaume, desconsolat, escrivia així l'esdeveniment a les cartes que envià. "*Us fem saber amb aquesta lletra, amb gran amargor i amb gran aflicció del cor, com la il·lustre senyora Blanca, de grata memòria reina d'Aragó, caríssima muller nostra, després de gravíssims dolors que li calgué sofrir per raó del part durant uns quants dies, multiplicadament angoixada, el dimarts darrer passat al vespre, plagué a Déu que morís i li lliurés l'esperit com a reina catòlica que era*"³

Maria de Navarra

1322 - València 1347. Filla dels reis de Navarra es va casar amb Pere III als setze anys. Va tenir tres filles i un fill, i va morir del part del fill, als 21 anys. El rei Pere en parla a la Crònica. Una de les filles, Constança, va néixer al monestir de Poblet. Un devocionari de la reina és molt conegut per les seves il·lustracions, s'anomena *El llibre d'hores de Maria de Navarra*.

Elionor de Sicília

1325? – Barcelona 1406. Va ser la tercera esposa de Pere III. Es va casar als vint-i-quatre anys, que ja era gran. Va tenir dos fills i una filla. Li deien *la reina grossa*, pel

³ Segons un document de l'ACA, citat per Eufemià Fort a partir de Martínez Ferrando(1948) : "Jaime II. Su vida familiar" Barcelona

seu físic, deien que tenia caràcter i va ser una col·laboradora del rei. Va morir gran, passats els 50 anys.

La reina Elionor, procedent de la cort refinada de Sicília, va tenir al Palau Reial Menor barceloní, que es feu construir i on habitualment residia, un jardí com un verdader zoològic, amb gàbies d'ocells (alguns d'exòtics, com els papagais) i gàbies de lleons. D'aquí que un carrer proper encara es digui la Baixada dels Lleons. Elionor fou la reina que va refinar la cort de la Corona d'Aragó, introduint costums més civilitzats. Els seus llibres de comptes són d'una gran riquesa per conèixer la vida quotidiana de la seva cort.

Els quatre llibres de la reina Elionor de Sicília a l'Arxiu de la catedral de Barcelona

Primer llibre: *El llibre de la Cambra e Lits*, els altres són llibres de comptes. La importància del llibre està en la informació que ens dona del vestuari.

Es fan constar les entrades i les sortides. Les entrades ens poden informar del lloc i data de recepció, el teixit, la matèria, el color i la procedència, el nom de la peça confeccionada, el motiu de la confecció i l'autoria del manament. Les sortides ens informen del lloc i data de la donació, la peça donada, el motiu i autoria de la donació, el receptor i el portador.

Els llocs de procedència dels teixits que esmenta el llibre són Damasc, Màlaga, Malines, Dovai, Brussel·les, Florència, Taurida, Alexandria, Londres, Espanya, Lucca i París. Els llocs on la reina feia viatges per comprar, Vilafranca, Sicília i Montpeller.

Les dependències de la Cort on es guardaven les robes i els vestits eren la cambra, el guarda-roba i l'arxiu.

Els teixits referenciats són: els velluts, llanes, sedes, llins, xamellots⁴, cotons, pells, erminis, tafetans per a folrar, "zaytonis"... Les peces de vestir més destacades són cotes com a roba de nit, cotardies, mantons, mantonets, aljubes, jubons, gonelles, gramalles, samarres, caperons, roba d'esport per a cavalcar i de viatge, la qual era abundant per la itinerància de la Cort.

La gran varietat de colors dels teixits també queden reflectits: el verd, el vermell, el blau, el morat, el violat, el groc, el daurat, l'argentat i el negre. D'altres colors són anomenats per la cosa a què fa referència, com: ferrat, gira-sol, oliveta, "cendrea"... El blanc és poc freqüent, només en les sedes, i els colors foscos també, en els vestits de dol.

La decoració dels vestits es feia amb ornamentació de botons, esmalts i perles, a vegades en forma de roseta, o amb motius exòtics com les "lletres morisques" i pampolats, llistats, leonats, escacs i senyals reials. Pel que fa a l'ornamentació de fauna, n'hi ha de real i de fantàstica: àligues, cavalls, gossos, moltons, porcs, cérvols, conills, eriçons, galls, esparvers, falcons, lleons, ovelles, ocells, coloms, panteres, papagais, ànecs, pavons, unicorns i escurçons. D'altra banda, entre l'ornamentació de temàtica vegetal hi destaquen arbres, branques, flors, florons i fullatges. D'altres ornamentacions són de temàtica humana i divina com els angelets, caps de dona, caçadors, cavallers, donzelles, eremites, reis i bisbes, turcs... També es fan servir elements d'arquitectura com a decoració: brolladors, merlets,

⁴ També camelot: teixit elaborat amb pèl de camell, d'on li ve el nom, o de cabra.

castells i palaus. I com era habitual no hi mancaven els motius heràdics: ales, pals, escuts, emblemes...

Les pells eren emprades per a folrar i ornamentar les mànegues i els vols de les faldilles. Consten com a pell els vaires⁵ i els erminis. Els vaires eren més econòmics que els erminis, acostumaven a portar-se de color vermell. Fins i tot en el dol, els erminis només es posaven per perfilar. La roba d'estiu també portava pells.

La font és molt detallista, descriu fins i tot el nombre exacte de botons. Encara és més minuciosa la referència a les joies i les seves pedres precioses com es pot veure en el document següent:

"Rebudes e dates de vestidures... Item un mantonet de vellut morat ab moltons de fil d'or qui han les banyes de perles forrat de penavayre. Fo donat per manament de la Senyora Reyna, a la Infanta dona Alihonor, sa filla, e foren-ne levades les perles dels baynes e foren-hi fetesbanyes de fil d'argent, e les perles romangueren a dona Maria Lopez. Açó fou en la ciutat de Barchinona, en lo mes de julliolde l'any MCCCCLXXII."

"Item també la corona que fou del Justícia d'Aragón ha feta desfer la Senyora Reyna, e a la manada fer per aquesta forma; primerament ha en la dita corona, la cual és ab punta, III safirs grossos encastat entorn del dit balays, he al cap I perla grossa, he al peu del dit muró I roseta ab VIII perles groses ab I maragde enmig. Item en los romanents III murrns ha en cadascun I safir encastat enmig., entorn del qual ha encasstats III balaxos grossos, he al cap de cadascun muró una perla grossa. ..."

La reina i la filla estrenen per les festes de Nadal i amb els canvis de temps o per circumstàncies extraordinàries com els dols per funerals o aniversaris. La reina fa donacions de les seves peces de roba velles a personal de la cort i, sobretot, a personalitats sicilianes. Les joies no les dóna però sí que les deixa a les infantes o les empenyora davant de notari. Per la indicació del lloc de la signatura del document se sap que la reina viatjava molt.

Elionor de Portugal

Portugal 1328- Xèrica 1348. Va ser la segona muller de Pere III. Va morir de la pesta el 1348, va ser enterrada a València i traslladada a Poblet. Tenia vint anys.

Mata d'Armanyac. Duquessa de Girona

Naixement- França data ?

El 1373 es casà a Barcelona amb Joan I per raons d'estat. La Corona d'Aragó necessitava ajut de la Casa francesa enfront de Castella.

Mata era emparentada amb la família reial francesa. Filla del comte d'Armanyac i d'Elionor de Clermont.

La característica principal de la duquessa va ser la fidelitat a la Casa d'Aragó, fet que portà a dir que ja li anava bé a Pere el Cerimoniós perquè la nora feia el que ell

⁵ Pell duna mena d'esquirol de l'Europa oriental.

volia. Prudent, va rebre el nom “ fidel companyona”. Va tenir bona relació amb la reina i les germanes del primogènit. La relació de parentiu amb els Armanyac va afavorir l’aliança a la corona d’Aragó en les guerres contra Castella, principal objectiu del casament.

La duquessa de Girona va mantenir correspondència amb la seva família i no va perdre mai la relació amb ella, part d’aquesta documentació epistolar s’ha conservat. L’estudi d’aquest fons permet saber que sovint demana a la seva família certs aliments que enyora de França, com els faisans. Va tenir dos fills i dues filles, però només va viure l’infanta Joana; els altres van morir al poc de néixer, i els fills van ser enterrats a Poblet.

Al mes del naixement de la filla Joana es va declarar la pesta a Saragossa i la nena amb la dida, altres dames i el metge es van traslladar a Osca. La correspondència de la duquessa amb elles manifesta el seu enyorament i interès; fins i tot li enviava robeta feta per ella mateixa. Va estar llarg temps separada de la filla per ordre del rei. Alguna vegada es visiten, però fora de Barcelona pel perill de malalties amb la calor de l’estiu. La correspondència ens dona a veure el temps de separació de la filla per motius de seguretat sanitària.

La duquessa era aficionada a la lectura i a la música. I per influència del duc, també a l’astrologia i a l’alquímia. Tenia creences en el poder curatiu de certes pedres precioses com manifesta en algunes cartes, mitjançant les quals demana un safir o envia un anell del duc per a la comtessa d’Empúries, la cunyada, per a curar-la d’unes febres quartanes com es va curar el seu marit. El seu especier li elabora unes pólvores cordials com a remei per a la duquessa a base de perles, safirs, maragdes i altres pedres precioses com detallen els documents escrits.

L’espai de la duquessa es pot conèixer a través de l’estudi de la seva documentació escrita.⁶

La casa i la cort era independent i separada de la del duc, com ho era la de la reina Elionor des de l’any 1308 per les ordinations de Jaume II per a la casa de la reina Maria de Xipre. Registres de la cancelleria donen detalls del funcionament i dels noms i càrrecs dels seus funcionaris. Diverses dames formaven part de la cort de la duquessa, i gaudien del servei d’una cambrera i d’un home de peu per a cadascuna. També l’acompanyaven nobles donzelles de les més il·lustres famílies, entre aquestes n’hi havia alguna de França que va portar la duquessa. I quan calia, si la demanava, venia la seva dida de França.

El càrrec de més categoria era el del majordom encarregat de l’alimentació. Sota seu hi havia: el boteller i sotsboteller, el panicer i sotspanicer, el pastador i el sobrecoq, el coc (cuiner), argenters (vaixella de plata), bugadera (rentar les viandes), el reboster era l’encarregat de la roba i utensilis la taula. Segons les ordinations de Pere III pel que fa als àpats de la cort, hi havia dos plats per al dinar i dos per al sopar i, a vegades, en els dies de convidats hi havia entremesos. Gràcies als llibres de comptes, es coneixen les preferències gastronòmiques de la duquessa.

Els plats estaven condimentats amb moltes espècies: pinyons, julivert, pebre, mostassa, safrà, canyella, clau, nou moscada i, preferentment, gíngebre verd. També se sap que els macarrons i la pasta li agradaven molt. De llegums no en menjaven gaire, entre les verdures anomenades hi ha: espinacs, naps, cols, espàrrecs i pèsols. Portaven l’arròs de Lleida combinat amb carn. Els pollastres i

⁶ Aurea Javierre.

les gallines es servien amb salsa blanca a base d'ametlles i espècies; la volateria, amb salsa verda de julivert i espècies i amb la salsa francesa amb pinyons, ametlles, espècies i suc de taronges agres. El sucre s'emprava com a espècia en plats de carn i brous.

El peix es servia sovint, a part de la Quaresma. La duquessa hi tenia molta predilecció sobretot per les truites, les llamprees i l'esturió, que se'l feia portar a Barcelona des de la desembocadura de l'Ebre arrossegat per la barca, com es pot llegir en una carta. A part gastaven salmó, sardines fresques i salades, tonyina també fresca i salada, anguiles, barbs, molls; algunes varietats de peixos ja no es troben en l'actualitat com els peixos de riu: l'esturió i les llamprees. També cuinaven musclos, gambes i ostres de Bordeus. La llagosta i els llagostins eren enviats com a regal per la comtessa d'Empúries.

Les fruites es servien al començament o a la fi dels àpats, la cort en feia gran consum; es seleccionava la qualitat i s'encarregava a llocs diferents. Els documents citen les cireres de Xàtiva; les taronges i llimones de Tarragona, Tortosa i Castelló de Burriana; les pomes de Tarazona; les peres d'Osca; sarmenyas; albercocs, i préssecs. També es menjava formatge de varietats diferents provinents de Jaca, de Prades i de Mallorca. La documentació fa evident la gran quantitat de dolços que gastava la cort, com els confits de mel, de sucre i de codonyat, neules i piment (vi amb espècies i mel)

Entre els vins, destaca el claret de Carcassona i Castellnou a França, Daroca i Cariñena, entre d'altres. La taula es parava amb gran solemnitat i opulència com es veia en les vaixelles i els brodats de les estovalles.

El camarlenc era l'encarregat de l'habitació o la cambra de la duquessa, juntament amb quatre cambrers. Era de gran sumptuositat, segons la descripció de l'aixovar de núvia de Mata citat per Javierre a partir de l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

Cortinatges, tapissos, coixins farcits de plomes, un escambell de plata per a pujar al llit. Un llit amb dosser i matalàs de llana amb roba de fustany de ratlles de colors, robes guarnides amb la divisa de lleons i coloms, entre flors i ocellets de gran harmonia de colors, els llençols eren de drap morisc de lli. Entre la família reial es regalaven cobertes per al llit, a l'hivern les tenien de cuir procedent dels moros de Granada o de Mallorca, on el brodaven.

La il·luminació a base de ciris blancs en canelobres i calefacció amb "fogaret de ferro". Una de les característiques de la indumentària d'aquest període és la qualitat de les robes, procedents de Flandes i Anglaterra, amb d'altres de seda oriental. S'accentua el luxe per les aficions del duc, que fins llavors havia estat moderat per la corona d'Aragó. Es començava a insinuar corrents propis del renaixement. El llibre de les dones d'Eiximenis critica aquests nous canvis en la moda del vestir, tant en els homes com en les dones. La documentació deixa detalls de l'abillament de la duquessa, els vestits i la varietat dels barrets, entre els quals hi havia els de cavalcar i sobretot l'orfebreria per la qual manifestà gran predilecció tant en l'ornamentació de la roba, amb brodats de perles i pedreria així com les joies. Entre les peces d'orfebreria de moda hi havia el "pater noster" que se'l penjaven a la cintura o al canell.

Se sap que usava sovint el perfume d'algàlia, preferentment, entre el d'ambre, almesca, fusta d'àloe..., i que tenia encensers amb decoració d'ocellets de procedència oriental. En aquesta època, segons Eiximenis i "Les flos de medicines", les dones feien servir afaits, es tenyien el cabell, es feien colorets, pastes per a les arrugues i dentífrics, segons les receptes, així com xarops, entre els comptes de la

duquessa destaca el “exerop de julep”, un cordial a base de llimones cuïtes i clarificades. Tenia una “tina de Bany” i feia servir sals.

La cavalleria de la duquessa tenia bonics palafrens (cavalls) i l’encarregat de tot el parament de cavalcar era el sobreatzembler. Quan no podia cavalcar per motius de salut viatjava amb cadireta de mà que estava molt ben guarnida.

La cort de la duquessa tenia metge propi. Va morir a Saragossa el 1378, en plena joventut, fou enterrada al monestir de framenors i traslladada el 1381 a Poblet. Va ser enterrada al panteó reial, tot i no tenir encara el rang de reina, per això la seva imatge portava la corona reial a la mà i una diadema floral al seu cap. Marès va tenir en compte la descripció de l’historiador Finestres per a fer la reproducció nova.

“Si Violante de Bar fue la reina de Aragón fastuosa y brillante. Matha de Armanyach fué, ante todo, la mujer de Juan II”. Segons la va definir la seva historiadora i biògrafa Aurea Javierre.

Violant de Bar

1365- Barcelona 1431. Era filla dels ducs de Bar Robert II i de Maria, també era neboda del rei de França. Es va casar als quinze anys amb l’infant Joan, el futur rei, en segones noces (del rei). El casament no va plaure al rei Pere III. Es va avenir molt amb el seu marit. Van tenir set fills però només visqué la noia gran. Violant, com a reina, ha destacat pel refinament de la seva cort i per la seva gran cultura. A banda de les acusacions de malgastar els fons de la cort amb el luxe, va ser una gran lectora, va introduir traduccions dels clàssics, entre ells Ovidi i culturalment va representar un gran pas cap el Renaixement. Va viure molts anys vídua, va morir molt gran als 68 anys. La reina Violant ha inspirat personatges literaris de teatre i de novel·la.

Maria de Luna

L’any 1361, Pere Cerimoniós i la comtessa de Luna, llavors vídua, van acordar que quan la nena Maria tingués 8 anys fos donada a la reina Elionor per educar-la a la cort a fi de celebrar el matrimoni amb l’infant Martí quan la nena tingués catorze anys.

Document transcrit de JAVIERRE Mª Aurea

El rei Martí comunica als cònsols de Perpinyà la data en què es traslladaran a Poblet les restes de la reina Maria a fi de que avisin els emissaris.

“Lo Rey- Prohomens. Nos delliverat quel XVIII dia del mes d’avril primer vinent façam tranlacio, Deu volent en lo monastir de Poblet lo cors de nostra cara muller la Reyna de gloriosa memoria. Per que us trametals vostres missatgers que lo dit dia sien ab nos en lo dit monestir a la celebratio de la tranlacio dessus dita o que trametats a dir vostres missatgers qui son en la nostra Cort que sien presents en la dita celebracio (...) Dada en Valentie sota nostre segell secret XXVIII dies de marc del any MCCCCVII Rex Martinus- Als feels nostres los Consols e prohomens de la Vila de Perpinya”

ACA R. 2250

Carta de la reina Maria de Luna al seu fill mitjançant la qual li dóna les dades de la seva futura esposa Blanca de Navarra.

"Per tal molt car fill, car sabem que us tornara a consolacio e plarvos certificam que la dita Infanta es de molt gran e alt linatge, sobiranament bella, molt nodrida de moltes virtuts e dons de natura dotada e tal que... sobepuja totes les altres infantes que per vos foren parlades al dit Senyor Rey e a nos..."

Margarida de Prades

1387? – Bonrepòs 1429. Filla de Pere de Prades i de Joana de Cabrera, descendent de Jaume II, rebesnéta. Va ser educada a la cort de la reina Maria de Luna des de 1399, on residí. Fou la segona muller del rei Martí, amb qui es va casar als vint-i-dos anys, a fi de resoldre el problema successori, però el rei va morir als pocs mesos. La seva vida de reina vídua ha estat quasi llegenda, es va casar d'amagat per no perdre la condició de reina, va tenir un fill que va passar un temps a Santes Creus i que en saber de qui era fill se'n va sortir i va tenir càrrecs militars. En enviudar de nou es feu monja de Valldonzella i després abadessa del monestir de Bonrepòs al Priorat. Quan el monestir es va tancar per poques monges, es van portar les restes a Santes Creus, entre elles la caixa i la cadira de la reina. Van ser profanades per l'exclaustració.

*"A la matexa part entre el peu peu de la capella major i la de Santa Magdalena està una caxa de fusta cuberta de un drap de brocat y desobre un escrit que diu: Margarita Regina. Es la que aportaren de Bonrepòs fundadora."*⁷

Juana Enríquez

Torrelobatón, Castella 1425- Tarragona 1468. Fou casada amb el rei Joan II, vidu de Blanca de Navarra i després rei de Catalunya i Aragó. La seva biografia queda marcada per la mala relació amb el seu fillastre, el príncep de Viana. Va tenir una filla i un fill, Ferran, del que fou tudriu en quedar vídua. Va ser lloctinent de Catalunya i Aragó.

Princeses i infantes de la Corona d'Aragó que van anar a regnar a altres països:

-Berenguera, era filla de Berenguer III i de Dolça de Provença, va ser la muller d'Alfons VII de Castella. Ha passat a la història per la seva gran bellesa.

- Constança, era filla d'Alfons el Cast i de Sança de Castella, va ser la muller d'Eimeric II d'Hongria i en segones noces de Federic II de Sicília, està enterrada a Sicília, a la catedral de Palerm.

⁷ Notícies històriques de Santes Creus. Ms. Baluze 239 de la Biblioteca Nacional d París. Recopilació per Eufemià Fort i Cogul (1963) Butlletí de l'Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus núm. 17

- Isabel, filla de Jaume I i de Violant, va ser la muller de Felip l'Ardit de França.
- Violant també filla de Jaume I i de Violant, es va casar amb el rei de Castella, Alfonso el Sabio.
- Santa Isabel, filla de Pere el Gran i de Constança de Sicília, va ser la muller de Dionís de Portugal.
- Violant, filla de Pere el Gran i de Constança de Sicília, va ser la muller de Robert, rei de Nàpols.
- Isabel, filla de Jaume II i de Blanca d'Anjou, es va casar amb el duc d'Austria Federic III
- Constança, filla d'Alfons el Benigne i Teresa d'Entença, va ser la muller de Jaume III de Mallorca.
- Elionor, filla de l'infant Pere de Ribagorça i de Joana de Foix, néta de Jaume II, va ser muller del rei Pere I de Xipre.
- Constança, filla de Pere el Cerimoniós i de Maria de Navarra, es va casar amb Federic III de Sicília.
- Elionor, filla de Pere el Cerimoniós i de Maria de Navarra, va ser la muller de Joan I de Castella.
- Violant, filla de Joan I i de Violant de Bar, fou la muller de Lluís d'Anjou, comte de Provença i rei titular de Nàpols i de Jerusalem.

Dones de pau

Moltes reines van destacar pel seu paper pacificador de conflictes. En general les reines van tenir una actitud a favor de la vida, en canvi els reis estaven més a prop de la mort, i de la guerra.

Comtessa Duoda (Segle IX)

Consells al seu fill

De mare a fill. Escrits d'una dona del segle IX. Barcelona, La Sal, Clàssiques Catalanes 18, 1989.

Avui molts tenen ganes de lluitar. Tinc por que a tu i als teus companys d'armes, fill, no us passi això (...), ja se'n veuen alguns, entre els qui surten en ordre de batalla, que van cercant per totes bandes per guanyar. Aixeca't i prega (...) Si per culpa de la pesta de la rancúnia, la ira torba el teu cor, calma-la tal com puguis. Està escrit: La ira es trobarà bé en el cor de l'insensat ... que no et passi a tu, noble fill (...) Si és possible en tant que depengui de vosaltres, estigueu en pau amb tots els homes. D'aquesta pau un deia: la pau reprimeix la ira.

L'enfrontament tem la pau. La pau segura ampleament reposa. La concòrdia amiga vola fins al cel.

Isabel d'Aragó (1270-1336)

Filla del rei Pere II i de Constança de Sicília, casada amb el rei Dionís I de Portugal, va ser coneguda com “ *A Rainha Santa*” per la seva actitud conciliadora entre el pare i el fill enfront de la guerra civil. Era neboda de la reina Elisabet d'Hongria, que va ser santa. Se li atribueixen anècdotes i llegendes que són paral·leles entre les dues reines i la seva cunyada, la reina Blanca d'Anjou. Les tres anomenades reines santes.

Cartes de la reina Elisabet d'Aragó al seu fill

Fidel G. Cuéllar, *Santa Isabel de Portugal*, en *Gran Enciclopedia Rialp*. Madrid, Ediciones Rialp, Tomo XIII, 1973, pp. 108-109.

(Al seu fill) Por Santa María la Virgen, te pido que hagas las paces con tu padre. Mira que los guerreros queman casas, destruyen cultivos y destrozan todo. No con las armas, hijo, no con las armas, arreglaremos los problemas, sino dialogando, consiguiendo arbitrajes para arreglar los conflictos. Yo haré que las tropas del rey se alejen y que los reclamos del hijo sean atendidos, pero por favor, recuerda que tienes deberes gravísimos con tu padre como hijo y como súbdito con el rey.

(Al seu marit) No permitáis que se derrame sangre de vuestra generación que estuvo en mis entrañas. Haced que vuestras armas se paren o entonces veréis cómo en seguida me muero. Si no lo hacéis, iré a postrarme delante de vos y del infante, como la leona en el parto si alguien se aproxima a los cachorros recién nacidos. Y los ballesteros han de herir mi cuerpo antes de que os toque a vos o al infante. Por Santa María y por el bendito S. Dionís, os pido que me respondáis pronto para que Dios os guíe.

XXVII

Daroca, 11 octubre 1375.

Molt car frare. Com haiam gran desix de faysans e en aquesta terra non hage, perço molt car frare, vos pregam affectuosament que al pus breu que puxats nos trametats deles dits faysans V o VI parells de vius axi bons com hauer los puxats e fer noserets fort gran pler. E si alcunes coses vos plaen daquestas parts certificat nosen e nos fer o em de bon cor. Datum en Darocha sots nostre segell secret a XI de octubre lany MCCCLXXV = La duquessa de Girona = Dirigitur Comiti Armaniati.

A. C. A. R.^e 1811, fol. 40.

Barcelona, 29 agosto 1376.

La duquessa = Pregam vos que trametats per lo portador de la pressent, un sturio que vingue viu per mar darrere una barca si fer se pot, e si fer nos pot, enviats nosen dues peçes e fets les aqui coure ab vinagre e ab bon vi mitg permetg ab una petita de sal e com sien aqui cuytes metets les en una olla o en dues ab vinagre e conservar san fins açi be e sien envidriades les dites olles on vendran E trametets a dir a nostre maiordom que costara e ell fara pagar encontinent. Datum en Barchinona sots nostre segell secret, a XXIX de agost lany MCCCLXX sis = Berengarius Prothonotarius = Dirigitur baiulo civitatis Dertuse vel eius locumtenenti.

XLVI

Barcelona, 10 octubre 1376.

Molt cara cosina. Per ço com naurem pler vos pregam quens certifiquets soven per vestres letres dela vostra bona salut e sanitat e de vestres fills. E per ço com sabem queus plaura en haurets pler vos fem saber quel senyor Duch de Gerona marit e senyor nostre molt car e nos e nostra cara filla la Infanta som ben sans Deus merce. E per ço cara cosina com a çì nos troven deles coses deius scrites vos pregam quens trametats alcuna quantitat de lignum aloe e de ambre e de oçellets de perfums e un papallo e dela pera de lambre e de almesch e un sclau que sapia obrar de fresos tal com aquell que envias a la senyora reina de Aragó, aquí deus perdo y de savastre de domas, com aiam entes que aquí ne ha. E grahir vos hoem molt. E si vos molt cara cosina volets alcunes roses daquestes partides, de que haiats pler scribits nosen, car nos ho complirem de bon cor. Datum en Barchinona sots nostre segell secret a X de octubre lany MCCCLXXVI = Berengarius prothonotarius = Dirigitur. A la molt alta senyora e molt cara cosina nostra la reina de Xipre e de Jherusalem.

A. C. A. R.^e 1812, fol. 23.

Barcelona, 18 noviembre 1376.

La Duquessa = Recibida havemos vuestra letra a la qual vos respondemos que havemos avido muy gran placer de la buena disposicion e sanidat de nuestra cara fiya la Infanta e de las dientes que nos ficiestes saber que ha metidas. E rogamos vos e os mandamos que souen nos en certifiquestes por vuestras letras de todos sus accidentes car ab ançia nestamos E no queremos antes vos mandamos que noli tiredes neli lexedes tirar enta suso las narices. E seades ne bien curosa segunt havedes acostumbrado e de vos bien fiamos. Dada en Barchinona a XVIII de noviembre lany MCCCLXXVI = Berengarius prothonotarius = Dirigitur a la amada de casa nostra Nalbamunt de Pavia = Domina ducissa mandavit Berengario Sarta.

Barcelona, 19 abril 1373.

Lo primogenit Daragó = Mossen Lop. Sapiats quel senyor Rey e la senyora Reina e nos, trametem a nostra cara esposa la duquessa les amades nostres Na Cilia Mercera e Na blancha de Manresa ama nostra ensemps ab sa filla, per servir la dita nostra esposa e per instruir la deles costums desta terra. On volem que vos les enformets dela manera que tenrran a esser ab la dita nostra esposa, car elles ne servaran ço que vos ne ordenarets. Dada en Barcelona sots nostre segell secret a XIX dies dabril lany MCCCLXXIII. Fuit directa, Luppo de Gorrea Camarlengo.

A. C. A. R.* 1735, fol. 148.

Zaragoza, 17 julio 1378.

Lo primogenit Darago = Cara cosina, fem vos saber que a nostra cara companyona la Duquessa vench febre terçana dilluns a V daquest mes, e que continuant la dita febre entaech dimecres proper passat que era XIII del dit mes e hac una filla que mori lendema que fou nada e que la dita duquessa be que merce de deu es mellorada, encara no es del tot guarida.—Dada en Zaragoza sots nostre segell secret a XVII dias de juliol del any de la nativitat de nostre senyor MCCCLXXVIII = Primogenitus = fuit directa domine de Fiumarco = idem.

Zaragoza, 31 agosto 1378.

La Duquessa = Mester Johan. Sabet que nos somos enferma de malaltia muy periculosa e havemos tal confianza en vos que si eredes aqui en nuestra cura nos semele que luego ffuesemos guarida e porest embiamos a vos al fiel almuynero nuestro mestre Jayme, informado de nuestra intencion sobre la dita vuestra venida. Por esto vos rogamos almas afectuosament que podemos que si nuncua entendedes a servir a nos, vingades encontinent e que no nos falgades en tan gran necesidad de nuestra persona, segond vos dira el dito mestre Jayme e esto vos rogamos no haia fala alguna, per ninguna razon. Dada en Saragoça a XXXI de agosto lany MCCCLXXVIII = Berengarius Prothonotarius = Dirigitur Magistro Johani dordas.

A. C. A. R.^o 1814, fol. 171 v.

Contingut:

1	MITE DE L'ORIGEN DEL CEP	2
2	DESCRIPCIÓ LITERÀRIA D'UNA TOMBA	2
3	Descripció literària de tombes, comtal i reial	4
4	Poesia d'Àngel Guimerà	5
5	Fragment de Lo Somni de Bernat Metge, referent a les dones	8
6	Les diferents situacions de les dones segons Eiximenis:	10
7	Literatura referent a dones casades i monges	11
7.1	Tradició de les monges lletrades en el poema del trobador Albert de Sisteron:	11
7.2	Malmonjada, del Cançonet de Ripoll:	12
7.3	Malmaridada:	12
7.4	Cançó popular amb la veu de les dones:	12
7.5	Poema de la trobairitz Castellhoza:	13
7.6	Dites populars:	13
8	Visió de les dones a la Grècia Clàssica	14
9	Textos referents a coeducació	14
9.1	WOLF, Christa (1998) Medea. Madrid. DEBATE P. 54	14
9.2	Segle XVIII. Fragments de textos de L'Emile de Jean-Jacques Rousseau, ..	14

1 MITE DE L'ORIGEN DEL CEP

Segons conta la mitologia grega, el cep va néixer de la boca d'una gossa blanca. Aquesta gossa era la transformació de la deessa Hécate, la qual altres vegades es transformava en bruixa. Es diu que la gossa blanca va parir el cep.

2 DESCRIPCIÓ LITERÀRIA D'UNA TOMBA

Fragment del capítol CDLXXXV de Tirant lo Blanc

en que Joanot Martorell ens descriu la tomba de Carmesina i de Tirant. Pot ser un referent de la visió escrita que es tenia de les tombes en aquell temps. Et recorda a alguna de les tombes dels monestirs que estàs estudiant?

“ E prengueren la caixa de Tirant e de la Princesa, e ab gran professó de molts capellans, frares e monges, lo portaren a l'església major de la ciutat, e fon posada dins una tomba, que quatre lleons sostenien, la qual tomba era obrada d'un molt clar alabaust, e a l'entorn per los extrems d'aquella, de lletres gregues buidades de fin or, se llegien tals paraules:

Lo cavaller que en armes fon lo fènix
I la que fon de totes la pus bella,
morts són ací en esta xica tomba,
dels quals lo món ressona viva fama:
Tirant lo Blanc i l'alta Carmesina.

Eren los lleons obrats e no menys entrellada la tomba de diverses colors: or, atzur e altres esmalts, ab molta art e delicadura. A la part dreta de la tomba se mostraven dos àngels, e altres dos a la part sinestra, los quals tenien dos grans escuts: l'u de les armes de Tirant, e l'altre de les armes de la princesa. Aquells lleons e tomba estaven dins una capella de volta, los arcs de la qual eren de porfis e recolzaven sobre quatre pilars de jaspis, e la clau del creuer era d'or massís buidada, guarnida de moltes fines pedres e en aquella se veia un altre àngel qui tenia en les mans l'espasa de Tirant, tacada de sang de tantes batalles.

Lo païment d'aquesta volta era de marbres, e les parets cobertes de carmesins brocats. Sols la tomba estava descoberta. En llarg, de part de fora, estaven penjats los escuts de diversos cavallers vençuts en camps de batalla, e sobre l'arc triümfal, en grans e belles taules, eren pintats alguna part dels meravellosos actes e nobles victòries de Tirant. Mostraven-se allí estes les armes e guarnicions de la sua excel·lent persona, e la garrotera, de belles perles, balaixos e safirs circuïda. Moltes banderes e penons en lo més alt de l'església penjaven, de diverses ciutats e províncies, victoriosament guanyades. ; (...) E sobre la tomba, ab lletres d'or estaven esculpits aquests tres versos:

Amor cruel qui els ha unit en vida,
i amb greu dolor lo viure els ha fet perdre,
après la mort, los tanque en lo sepulcre.

Com lo rei d'Anglaterra anà ab tots los estats a l'església de Sant Jordi per solemnizar novelles obsèques als dos reis e als dos ducs.

-Com Tirant hagué feta llegir la lletra e véu lo contengut en aquella, dix al Rei:

"-Senyor, cascuna cosa ve en so temps. Bé veu la majestat vostra com aquest cavaller m'incrimina de cas de tració. Jo me'n defendré fins a la mort e tindrè la mia mort per ben espletada si jamés jo consentí ni ginyí mal negú per als quatre cavallers.

"-Bé som certs -dix lo Rei- que vostra honor és salva. Emperò, puix lo cas s'és seguit, anem a l'església del senyor Sant Jordi e oirem aquí la missa e farem-los l'honor que ells són mereixedors, puix sabem que són reis coronats.

"Los jutges del camp sigueren que era molta raó, que així es devia fer. Lo Rei e la Reina ab tost los estats hi anaren. Dix Tirant:

"-Senyor, jo requir a la majestat vostra e als jutges del camp me complau de justícia, puix los reis són estats morts per mi lícitament e ab tota veritat, sens engan, frau ni decepció. Puix la majestat vostra los vol traure d'aquella sepultura on estan e posar en altra, a mi par, segons les ordinacions per l'altesa vostra, e per los jutges del camp és estat ordenat, jo dec anar armat après d'ells fins sien dins en l'altra sepultura. E açò, senyor, requir per salvar mon dret, per ço com de justícia fer-se deu.

"Lo Rei tingué son consell ab los jutges del camp e ab altres cavallers e tots concordaren, segons les ordinacions que eren estades fetes, Tirant demanava gran raó. Dix-li lo princep de Gales:

"-E bé voleu ésser fart d'honor, Tirant lo Blanc, e no us contentau d'haver-los morts que encara voleu haver més d'ells.

"-Senyor -dix Tirant-, lo perill de les armes és tant gran e tanta sang és eixida de la mia persona, que a cascuna part que em gire tota em dol; e si ells haguessen hagut de mi lo que jo he hagut d'ells, ¿ells hagueren fet altrament de mi lo que jo no he fet d'ells? E per ço aquesta honor no la lleixaria per res que no la rebés segons és ordenat per estil e pràctica d'armes.

"E Tirant prestament s'anà armar e ab tot son estat de donzelles e cavallers entrà per l'església de Sant Jordi ab molts ministres, trompetes e tamborinos, reis d'armes, herauts e porsavants, e ell tot armat en blanc ab l'espasa nua en la mà.

"Lo Rei e la Reina ab tots los estats, qui ja eren en l'església, acostaren-se tots a la tomba o vas on los quatre cavallers estaven, cascú en sa caixa, molt closes e empeguntades. E de tots los altres ho havien fet així perquè si los parents los volguessen portar en llur terra que ho poguessen fer. Tirant ab l'espasa donà grans colps sobre la tomba e dix:

"-Ixquen los reis qui ací jauen adormits.

"Prestament los ministres de la justícia obriren la tomba e tragueren les dues caixes dels reis, e per manament del Rei les posaran enmig de l'església on havia fetes aparellar dues grans e altes tombes, ab molt rics draps de brocat per terra, e

les tombes cobertes. E aquí foren posats los dos reis e fon-los feta la major honor que fer pogueren ab totes aquelles cerimònies que a reis són acostumades de fer. "Aprés lo Rei los féu fer una molt bella tomba de lignum àloe, obrada molt artificialment. E sobre la tomba, un bell tabernacle, e féu-hi pintar les armes dels dos reis; e sobre aquestes armes estaven pintades les armes de Tirant, e entorn del tabernacle havia lletres d'or que deien: Ací jaen lo rei d'Apol.lònia e lo rei de Frisa, germans, qui eren reis coronats, qui moriren com a valentíssim cavallers màrtirs d'armes, per mans d'aquell virtuós cavaller Tirant lo Blanc. "E com la tomba fon feta, lo Rei los hi féu posar dins. Com les obsèques dels reis foren acabades, lo Rei e la Reina se'n tornaren. E Tirant, enmig de tots los estats e ab molta d'honor, fon acompanyat al seu alleujament e tan pres com se fon desarmat se pres a fer resposta a la lletra que lo rei d'armes li havia portada, lo principi de la qual fon en estil de semblants paraules.

3 Descripció literària de tombes, comtal i reial

168:20 Aparición de la enamorada muerta (i) (ficha nº: 8593)

Versión de Cataluña s. l. (España). Recogido antes de 1882. Publicada en Milá y Fontanals 1882, nº 227A1, p. 193. 046 hemist.

N' hi havia un cavallero que s' anava esposí:
quant ne varen sé esposats la dama li va fugí.
Ya varen está siete años d'ella no `s va recordí;
acabats son los siete años per veure si l' encontrí.
Quant ne va se pel camino una dama va encontrí
--¿Ahont anéu vos, el bon comte, ahont anéu tan dematí?
--Vaig á veure la comtesa tant de temps que no `ns hem vist.
--La comtesa ya n' es morta, ya es morta que yo ho puch dí,
--Em diría, linda dama` ahont la varen enterrí?
--La tomba deis Agustinos allí la van enterrí.--
Sa caixa era de plata y `l coberto d' un or fí;
cien hatxas l'acompanyavan cien leguas van resplandí.
Al sentí aixó `l bon comte passa avant el seu camí.
Ya l' en crida tres vegadas, ella no li respongui.
Ya `n sent una veu tan fonda de la sepultura eixí:
--Vest` en, vest` en, cavallero, que tindrás pó de mí,
que yo sento las cadenas que `m venen á recibí.
--Em dirá, la linda dama ¿quina cosa es el morí?
--El morí es una cosa que no `s pot pensá ni dí:
La terra es hont [va] el cuerpo l'ánima al infern patí.
Casa`t, casa`t, lo bon comte, y no tingas pó de mí.
La dama que `t casarás pósali el nom de mi,
sempre que la cridarás, sempre pensarás ab mi.--

4 Poesia d'Àngel Guimerà

Poesia d'Àngel Guimerà descrivint la destrucció del panteó reial de Poblet
Publicada a "Poblet Espai i temps"

A la primera embranzida
salta pany i forrellat;
a la segona, les portes
esclaten balandrejant,
i com cap de torrentada,
fins la mesa de l'altar;
rebuig de viles i pobles
a tomballons se n'ha entrat,
calada la barretina
i en la fosca el renegar,
com si fos a la taverna
fent la morra amb Satanàs.

Guaitava el sol a l'església
abocat a un finestral:
per no veure'ls, abans d'hora,
sota terra s'ha amagat.
Fugen les aus del cimbori
reboten d'ací d'allà:
sants i santes, com si enrrera
es fessin per los altars,
i el guerrer palpés les armes,
i a sos peus grunyís el ca,
i en la creu el Fill de l'Home
els ulls obrís admirat.

Ja s'estén com taca d'oli
l'escamot de condemnats.
uns sermonen des del claustre;
uns altres piquen de mans
ençà amb cobles bordelleres
canten absoltes i salms;
van les dones per les cel·les
Corrent darrera els bergants;
més enllà bat una porta
ací una llàntia ha tombat,
i com boges, les campanes
barregen festes i planys.

Un vailet, a cops de pedra,
les imatges va escapçant;
les dones espitregades,
hi paren lo davantal.
Amb els caps juguen a botxes;

quan toquen quin espurnar!
El bolitx és, ai, la testa
d'un Jesús agonitzant!
De tions i de feixines
les trones han curullat,
que la nit los cau a sobre.
Ja el foc s'emparra cap dalt.

Quin brogit! Les dues atxes
s'escabellen sota els arcs,
i s'atufen i es cargolen
sobre els murs llengotejant!
Ja una colla s'arplega
vora els sepulcres reials:
Ja l'un hi arramba l'espalla;
tres o quatre ja són dalt.
Per les voltes ja ressonen
los cops d'escodes i malls;
ja s'esquerden les llosanes,
ja rellisquen dalt a baix.

Rei en Pere, Déu et vulga:
per quants deses lo punyal?
Ja han tret a feix ses despulles
a dintre manyoc de draps;
Els ossos com joc de bitlles
topen damunt del llosat.
En Ferran, lo d'Antequera
ara és franc del vertigal!
Enllà va la carcanada,
sembla un gabirot que es desfà,
i dalmàtica i corona
tot florit i rovellat.

No toqueu el rei En Jaume
que la terra s'entrarà!
Per l'esvoranc del sepulcre
passen passen com fures les mans;
la primera que el tocava,
amb l'espasa es va tallar
per lo cap ve que l'estiren:

ja segueix tot enrrampat,
vestit amb l'hàbit de monjo,
los cabells rossos penjant,
la destra sobre l'espasa,
els ulls oberts i esboirats.

Ja l'arramben a un sepulcre,
els braços pengim-penjam:
de gairell com l'arrambaren,
a tots passa de dos pams.
Les flames damunt son rostre
es mouen vermellejant,
com si a dintre de les venes
tornés a correr la sang.
Rei Jaume, com no crides
la teva raça al costat?
La raça del rei En Jaume
balla entorn dant-se les mans...

Una dona escabellada
a pes de braços l'ha alçat;
cap a les cel·les se'n puja,
darrera tots se n'hi van.
Ja li cau a mitja escala,
ja l'altra dona l'ha aixecat;
fins al cos lo rei En Jaume
torna a eixir sobre dels caps.
Tots porten blandons i ciris,
i s'acosten i se'n van
Pels corredors i les cel·les
escarnint los cants sagrats.

La mòmia del rei En Jaume
ja acosten a un finestral.
Poble ¿a qui vols –ja bramulen-
a Jesús o a Barrabàs?
Los vidres salten a trossos,
la finestra dóna al camp.
La nit, que hermosa i serena! ...
l'aire, que dolç i embaumat!...
La lluna, alçant-se tranquil·la,
daura muntanyes i plans;
se sent belar una ovella;
un rossinyol ha cantat.

És la terra catalana
que el gran rei va trepitjar;

és l'aire, que el pit li omplia
dels Pirineus i el Montsant;
és la lluna que brillava
sobre l'armeig dels alarbs!
La mòmia del rei En Jaume
fins sembla que s'ha adreçat
com si per dalt de les cimes
volgués volgués veure més enllà!...

La colla canta que canta;
l'incendi enrera es fa gran.

Un que frec al rei es troba
tot de cop s'ha esborronat,
que ha sentit calor estranya caure a sobre de ses mans.
Fins al rei els ulls aixeca:
fred d'espant ja els ha baixat!
Ja els ho ha dit als de la vora;
la nova corre com llamp;
ja s'apàguen les cantúries,
ja s'aparten esglaiats.
La mòmia del rei En Jaume
fit a fit està plorant!

Per les escales s'aboquen
com a corbs esperitats;
salten els ciris enrera
per dos esgraons fumejant.
En lo temple ni s'aturen:
passen d'un bot al portal;
a tomballons com vingueren,
a tomballons se n'hant 'nat.
Quan són lluny, giren la cara:
roig per l'incendi és l'espai,
i el rei, sempre a la finestra,
avança el cos encisat."

5 Fragment de Lo Somni de Bernat Metge, referent a les dones.

Lo somni <http://www.narpan.net/ben/indexsomni.htm>

“Fembra és animal imperfet, de passions diverses, desplaents e abominables passionat, no amant altra cosa sinó son propri cos e delits; e si los hòmens la miraven així com deürien, pus haguessen fet ço que a generació humana pertany, així li fugirien com a la mort. No és animal en lo món menys net que fembres. Si entens que no et diga ver, pren-te’n esment en llurs necessitats o malalties, no solament a totes comunes, mas particulars, les quals serien vergonyoses exprimir. E no hauràs poc fet que ho conegues, car elles saben bé celar llurs secrets, e coneixents si mateixes, tenen per bèsties tothom qui mirant solament llur crosta de fora, car no se’n pot àls veure, les ama o les desija o les ha en alguna reputació.

Elles, coneixents llurs defalliments, volen que hom pens que elles hagen moltes coses que natura no els ha donat. E per haver especialment la carn lluent e clara, no curants que n’envelleixen abans de temps e en perden les dents e poden fortment, sinó que les aigües, perfums, algàlia, ambre e coses aromàtiques que porten supleixen llur pudor, pinten-se ab innumerables ungüents e colors. E per tal que mills ne puxen venir a la fi que desigen, aprenen d’estil·lar, de fer untaments, de conèixer herbes e saber llur virtut, e propietat de les figues seques, del vermell de l’ou, del pa fresc de pura farina pastat, de les faves seques e de la llur aigua, de la sang e sagí de diverses animals e de la llet de la somera. Llurs cambres e altres llocs secrets trobaràs plens de fornells, d’alambrics, d’ampolles, de capsos e d’altres vaixells peregrins, plens de les confeccions que ab gran estudi hauran aparellades a llur pintar, ab ajuda de molts. Car no hauran algun especial veí o hortolà que per elles no sia terriblement ocupat: alguns per fer argent sublimat, argentada, pomada lliriada e mil llavadures e untaments; altres per anar cavant e cercant raelles e herbes salvatges que no em pens que jamai hages oït nomenar.

E desijants que llurs cabells negres sien semblants a fil d’aur, moltes vegades ab sofre, sovent ab aigües, sabons e lleixius de diverses cendres (e especialment de mares de vin grec e de ginesta) e a vegades ab sagí de serp e de guatlla e ab los raigs del sol, converteixen aquells en la color que desigen. Puis fan-los caure a vegades per lo mig de l’esquena, e sovint escampats per los muscles, e a vegades redortats en lo cap, segons que els és vijares que mills los estiga. E han en gran e cordial privadesa algunes fembres que els fan escorxaments, e els pelen les celles e lo front, e los raen ab vidre subtil les galtes e lo coll, llevants-ne certs pèls qui a llur parer hi estan mal, e los fan diverses maneres de pelador.

Noresmenys elles meten tot llur estudi en trobar guisa novella e pomposa, així d’arreaments com de comportaments. E no els dóna vijares que sia de bona manera, si doncs los hàbits no són novells, ben deshonestes, trobats e portats primerament per fembres vanes, indignes estar entre dones castes; e que sien de fins draps e altament folrats, ab les mànegues molt amples entrò als talons, e ab les gonelles de la cinta avall molt amples e folrades per retre e mostrar llurs anques ben grosses, e de la cinta amunt, embotides de tela e de cotó per fer-los bons pits e grans espatles e per cobrir molts defalliments que han; e ab les alcandores brodades, ben perfumades, e aptes a caber en un clovell de nou; e ab los perfils de les aljubes de vairs purats o erminis, e que els comencen als genolls e en rosseguen dos palms per terra, a denotar que de major honor són dignes que els hòmens de ciència, qui aquells solen portar sobre llurs caps.

La gran cura e sobirana diligència que han en llur lligar, qui la't poria dir? Si els hi anava gonyar o perdre l'ànima e la fama, no hi porien pus fer. Elles primerament se meten davant un gran e clar espill, e a vegades dos, per tal que en aquells se puen veure cascuna part, e conèixer qual d'aquells dos mostra mills la sua figura; e en l'una part fan estar la serventa, e en l'altra la cabellera o les polseres, l'alcofoll e les pintures. E ab l'ajuda d'aquella comencen-se a lligar ab mil retrets dient: «Aquell vel no és bé ensafranat; e aquest altre no és bé estufat; e aquest penja massa d'aquesta part. Dóna'm aqueix altre pus curt, e fé'l estar pus tirant que aquell que tenc al front. Lleva'm aquell mirall petit que m'has posat detràs l'orella e posa'l pus lluny un poc. Adoba'm l'alfarda, que no em cobre tant los pits. Aqueixa agulla és massa grossa; aqueixa altra me serà caiguda del cap ans que sia acabada de lligar». E adés adés, cridant, blastomen-les dient: «Vé a mal guany, vilana traïdora, que no és bona sinó a escatar peix e llavar les escudelles! Crida'm aqueixa altra, qui ho sap mills fer a cent vegades que tu». La qual venguda, posat que en sàpia tot ço que n'és, a cap de poc és pus vituperada que la primera, car impossible és que algú pogués lligar ne arrear fombres a llur guisa. E si per ventura llurs marits les reptaran d'aquest vici, diran que per més plaure a ells ho fan, e que ab tot açò no poden tant fer que plàcien a ells més que les serventes o catives.

Quan bé seran arreades e debuixades, si algú les mirava les mamelles (les quals elles desigen per tothom ésser mirades, car per això les traen defora) amaguen-les corrent, volents donar a entendre que no han plaer que hom les veja; e és tot lo contrari, car a penes les hauran cobertes, les tornaran descobrir e mostrar com pus deshonestament poran, per tal que hom les tenga per belles e els vaja bestiejant detràs. Puis, si algú les guardarà qui es prenga a lloar llur bellesa, seran tan alegres que tot quan los pories demanar te donarien tantost, si no els feia fretura. E si algú haurà dit lo contrari o passant no les haurà guardades (car d'ésser ben mirades han gran desig), volrien-lo haver mort de llurs pròpies mans.

Puis, en noces e convits e solemnes festes, demostren-se bé parades als mesquins qui els van detràs, los quals tantost caen en la ratera, car o les prenen per mullers, o a vegades per amigues. E encontinent elles agüen llur desig en haver senyoria; e fenyent-se obedients e humils, demanen als bèsties de marits (qui tantost los ho donen) fermalls, anells, perles, collars, paternostres, manilles, correges, moltes vestedures e diversos ornaments. E pus són bé arreades e han bé parades llurs cambres, vénen així com a regines davant los dolents e efeminats, e de companyones que eren, ocupen a si mateixes la senyoria; car los desastrucs no es gosen alegrar ni enfellonir, donar, prestar, vendre o alienar, sinó tant com elles ordonen. Puis, ab contínua rumor e brogit, barallen-se ab los escuders e serventes e catius, e ab los germans e fills del marit qui aquí estan, volent mostrar que són gordadores d'açò que desigen desprendre e fondre e destruir."

Llibre primer cap. 10 – 11 (fragments)

6 Les diferents situacions de les dones segons Eiximenis:

Situacions segons edat i estat	Virtuts	Vicis
Infantes	Aprendre a resar i a honrar al pare i la mare.	Parlar cridant. Mirar a algú a la cara. Ser ocioses i mirar per la finestra. Beure vi.
Donzelles	Resar. Fer dejuni. Humilitat Virginitat Quedar-se a casa	Ser finestrera. Fer-se afaitaments, perruques, pintar-se. Posar-se ornaments.
Maridades	Resar. Humilitat. Submisa al marit Quedar-se a casa	Ser finestrera. Pintar-se i ornar-se. Ser xafardera
Vídues	Resar, Humilitat. Quedar-se a casa	Ser finestrera Ser xafardera.
Religioses	Resar, Callar Humilitat. Castedat	Fer-se tocaments. Parlar.

7 Literatura referent a dones casades i monges

7.1 Tradició de les monges lletrades en el poema del trobador Albert de Sisteron:

Monges digatz, segons la vostra sciència
cal valon mais, Catalan o Francés;
enver de sa Gascoigna e Provença,
e Limosin, Alvernha et Vianés,
e de la i met la terra dels dos reys:
e car sabetz de tot lur captenença
voil que'm digatz en quals plus fis pretez es.

Monges digueu segons la vostra ciència
Què val més el Català o el Francès?
Des de la Gascunya i la Provença
El Llemosí, l'Alvèrnia i Vianès
Posats en la terra dels dos reis.
I com que sabeu de tot, pel vostre coneixement
Vull que em digueu quin valor és més de fiar.

7.2 Malmonjada, del Cançoneret de Ripoll:

Trista de mi, més m'hagués valgut
que fora casada
o cortés amant hagut
que haver estat monjada.

Monja vaig ser pel meu dany
pecat gran
han fet segons entenc jo,
més als qui m'hi han posat
molt mal any
els hi doni Déu i res bo.

Que si jo hagués sabut,
més vaig fer com qui bada,
ni que se'm des tot Montagut
no hi fora entrada.

7.3 Malmaridada:

Rossinyol que vas a França, rossinyol,
Encomana'm a la mare,
i a mon pare no pas gaire,
perquè m'ha malmaridada,
a un pastor me n'ha donada,
que em fa guardar la ramada.

7.4 Cançó popular amb la veu de les dones:

No puc dormir soleta, no.
Que em faré lassa (desgraciada)
si no em passa?
Tant em turmenta l'amor!
Ai, amic mon dolç amic!
us he somiat aquesta nit.
He somiat aquesta nit
que us tenia al meu llit.
Ai, amat, mon dolç amat!
Anit us he somiat!

7.5 Poema de la trobairitz Castellhoza:

Bell amic de vell coratge,
folla sóc car us he amat,
i el meu amorós servatge
cruelment heu bandejat
A qui us reclama i us crida
Us complau fer-la sofrir?
L'amor que em cuida bruser
de tal guisa em té garfida
que mai no hauré benaurança
si no us puc tenir fiança.

Si n'hi ha una monja
dintre d'un convent
passa quarts i hores
plorant i rient.
La mare abadessa
n'ha tingut esment:
De què ploreu, monja,
de què tant ploreu?
Ploro per un jove
que se'n diu Climent,
que, si no m'hi caso,
moriré per ell.
. Moriu-se'n, la monja;
ja us enterrarem;
un ofici d'àngels
vos en cantarem;
de flors i violes
vos enramarem;
les tombes són noves,
les estrenareu.
-No vull ser enterrada
com la demás gent.

7.6 Dites populars:

Mare, què cosa és casar? Filla, filar, parir i plorar.
Lo frare a resar i la donzella a filar.

El que s'aprèn als draps (bolquers) és deix a la mortalla.

8 Visió de les dones a la Grècia Clàssica

“El cuidado de los hijos recién nacidos necesita una casa; la preparación de pan a base de granos necesita una casa, así como fabricar ropas a base de lana. Como ambas ocupaciones, las del exterior y las del interior, necesitan trabajo y atención, el dios, me parece a mí, hizo las cosas en consecuencia, la mujer para las ocupaciones del hogar y el hombre para las de fuera. Hizo que el cuerpo y el espíritu del hombre fuesen más capaces de vencer el frío, el calor, los viajes y el servicio militar. Le asignó entonces, las ocupaciones al aire libre. Y dotó a la mujer, por naturaleza, con un cuerpo menos capaz de superar los rigores del frío, el calor, los viajes, el servicio militar, el dios le asignó el interior. (...) Conviene más a la mujer estar tras la puerta que asomarse a ella, para el hombre no es aconsejable permanecer en casa”.

Jenofonte. Económico. VII. 19-25 y 30

9 Textos referents a coeducació

9.1 WOLF, Christa (1998) Medea. Madrid. DEBATE P. 54

“Han hecho de cada uno de nosotros lo que necesitaban.
De tí el héroe y de mí la mujer perversa.”

9.2 Segle XVIII. Fragments de textos de L'Emile de Jean-Jacques Rousseau,

pensador il·lustrat i de Vindicació dels Drets de les dones de Mary Wollstonecraft, escriptora i pedagoga, on ja es reflecteix el debat de com educar els nens i les nenes. Font: Història del feminisme. Graó. Col. BC 62.

“(…) A aquest respecte cada sexe té gustos en particular. Els nois adoren els esports, el soroll i l'activitat: tocar el timbal, jugar amb la baldufa, arrossegar carrets pertot arreu. Les nenes, al contrari, senten afició pels utensilis d'ornament, tals com miralls, les galindaines i les nines. Les nines són la principal diversió de les nenes i aquí veiem que el seu gust es troba totalment adaptat al seu destí. La part física de l'art d'agradar està vinculada al vestir.”

“ Amb més freqüència que Rousseau he tingut l'ocasió d'observar les nenes petites –puc recordar les meves reaccions- i he mirat atentament tot el que passava al meu voltant, malgrat tot, sense compartir la seva opinió referent al desvetllament del caràcter femení, m'arriscaria a afirmar que si la seva personalitat no ha estat

ofegada per la inactivitat ni la seva innocència titllada de falsa vergonya, una nena serà sempre turbulenta, i no s'afeccionarà a la seva nina a menys que estigui tancada i sense cap més distracció. En resum, les nenes i els nens jugaríen als mateixos jocs sense problemes si la distinció dels sexes no se'ls inculpés abans que la natura hagués marcat la diferència”

LES DISSOLUCIONS DE LA MODA FEMENINA

Però avui el diable senyoreja tan poderosament algunes donzelles i altres dones que no hi ha cap dubte que nostre Senyor per això els donarà a la fi una gran pena i un gran càstig a causa de la gran supèrbia que tenen al cor i de la vanitat i amor de les coses del món, segons mostren externament amb tot el seu ornament, perquè tu les veuràs portar al cap coses curioses i que depassen tota regla i tota mesura. Ja que, si són donzelles, porten corones reials excessives; si són casades, porten vels grocs amb brodats delicats, quan, segons diu sant Ambròs, el cap de la dona ha d'anar cobert en senyal que d'ella va eixir primerament el pecat, per mostrar que està subjugada al seu marit i per tal que no provoqui els altres a pecat. I elles, tanmateix, es col·loquen de tal manera els vels que se'ls vegin els pits, i que així provoquin els homes a cobejar-les, les quals coses comporten la condemna de les seves ànimes.

En segon lloc, porten els vels fixats amb luxoses agulles d'argent, amb els caps daurats, amb perles i amb pedres precioses, cosa que fa més nociu l'esmentat ornament.

En tercer lloc, per augmentar la seva bellesa porten vestits de la matèria més cara que poden, de tal manera que n'hi ha de millor ornades que els altars en què es diu missa, és a dir, amb teixits d'or, de vellut, d'escarlata, de duail, de porpra, de taurís, de seda aràbiga i d'altres luxoses vestidures. Gran irreverència és contra Déu que el cos de la dona, i fins i tot el de l'home, condemnat a mort i als cucs, com tots nosaltres, vagi tan ornat. I el tall d'aquests vestits serà el més orat que es pugui trobar: ja que serà ample als pits, perquè puguin ensenyar gran part del seu cos; al mig, tan estret que és meravella com l'estretor no les trenca o les fa esclatar; a més, arrugades de pertot; als peus, tapins que no els serveixen sinó per destorbar-les en caminar, i ornades amb erminis. I d'aquestes vestidures en volen moltes, si poden, i en supliquen plorant als seus marits. Per dins, porten camises delicades, amb mànigues d'una altra roba, molt més polides i més elegants, per ensenyar la seva delicadesa i sumptuositat.

N'hi ha d'altres amb cues llargues, que arrosseguen per terra la roba amb què un pobre infeliç es podria vestir, el qual cridarà contra aquestes dones davant Déu perquè tal dona s'estima més perdre la roba arrossegant-la per terra que no pas donar-la a ell per vestir-lo.

A més, porten al cap cabells manllevats de dones mortes, cosa que els hauria de fer feredat. I perquè semblin belles, els porten al cap de manera no gens natural, d'una part alts, de l'altra baixos, aquí d'una forma, allà d'una altra, segons els sembla que les faci més belles. A més, corretges, bosses i anells en gran nombre, variats, estranys i luxosos, sense cap necessitat, sinó solament per la il·lusió de la seva bellesa. La cara pintada, els ulls alcohollats u i pintats d'una forma més gran i més llarga de la que tenen els ulls que Déu els ha donat.

A més, a l'estiu porten guants a les mans per tenir-les més delicades, la qual cosa és molt enutjosa a Déu; i es deixen créixer alguna ungla llarga que sembla ungla de lleó o d'una altra bèstia; i la porten amb intencions molt vils i carnals, i les altres ungles mig blanques i mig vermelles, com si Déu tot-poderós no ho hagués sabut acolorir suficientment quan les va crear. I n'hi ha moltes d'ornades amb brodats delicats i amb divises i senyals especials. Porten sabates calades, i van amb peals, amb tapins i amb polaines. Per totes aquestes coses donen a entendre qui són i què tenen al cor perquè, com diu Salomó: "L'hàbit i el vestir de la persona mostren com és en realitat,..." I ho mostren millor encara en el seu parlar, ja que parlen d'estranyes maneres, amb la veu més prima que poden i amb postures estranyes quan mouen el cap i els llavis. Aquestes coses les aprenen a casa davant del mirall, davant del qual estaran durant el temps que es triga a fer una llegua de camí, observant com els escau girar-se així i moure així el llavi de dalt i com es poden ensenyar les dents de manera refinada, i quina és la més bonica i es pot ensenyar millor, i quina es pot emblanquir millor. I d'aquests enganys en fan tants i tants que meravella és com la paciència de Déu les pot aguantar ni suportar més. Però, què direm de les dones d'ara que es fan dir dames del temps, dames a la moda, dames de la verdor i dames de la cort; que van amb nous talls de vestits, amb gestos enamorats; que

giren els ulls aquí i allà, van juntes de bracet i mostren totes les seves joies, encara que no sigui dia de mercat; que han posat el nom de carrosses a les antiquades i a aquelles a qui no agraden els seus jocs; que, quan surten, van amb el coll tibet i mouen el cap més sovint que una serp; que tornen estúpids els marits, sobretot si són savis; que, al seu costat, porten monges del seu seguici per cobrir les seves malifetes; que porten les celles arquejades, pinçades i pintades de catorze colors; que, del cap als peus, són tocades i posades, i no els falta ni un sol botó; que totes van molt alegres i tot-hora canten cançons franceses, completa-ment almesquades i amb perfums de Tunis; que toquen solament de puntes a terra quan caminen amb tapins i polaines; i, a l'estiu, guants daurats; i en les esglésies es posen en lloc elevat perquè les vegin els seus enamorats; no saben què és la filosa, ja que la deixen al marit; que tan de bon grat finestregen quan passen cavallers i parlen un llenguatge tal que ningú no les entén, i juguen a les cartes, i moltes, a les taules. I si passegen pels carrers, fan gestos afectats amb els braços i els fixen sobre els malucs, i fan ullades a tothom, mouen la cama a compàs i es giren movent tot el cos i fent un saltet; i de moltes altres beneiteries se'n fan un bon fart, segons que s'ha dit damunt quan hem parlat de les donzelles.

Aquestes diuen que tota dona distingida ha de tenir un cavall i un rossí i un ase. Però segurament és ben somera, i més que somera, aquella que té un cavall i vol tenir un ase! Dones que això dieu i feu, si sabíeu què us està preparat, i en breu, per tantes vanitats i follies, en cap moment no viuríeu alegres! I vosaltres feu i dieu públicament tals coses? Són això obres de bones dones, o paraules de dones castes i honestes o temeroses de Déu? Com és que no teniu pietat de les vostres ànimes, dels vostres fills i parents i de les vostres famílies? Perquè amb tot això us busqueu la mort, la confusió i la dejecció, i veureu el vostre capteniment en què parirà ben aviat. I els vostres marits, tristos i desgraciats, que us ho toleren, n'obtindran la seva part, ja que bé s'ho mereixen, perquè es deixen entabanar i es tapen els ulls per tal de no veure el que veuen, i no volen corregir això que comporta tan gran mal per a ells i per a vosaltres.

Pots comprovar que, sobretot, aquest pecat està molt encarnat, gravat i arrelat en les dones, ja que mai no se'n poden estar i falsament se'n confessen i no diuen la tercera part d'això que s'hi fan i hi al·leguen falses necessitats, com, per exemple, que ho fan perquè els seus marits no vagin amb altres dones; però si el marit tingués mil dones, elles no deixarien de fer-ho. La por més gran que tenen les dones és de ser danyades en la cara o tingudes per velles i sempre es treuen anys perquè siguin tingudes per jo-ves, ja que es pensen que la joventut és el fonament de tota la seva bellesa. Mira com tenen l'afany de bellesa arrelat al cor des que són petites, ja que es pinten quan són infantes i quan són donzelles; i, essent després casades i viudes, ho continuen fent. Si entren en religió, no ho poden deixar, la qual cosa és una molt gran lletgesa, un gran excés i un pecat abominable davant Déu. Quasi mai no pensen, ni parlen, ni es fixen en cap altra cosa. Tota persona que els sàpiga fer tractaments cosmètics o els en vulgui portar de nous és per elles adorada i estimada per damunt de tot. Continuament tenen cura del seu aspecte i de buscar algun nou excés. Tots els seus gestos de cap a peus els examinen davant del mirall de manera que si la meitat d'aquest treball o del temps que hi dediquen el destinessin a la salut de les seves ànimes, serien santes als ulls de Déu. Encara fan més: que n'hi ha de molt pobres que a penes tenen vestits i aliments, i abans volen que els falti de tot mentre no els faltin els cosmètics. Igual fan aquelles dones riques a qui els marits mantenen escasses de diners. I normalment totes tenen aquesta folia, engegades pel desig de ser belles; que, per lletges que siguin, ningú no és prou capaç de fer-los entendre que són lletges.

Font: Eiximenis

La corona gòtica de Doña Blanca de Anjou.

Article publicat a HERNANDEZ SANAHUJA Bonaventura (1886) *“Historia del Real Monasterio de Santes Creus, su fundación, progresos, ruina y restauraciones verificados hasta el presente”*. Tarragona

El 1835 es va produir l'exclaustració dels monjos de Santes Creus i de Poblet. Després de la Desamortització de Mendizabal no hi van poder tornar. Els monestirs van ser assaltats per grups de liberals i carlins i pràcticament buidats per diferent gent, uns impulsats per la ignorància i d'altres pel col·leccionisme.

Hernandez Sanahuja recull les explicacions que li van donar les persones testimonis dels fets vandàlics del 29 de desembre de 1835, a Santes Creus, entre les que havia la família del molí de Dalt i el pare Miquel Mestre, antic monjo.

“Hasta mucho tiempo después de verificada la restauración del sepulcro de D. Jaime II en 1857 y después de nuestra larga permanencia en el monasterio dirigiendo dicha restauración, nos llegó á nuestra noticia el hallazgo de la corona de oro de D.ª Blanca, hallazgo verificado algun tiempo después de profanado el sepulcro. (...) tomamos informes de las personas ancianas del pueblo de Aiguamurcia, averiguando en resumen y en globo, que en su efecto, la corona fué encontrada, no se sabe como, por tres muchacha hijas de un rico propietario de aquellos contornos, cuya joya fue vendida á un platero de Valls; de modo que, sin más detalles, la noticia era incierta y de ninguna importancia.

(...) Estas muchachas, pues, eran hijas de los molineros arrendatarios del molino de Dalt, contiguo al monasterio de Santas Creus. La mayor de las tres se llamaba María Vidal i Dalmau, hijastra del molinero, y contaba entonces la edad de 12 años, la segunda, Rosalía Querol y Dalmau tenia 8 años y la menor, Francisca Querol, solo 6 años.

La proximidad del molino del monasterio, completamente abandonado y desierto a la sazón, y abiertas todas las puerta, facilitaba á las niñas, verificar sus juegos infantiles en los solitarios claustros góticos, en donde pasaban la mayor parte del día, a excepción de cuando llegaba allí alguna de las patuleas, de las varias que cruzaban en todas direcciones la provincia de Tarragona, porque entonces toda la familia se encerraba en el molino, por temor de algun atropello como quedaba dicho.

Durante uno de los días tranquilos y en medio de sus inocentes juegos, á la menor de las tres hermanas le llamó la atención un objeto que brillaba en un montón de escombros que se hallaban en un jardín ó patio central del claustro; acudió solícita a examinar que cosa era, y encontró abollada y sucia la parte posterior de la corona, o mejor dicho de la diadema que adornaba la cabeza de D.ª Blanca al ser sepultada en Santes Creus, en el año 1310; recogió el objeto, enseñándolo a sus hermanas, lo lavaron en el pilón del surtidor, y dividiéndolo en tres partes, cada una tomó la suya con mucho contento y regocijo.

Según la descripción que nos hicieron del suceso las tres hermanas separadamente, la joya era afiligranada, con unos vidrios muy brillantes, de colores, estando bien ajenas de pensar por su inexperiencia y poca edad, que la corona era de oro puro y los vidrios piedras preciosas de gran valor. Bien pronto se cansaron de jugar con la corona, arrojando los tres fragmentos en un rincón del mismo claustro, sin hacer caso de ellos.

Solía acompañar de vez en cuando á las muchachas en sus juegos y pasatiempos, una jovencita de alguna mayor edad llamada María Jangurra, vecina del inmediato pueblo de Vilarodona, aun hoy viviente, á la que desde luego le llamaron la atención los fragmentos arrinconados, y habiéndose informado de las circunstancias del hallazgo, indujo a las niñas á que fuesen en su compañía á venderlos á Valls.

Accediendo las interesadas, comisionaron á la hermana mayor y á María Jangurra para que la vendieran. Cuando el platero vio la joya quedó admirado de su riqueza; preguntó a a las inexpertas muchachas de dónde procedía y cuanto pedían por ella, y después de consultarse pidieron como una exorbitancia tres duros: el astuto platero, no queriendo alarmarlas de pronto, contestó que no valía más que catorce pesetas, en lo que convinieron sin titubear, y al entregárselas el platero las encargó que si encontraban en el Monasterio algun otro objeto de metal se lo llevaran, que él lo compraría: las comisionadas regresaron a Santas Creus y se repartió el dinero entre las cuatro creyendo que habían hecho un gran negocio.

Transcurridos muchos días, la mayor de las tres hermanas observó que encima de uno de los capiteles del claustro había otro fragmento de la misma corona y advirtiéndola a las otras hermanas, la hicieron caer con el auxilio de una caña, pudiendo observar que el trozo era bastante mayor que los anteriormente encontrados y que en el centro existía un vidrio de color amarillo, muchísimo más grande que los otros que le rodeaban, y todos ellos muy brillantes.

Mientras las tres disputaban la posesión del fragmento, llegó de improviso la compañera María Janjurra, quien falazmente y con pretexto de ponerlas en paz, cogiendo la inapreciable joya dijo: “para que no haya disputas ni cuestiones, ninguna de vosotras la tendrá” y arrojando el fragmento á un ventanillo muy alto que daba a la iglesia, se sosegaron sin pensar más en tal incidente.

Pero la sagaz vilarodonense, al descuido, con cuidado, y aprovechando la oportunidad, después de un rato fué á la iglesia, recogió la joya, y secretamente volvió á Valls, presentándose al indicado platero; mas la astuta doncella pidió mayor cantidad; el orífice, codiciando la prenda de tanta valía, le enseñó un mostrador en el que había un gran número de arracadas, dejó que escogiese las que más le gustaran, y guardó secreto á fin de que no lo averiguaran las hijas del molinero, pero después de un tiempo se hizo público el acontecimiento.

Esta narración que nos hizo la María Vidal y Dalmau, á la verdad no nos satisfizo mucho, á pesar de la sencillez con que nos refirió el hecho y de su buena fé, de la que no podíamos dudar, pero para certificarnos más, visitamos separadamente á las dos hermanas y con igual ingenuidad nos refirieron lo mismo, con idénticos detalles, no quedándonos la menor duda de que nos dijeron la verdad.

Lo más sorprendente y admirable no consistía á nuestro entender en la manera con que las tres muchachas verificaron el descubrimiento de la alhaja, porque en sí nada tiene de particular; lo inconcebible es como una prenda de tanto valor fuese a parar al claustro y entre un montón de escombros como una cosa despreciable. ¿Quién lo llevó allí y no supo aprovecharse del hallazgo? ¿Cómo pudo escaparse de la rapacidad de la patuleas ?

Se concibe bien que al extraer Ramon Pistol y Jesus de Valls, las regia momias violentamente por un pequeño agujero del panteón, se cayera la corona de la cabeza de D^a. Blanca, y su caída pasara desapercibida e aquella orda de vándalos (...) ¿Quien además tuvo el raro capricho de colocar una de las principales piezas de la corona, rodeada de piedras preciosas, en lo alto de una de las columnas del claustro, á la vista de todo el mundo, y sin que llamara la atención de los curiosos que visitaban el monasterio, pudiendo llevársela impunemente?

Las muchachas mencionadas, hoy ancianas y llenas de canas, tampoco saben dar explicación de como pudo suceder esto; pero por más maravilloso que a primera vista parezca el hallazgo no podemos dudar de que la corona de doña Blanca apareció y estaba adornada de piedras preciosas, las cuales tal vez hoy brillen, desconocido su mérito histórico y arqueológico, en vulgares arracadas ó alfileres de pecho de alguna rica payesa de estos contornos, agena de conocer el valor ni procedencia de tan preciadas joyas. ¡Cuánto más hubiera valido al platero que las adquirió a tan poca costa, restaurar la corona y venderla a algún arqueólogo entusiasta, centuplicando de esta manera su valor! ¿Muchas son las riquezas de este género que como la corona de D^a. Blanca se perdieron durante la guerra civil de los siete años sin esperanza alguna de recobrarlas...!!! “

Relat de com van anar els fets de l'any 1835, segons les persones testimonis que van parlar amb Hernández Sanahuja, tal com està explicat a la Historia de Santes Creus.

“Segun ellas el día más azaroso para el monasterio fue el 29 de diciembre de 1835, al regresar la columna expedicionaria, que fue al castillo de Querol, ocupado por los carlistas, para sitiario y demolerlo. Gran parte de esta columna la formaba la legión francesa venida de Argel, quienes por pasatiempo pusieron fuego al coro de la Catedral de Santas Creus, todo de roble y comunicándose al órgano, quedaron calcinadas las bóvedas que los cubrian.

Este fatal ejemplo no pasó por alto a las compañías, movilizadas, conocidas en el país, con el nombre de patuleas, ya la del Pont d'Armentera, mandada por Bautista del Pont, en una de sus primeras visitas a Santes Creus, después de haber cometido muchos desacatos a la iglesia, se despidieron poniendo fuego al altar mayor todo de madera (...) Por fortuna acudió con presteza el molinero, á apagar el fuego, el hortelano y su hija mayor, y a ellos se debe la salvación (...)

Tampoco fueron más benignos para el monasterio los rapaces que formaban la patulea de Vilarodona, quienes con objeto de robar uno de los barrotes de hierro que sostenían el hermoso templete ojival que cobija el sepulcro de D. Jaime II. Lo desvencijaron de tal suerte, que sólo a un prodigio puede atribuirse su salvación.

En otra de sus vandálicas excursiones y por vía de pasatiempos, los mismos rompieron á pedazos las hermosas estátuas de tamaño natural, del mas puro alabastro que rodeaban el cadáver de la Virgen María, tendido encima de la mesa del altar.

Uno de estos vándalos, conocido por R. Pistol de Vilarodona concibió la execrable idea de profanar las venerables momias de D. Jaime II y de su esposa Dª Blanca; en efecto, en el mes de agosto de 1836, y ayudado de uno de sus compinches, conocido con el apodo de Jesús de Valls, y en medio de la algazara de sus compañeros patuleos, derribaron el fronto de alabastro que adornaba la parte inferior de la tumba y practicando un agujero en el sarcófago gótico, sacaron violentamente ambas momias tirándolas de los piés, y como no pudieran pasar por tan estrecha abertura, con la violencia se hicieron pedazos y arrastrando estos respetables restos por toda la iglesia. Las momias reales fueron paseadas en triunfo por todo el monasterio en la punta de las bayonetas, después de haberlas despojado de sus mortajas. La reina D^a. Blanca fue dividida en quatro partes y luego arrojada al pozo del mismo palacio en el que había vivido con su esposo, de donde los sacó nuestro estimable condiscípulo e íntimo amigo D. Fray Ignacio Carbó, ex- monje de Poblet y los encerró en el panteón de D. Jaime (...)

La profanació del panteó dels Montcada, segons el mateix autor:

“Este panteón, igual que los demás, fue profanado durante la revolución, y esparcidos por el templo los restos que encerraba. Se nos ha referido que el ataúd que contenía los despojos mortales de D^a. Teresa de Moncada, anduvo tirado por más de dos años de una a otra parte de la iglesia, y, triste condición de las cosas humanas. ¡El terciopelo negro que lo cubría fue arrancado por algunos jóvenes poco escrupulosos de Pont de Armentera, y de él se hicieron chalecos, y en el mismo féretro, pintado de negro, fué sepultado el cadáver de una pobre mujer llamada María Colom, madre del molinero de Aiguamurcia! ¿Podía imaginarse cuando con tanta pompa se trasladó a Santes Creus el cuerpo de aquella piadosa y condecorada señora, que antes de un siglo de su enterramiento sufriese tal metamorfosis? Por fortuna una persona muy filantrópica y digna, pudo recoger los diseminados restos de esta respetable familia, y volviéndolos al panteón, hizo tapiarlo.”

Isabel de Villena

Isabel de Villena, en néixer a València l'any 1430, va rebre el nom d' Elionor Manuel de Villena i consta com a filla d'Enric de Villena, noble i escriptor polifacètic i amb fama de nigromàntic, però es desconeix el nom de la seva mare, la qual cosa és força sorprenent. Com que pertanyia a la família Trastàmara dels reis de Castella i Aragó, quan va morir el seu pare sent ella petita, va viure a la cort de la reina Maria i fou educada en l'ambient culte i obert de la cort d'Alfons V el Magnànim. Als quinze anys va entrar al convent de la Santíssima Trinitat de les Clarisses de València.

Es pot especular sobre els motius d'aquesta entrada a la vida religiosa que podia ser deguda a la seva especial situació familiar i patrimonial. També potser hi havia interessos polítics de la reina que volia controlar, amb una persona de la seva confiança, la comunitat religiosa d'un convent que estimava especialment. Però, sobretot, cal tenir en compte l'interès de la jove Isabel de tenir una vida que li oferís possibilitats d'estudi i d'aprofundiment cultural. En aquest sentit, Isabel de Villena s'arreglera amb les dones humanistes i forma part de les protofeministes que, com Christine de Pizan, dediquen la seva obra a la defensa de la dignitat de les dones enfront de la misogínia dominant. De tota manera, Isabel de Villena com a escriptora és una figura excepcional en el seu context històric i social, malgrat l'espendor cultural de la València del segle XV. Certament el fet de ser l'abadessa de la Santíssima Trinitat des del 1463 fins a la seva mort li va permetre estar en contacte i compartir els cercles intel·lectuals i religiosos on tant ella com la seva obra van tenir una molt bona reputació i popularitat.

L'obra per la qual és coneguda Isabel de Villena és la *Vita Christi* que es va publicar per primera vegada a València l'any 1497, anys després de la seva mort ocorreguda el 1490, com a conseqüència d'una epidèmia. Es pot dir que la *Vita Christi* és una obra vinculada al món femení per la gènesi, pel tema, per la promoció de l'edició i pel públic, perquè és l'obra d'una dona que parla essencialment de la importància de les dones en la vida de Crist, perquè ens ha arribat gràcies a la intervenció de la seva successora, Sor Aldonça de Montsoriu, atenent la sol·licitud d'Isabel la Catòlica i perquè les destinatàries, en principi, eren les monges el seu convent. Ja s'ha dit que l'obra d'Isabel de Villena és feminista perquè defensa la dignitat i la superioritat moral de les dones enfront de la literatura misògina medieval que, en el seu cas, era representada per a l'*Espill* de Jaume Roig, que aleshores exercia de metge al mateix convent.

La *Vita Christi* pertany a un gènere literari tradicional que comptava amb antecedents propers com el d'Eiximenis, el de Pseudo-Bonaventura i el de Landulf de Saxònia, però el tractament que li dona Isabel de Villena és diferent i original, perquè també té en compte fonts no canòniques com llibres apòcrifs i tradicions. Els trets distintius precisament estan en el fet de subratllar el protagonisme de les dones, sobretot de la Mare de Déu, i en la utilització de l'al·legoria i en la descripció minuciosa de situacions de la vida quotidiana. És un llibre que ens parla de la relació directa de les dones amb Crist i deixa entreveure una espiritualitat apassionada que va més enllà de l'ortodòxia i forçosament havia de xocar amb l'autoritat eclesiàstica.

Es tenia notícia que Isabel de Villena havia escrit altres tractats de contemplació i espiritualitat com una obra mística titulada *Speculum Animae/Espill de l'Ànima*, el

manuscrit de la qual amb magnífiques miniatures havia desaparegut el segle XVIII i recentment ha estat localitzat a la Bibliothèque Nationale de París. Aquest llibre de meditació es relaciona amb *Speculum Humanae Salvationis/Espill de la Salvació Humana* que és un llibre escrit a principis del XIV, d'autoria desconeguda, que durant gairebé tres segles fou una guia imprescindible per als laics cristians de la major part d'Europa especialment en els períodes de conflicte i devastació. En el context de la ciutadania de les dones, l'aportació d'Isabel de Villena és molt important, sobretot per a nosaltres, per la seva proximitat i per la manca i/o dificultat d'aconseguir testimonis de dones de l'època en la nostra àrea cultural. Les feministes reconeixem la seva escriptura incondicional a favor de les dones i la seva valoració de la genealogia femenina, ja que la vida de Crist comença amb el naixement de Maria i amb l'ajuda que rep santa Anna de cinc donzelles que són les virtuts de la Benignitat, Pobretat, Prudència, Paciència i Fermetat. *E santa Anna sentia contínues consolacions en la sua ànima tocant e tractant aquella excel·lent filla. No la.s volguera mai partir dels braços: com mamava, mirava-la tostemps en la cara ab dolçor no recontable; com la posava a dormir en lo llit, estava ab una canella en la mà, mirant e contemplant aquella dolçor de cara a ella tan plaent de veure.*

Text de Mercè Otero Vidal

Fragment de "Vita Christi" d'Isabel de Villena:

E per çó los he donades de capitana e senyora la mia mare, perque les guard e les defena d'aquells que d'elles mal volran parlar...E lo mateix Salomó, inspirat per mi, tement que els hòmens no us fossen desconeixents e no s'apartassen de la devoció vostra, diu-los: "Qui fugit matrem igniminissus"... e los qui de les dones malparlaran cauran en la mia era, car pensar poden que la mia Mare és dona qui ha mereixcut a totes les filles vostres gran corona, e.ls és una salvaguarda tan fort, que negú no les pot enujar que a mi no ofena molt"

"Molt amadada e de mi cara cosina: tant els anys passats a la Cort de la senyora Reina, com ara lo meu present abaciat, me veden de dir moltes coses; però vos-les diré pus secretament. E que lo Nostre Senyor ens perdone. E és aytal, com lo mestre (Jacme) Roig diu al seu llibre que totes les dones som adultes e cantoneres e putanes e alcavotes, e de tota brutea plenes, tant carnalment com espiritual. E de les monges, -Sant Miquel Beneit!- diu que som unes merdoses, e ço que no diu lo dexe dir entre ratlla i ratlla, e ben barrejat e lleument amagat en eix estil poètic que ha nom de noves rimades, e que jo.per riure'm dic codolades.

Item més. Cara cosina: per ma fé vos demane no digau ne escampeu res de tot lo susdit, ne tampoc de la nova que vos tramés de ço com sóc faent e lavorant un llibre pietós e doctrinal, e aixímateix d'alta lloança a Maria. E lo dit llibre crearà confusió entre los homes fornicadors, car lloant la celestial Emperadriu de tot l'estol femení, rentar haurà los afronts rebuts per les dones"

Font: CANTAVELLA R. PARRA Ll. Protagonistes femenines a la Vita Christi Isabel de Villena (1983) Ed. La sal col. Clàssiques catalanes 15 Barcelona.

Hildegarda de Bingen

Hildegarda de Bingen, la “Sibil·la del Rin”, la “Germana de la saviesa”, va néixer a Bermersheim l’any 1098. La seva família pertanyia a la noblesa i, com que de petita Hildegarda era una nena malaltissa i de tarannà especial, es va decidir portar-la al convent benedictí de Disibodenberg regentat per una dona de prestigi, Jutta de Spanheim, que es va encarregar personalment de la seva formació. Als divuit anys, quan professa com a benedictina, té ja profunds coneixements de llatí, ciències naturals i música, per una banda, i una acurada formació en litúrgia, oració i ascètica, per una altra. A la mort de Jutta, l’any 1136, va ser nomenada abadessa i comença la seva etapa de maduresa tenint cura de la comunitat de monges en els aspectes materials i espirituals i també inicia la seva fecunda producció literària. Hildegarda escriu moguda per una força interior per expressar i interpretar les seves experiències místiques i visions. Aquesta impressionant manifestació d’inspiració de saviesa variada, profunda i sorprenent li va plantejar problemes enfront les autoritats eclesiàstiques, però també va comptar, des del primer moment, amb l’admiració i el reconeixement de personatges tant importants i influents com Bernat de Claravall que van valorar la seva excepcionalitat.

De la trilogia mística que va escriure al llarg de la vida, formada per *Scivias* (1142-1151), *Liber vitae meritorum* (1158-1163) i *Liber divinorum operum* (1163-1173), cal destacar el primer tractat *Scivias* que vol dir “Coneix els camins (del senyor)” i que recull en tres llibres el conjunt de la teologia dogmàtica. També és fonamental el *Liber divinorum operum/El llibre de les obres divines* que és un tractat científic i teològic alhora, amb continguts de cosmologia, antropologia i teodicea. Va escriure altres obres de caire espiritual entre les quals destaca el seu comentari a la *Regla de sant Benet, Explanatio Regulae sancti Benedicti*.

És admirable la seva producció lírica personal i innovadora, setanta-set poemes amb la seva corresponent música litúrgica, agrupats sota el títol de *Symphonia harmoniae caelestium revelationum* i, a més a més, una composició en forma d’òpera, *Ordo Virtutum*, que va més enllà de les normes de la música medieval.

Els seus escrits científics, de gran erudició, tracten de l’anatomia i patologia humanes junt amb estudis d’animals, plantes i mineralogia. Són importantíssimes les aportacions que fa a partir de l’observació i la investigació en el *Liber Simplicis Medicinae* i el *Liber Compositae Medicinae*.

També és ben curiós l’intent que fa d’inventar una llengua nova, *Ignota lingua*, com una espècie de joc combinant les llengües que coneixia.

El seu excepcional saber i la seva especial implicació i participació en la seva comunitat concreta i en la societat en general confereixen a Hildegarda de Bingen un lloc de primer ordre en el context de la ciutadania de les dones. La mostra fefaent de la intervenció d’Hildegarda en l’esfera pública és l’ampli epistolari que reflecteix la seva relació, moltes vegades conflictiva, amb l’emperador i el papa i altres instàncies de la jerarquia laica i religiosa. La llista de corresponents és significativa i comença pels papes Eugeni III, Anastasi IV, Adrià IV i Alexandre III i pels emperadors Conrad i Frederic I i continua amb el príncep Felip de Flandes, la reina Elionor d’Anglaterra, el rei Enric, la comtessa palatina Gertrudis i el duc Mateu de Lorena. Pel que fa als sants, intercanvia correspondència amb Bernat de Claravall, Eberhard de Salzburg i Isabel de Schönau, però també va escriure a

cardenals, a bisbes, a abats i abadesses, a capellans i mestres de la universitat de París.

Compromesa amb la veritat i la justícia va defensar sempre l'autonomia pròpia i la de la seva comunitat, sobretot quan l'any 1147 funda el seu propi convent a Rupertsberg a prop de Bingen. Va atacar la corrupció de l'església i en va denunciar la manca de compassió.

Hildegarda va morir l'any 1179 i el poble la va venerar com a santa, tant en vida com després de la seva mort, malgrat no haver estat mai oficialment canonitzada.

O virtus sapientiae,

quae circuiens circuisti

comprehendo omnia

in una via, quae habet vitam,

(...)

Laus tibi sit, sicut te decet, o sapientia.

Oh valor de la saviesa, que encerclant encerclares englobant en una via tot el que té vida, (...). La lloança sigui per a tu, oh saviesa, tal com t'escau.

Text de Mercè Otero Vidal

Beguines

Els moviments socials i religiosos que sorgeixen al marge de les institucions jeràrquiques i que pretenen mantenir-se independents tenen una gran importància en el context de la ciutadania perquè n'evidencien els límits formals. En aquest marc cal valorar el moviment de les beguines que se'ns presenten com a unes dones cristianes contemplatives i actives que generen diverses formes d'associació per dedicar la seva vida a col·laborar i ajudar en les necessitats socials de la gent desemparada, pobra i malalta, alhora que desenvolupen també una tasca intel·lectual important i, sobretot, un nou model de religiositat femenina. Treballen organitzades dins de comunitats urbanes independents, beguinatges, sense regla comú, ni casa mare ni ordre general i poden sortir-ne lliurement, per exemple, per casar-se.

Comencem a tenir les primeres notícies d'aquests grups de dones el segle XI a la zona de Bèlgica des d'on es van anar estenent a partir del segle XII ràpidament a la resta d'Europa provocant un renaixement religiós molt influent. Les dues zones amb més incidència d'aquestes comunitats foren els Països Baixos i sud de França i nord d'Itàlia i el segle XIII el més significatiu pel que fa a la presència social d'aquestes noves fórmules de vida extraconventual i semireligiosa femenines. Eren anomenades beguines, però també *mulieres sanctae* o *mulieres religiosae*, *papelarde*, beates i a vegades també hi havia confusió de nom amb les *rescluses*, *recloses*, que, de fet, eren les ermitanes d'altres temps passades a l'ambient urbà, dones que es tancaven físicament en cel·les, murades o emparedades, i que paradoxalment pel seu prestigi tenien una capacitat insospitada d'intervenció a l'exterior.

Els testimonis que tenim de les beguines són els seus escrits, malgrat els obstacles que van haver de vèncer per poder escriure sent dones i laiques. Enfront del poder eclesiàstic i patriarcal van invocar la seva experiència religiosa de relació directa i immediata amb Déu per poder expressar la paraula divina amb veu pròpia sense necessitat de cap mediació. És important destacar també l'ús de la llengua materna i no del llatí en els seus escrits, de tal manera que es pot parlar d'una "teologia vernacla" al costat de la teologia llatina escolàstica. Es pot dir que les beguines, junt amb els trobadors i els Minnesänger, varen posar els fonaments de les literatures europees.

Les autoritats eclesiàstiques sempre van veure amb recel aquest moviment de religiositat femenina, perquè les beguines s'escapaven al control de les úniques institucions pensades socialment per a les dones: el convent i el matrimoni. Primer potser van tolerar-les en part perquè eren una alternativa més o menys ortodoxa a la presència de les dones en l'heretgia del catarisme, però després ja van promoure l'assimilació de les formes beguinals amb les ordes mendicants de franciscanes i clarisses i finalment va haver-hi una explícita prohibició i persecució de les beguines amb la intervenció de la Inquisició.

Conservem el record de beguines de molta anomenada com Maria d'Ognies, Lutgarda de Tongeren, Juliana de Cornillon, Helwide de Saint Cyr, Markine d'Ewillenbruch, Beatriu de Natzaret, autora de *Els set graus de l'Amor*, Hadewijch de Amberes, autora de diverses obres de poesia i prosa, Matilde de Magdeburg amb la seva obra, *La llum fluent de la divinitat*. Algunes d'elles van haver de refugiar-se en convents quan la repressió eclesiàstica es va anar endurint.

Concretament aquest canvi de situació es produeix a la segona meitat del segle XIII que és l'època d'Àngela de Foligno, Margarida d' Oignt o Margarida Porete. Sens dubte, la figura més potent dins del beguinatge és Margarida Porete autora de *L'espill de les ànimes simples* que va morir a la foguera l'any 1310. La seva obra és un excepcional tractat de mística que va circular per tot Europa abans i després de la seva condemna i mort.

El papa Climent V i el concili de Viena del 1312 prohibeixen i exclouen de l'església les beguines i, malgrat que aquesta sentència fou revisada per Joan XXII el 1321, van continuar els conflictes fins que una butlla de Nicolàs V (1452) va fomentar l'ingrés de les beguines a l'orde carmelita i es van prendre mesures per pressionar-les en aquest sentit o per dissoldre les comunitats. En el segle XVI amb la Reforma un sector de les beguines s'hi va adherir, especialment a l'anabaptisme. I la història continua i, sota altres formes, el moviment de les beguines arriba al segle XX.

L' Espill de les ànimes simples de Margarida Porete comença amb una cançó que ens suggereix molt bé què significa per les beguines situar-se no en contra de la llei, sinó per sobre de la llei, més enllà de la llei.

*Teòlegs i altres clergues,
no en tindreu pas l'enteniment,
tot i tenir les idees clares,
si no procediu humilment
i si Amor i Fe conjuntament
no us fan superar Raó,
elles que de la casa les dames són.*

Text Mercè Otero Vidal

L'ALVEUS DE PÒRFID DEL MONESTIR DE SANTES CREUS (TARRAGONA).

XAVIER DUPRÉ RAVENTÓS*

Al llarg de la seva dilatada i intensa activitat científica, el Prof. Pere de Palol ha intervingut de forma decisiva en molts dels debats històrics gradualment plantejats per l'evolució de la recerca i, especialment, en tots aquells que tenien com a objecte de reflexió l'antiguitat tardana. Una modesta aportació a un dels debats esmentats és la meua contribució a aquest merescut homenatge; té com a objectiu aclarir la procedència d'un *alveus* de pòrfid conservat a Santes Creus i que, en els darrers decennis, ha estat posat en relació amb el mausoleu de Centelles.

Al monestir cistercenc de Santes Creus es conserva, formant part d'una de les tombes reials, un *alveus* romà de pòrfid. La tomba en qüestió acull les despulles de Pere el Gran (III d'Aragó, II de Catalunya i I de Sicília), mort l'any 1285 a Vilafranca i enterrat, per pròpia voluntat —decisió presa l'any 1258— en l'esmentat monestir. La construcció del sepulcre monumental, prevista des del 1291, s'inicià l'any 1293 i es donà per acabada al voltant de l'any 1306¹. Les dades a disposició permeten establir que, almenys des del 1302, data en la que les despulles del rei foren definitivament dipositades en el nou sepulcre, l'*alveus* de pòrfid era ja un dels elements integrants d'aquest monument funerari². La tomba de Pere el Gran, d'estil gòtic, està formada per

*Escuela Española de Historia y Arqueología en Roma (CSIC)

¹ C. Martinell, *El monestir de Santes Creus*, Barcelona 1929, pp. 179-188; J. Vives i Miret, "Els sepulcres reials del monestir de Santes Creus", a *Studia Monastica*, 6, fasc. 2, 1964, pp. 359-379.

² L'any 1857, Buenaventura Henández Sanahuja va obrir el sepulcre i constatà la presència de les despulles del rei, perfectament conservades al seu interior. B. Hernández Sanahuja, *Historia del Real Monasterio de SS. Creus, su fundación, progresos, ruina y restauraciones verificados hasta el presente*, Tarragona 1886.

el sepulcre pròpiament dit cobert per un baldaquí que descansa sobre columnes d'angle i columnetes. El sepulcre, suportat per dos lleons, consta de dos cossos ben diferenciats: a la part inferior, l'*alveus* de pòrfid i, a sobre, separada per una llosa de jaspí, una coberta de pedra blanca, amb una rica decoració escultòrica polícroma i un coronament de pinacles³.

La gran banyera de pòrfid, de 0,72 m. d'alçària, té una longitud de 2,30 m. i una amplària de 1,10 m. A la base l'amplària és de 0,60 m.⁴ L'estat de conservació és bastant bo, tot i que presenta algunes esquerdes i té la vora lleugerament escantonada⁵. La banyera, amb una vora exvasada, mostra, en un dels costats llargs, una sèrie d'elements decoratius: a la part baixa del sector central hi ha un cap de lleó en alt-relleu; als costats, penjant de la vora, hi ha unes anelles circulars amb una fulla d'heura a l'interior. Al costat oposat al decorat, a la base d'un dels extrems, es pot observar la presència d'un forat de desguàs (de 0,115 m. de diàmetre), tapat en un moment posterior, quan la banyera havia perdut la seva funció original, amb un bloc de la mateixa pedra rogenca. (Fig. 1).

El conjunt de les característiques de la peça permet pensar, sense cap mena de dubte, que es tracta d'un *alveus* d'època romana, fabricat per a un edifici termal. Tipològicament, s'ha d'adscriure al tipus I de Stroszeck⁶, tipus caracteritzat per tenir una planta rectangular amb els costats menors arrodonits i per presentar una secció troncocònica amb la vora exvasada. Es tracta d'una forma que, tot i que estigui documentada des de finals del II mil·lenni aC. i en ús fins a l'actualitat, és típica de l'època alto-imperial. La presència d'anells, reminiscència de les nanses dels *alvei* de bronze, i de caps d'animals —no només lleons— és una de les característiques d'aquest tipus de banyeres. També és cert, però, que una anàlisi dels diversos *alvei* coneguts permet afirmar que els elements decoratius s'utilitzaven seguint

³ C. Martinell, *op.cit.*, p. 179 ss.; R. Del Arco, *Sepulcros de la Casa Real de Aragón*, Madrid 1945.

⁴ Gràcies a Hernández Sanahuja, sabem que el gruix de les parets de la banyera és de 0,15 m., B. Hernández Sanahuja, *op.cit.*, p. 13.

⁵ Aquests desperfectes foren produïts, probablement, per els actes vandàlics dels que fou objecte el monestir a partir del 1835, B. Hernández Sanahuja, *op.cit.*

⁶ J. Stroszeck, "Wannen als Sarkophage", a *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Römischen Abteilung*, 101, 1994, pp. 217-240.

esquemes diversos, motiu pel qual l'esquema decoratiu de la peça en estudi, si bé és freqüent, no és exclusiu.

Un dels principals problemes que presenta l'estudi d'aquest tipus de productes deriva del fet que la gran majoria de les peces conegudes, de mesures ben diverses i elaborades sempre amb materials valuosos però heterogenis (pòrfid, "giallo antico", serpentí, granit, etc...), formen part de col·leccions de museus, són de procedència desconeguda, o es troben reutilitzades com a sarcòfag o font monumental (penso, per exemple, als dos grans *alvei* de granit verd de les fonts de la plaça Farnese de Roma, procedents de les *Thermae Antoninianae*). Aquestes reutilitzacions són, molt sovint, l'estadi final d'usos anteriors i dificulten enormement la reconstrucció del procés històric seguit per una peça, des de la seva ubicació original fins a arribar a l'emplaçament en el que actualment es troba.

En relació a aquesta qüestió crec interessant citar aquí les paraules de Lanciani que, en la seva introducció a la *Storia degli Scavi di Roma* diu: "I primi scavi di antichità a Roma devono credersi contemporanei alle traslazioni dei corpi santi. I sepolcri dei martiri trovandosi esposti alla profanazione, ed i sotterranei cimiterii divenendo sempre più inaccessibili, i pontefici furono costretti a trasferire le reliquie dei santi dentro la cerchia delle mura: e perchè avessero degno ricetto, furono ricercati sotto le volte crollanti delle terme i labri de bagno intagliati in marmi preziosi..."⁷. Aquest procés havia començat ja, segons Lanciani, a final segle VII i en són un bon exemple la "conca d'alabastro orientale di figura ovale, scolpitavi nella facciata la testa di un gatto pardo" en la qual el papa Lleó II, el 682, col·locà els cossos de Faustí, Simplicí i Viatrice o els diversos cossos de màrtirs que l'any 816 Esteve V "*in conca porphyretica recondidit*"⁸.

La pròpia ciutat de Roma ens proporciona diversos exemples d'*alvei* de pòrfid. Amb una decoració igual a la que presenta l'exemplar de Santes Creus, trobem la banyera utilitzada com a base d'altar a l'església de San Bartolomeo all'Isola, amb un cap de lleó i dues anelles amb fulles d'heura (Fig. 2). Altres peces, també de pòrfid, de característiques similars són la que es conserva, des del segle XII, a la catedral de Metz i que es considera que prové de les termes d'aquella ciutat i la que encara es pot observar en

⁷ R. Lanciani, *Storia degli Scavi di Roma*, I, Roma 1902, p. 3.

⁸ R. Lanciani, *op. cit.*, p. 3, citant a R. A. Ficoroni i a R. Martinelli.

el mausoleu de Teodoric a Ravenna, considerada el sarcòfag d'Amalassunta, assassinada el 535 (Fig. 3)⁹. El propi sarcòfag de Teodoric –actualment perdut–, era, segons sembla, una banyera de pòrfid. Aquests dos últims exemples permeten documentar la reutilització dels *alvei* amb una finalitat funerària per part dels monarques ostrogots.

Tant el magnífic treball de Delbrüeck¹⁰, específic per les obres en pòrfid, com el recent article de Strosceck¹¹, proporcionen nombrosos exemples de banyeres similars a la que aquí s'estudia. Malgrat això, no hi ha, ara per ara, elements suficients per a precisar la cronologia de la peça conservada a Santes Creus que, en conseqüència, només es pot considerar, genèricament, com a producció romana d'època imperial¹². El primer document relatiu a l'*alveus* de Santes Creus és una carta del 24 d'abril de 1293 del rei Jaume II (Jaume el Just), fill de Pere el Gran i rei de la Corona d'Aragó i de Sicília, adreçada al responsable dels treballs de construcció de la tomba paterna. En aquesta carta s'expressa clarament que el sepulcre s'ha de fer "*cum illis lapidibus quos nos ad hoc missimus de Sicilia ad dictum monasterium*"¹³. Posterior a aquest primer document és un manuscrit conservat a Sante Creus, una cronologia dels comtes-reis, datat a finals de la primera meitat del segle XIV, que parla de la "*concha de lapide porfirico*" com a tomba de Pere el Gran¹⁴. Jerónimo Zurita, en els seus *Anales de la Corona de Aragón* de 1562 explica que "el cuerpo del rey se puso después en un hermoso túmulo que el almirante (es refereix a Roger de Lloria) trajo de Sicilia de muy excelente pórfido"¹⁵. Resulta evident que les fonts documentals més antigues diuen clarament que la procedència d'una part dels elements utilitzats per a la construcció de la tomba és siciliana i, analitzant els diversos materials presents en

⁹ R. Delbrüeck, *Antike Porphywerke*, Berlin 1932, pp. 165-169.

¹⁰ R. Delbrüeck, *op.cit.*

¹¹ J. Strosceck, *op.cit.*

¹² Tot i que Delbrüeck la data en els segles II-III dC., *op.cit.*, p. 164.

¹³ R. Del Arco, *op.cit.*, p. 211; J. Vives i Miret, *op.cit.*, p. 362.

¹⁴ B. Desclot, *Crònica*, ed. a cura de M. Coll i Alentorn, "Col. Els Nostres Clàssics", 69-70, Barcelona 1951, vol. V, cap. CLXVIII, p. 163, nota 20.

¹⁵ J. Zurita, *Anales de la Corona de Aragón*, "Institución Fernando el Católico", 652, Zaragoza 1977, t. II, p. 273.

el monument i el que diu Zurita, és clar que es tracta de l'*alveus* de pòrfid. Al monestir de Santes Creus també es conserven dues columnes de pòrfid, reutilitzades posteriorment en la construcció d'altres parts del complex monacal. Aquest fet va portar Vives¹⁶ a considerar, crec que erròniament, que la carta de Jaume II es referia no a la banyera sinó a les citades columnes.

Una anàlisi de la història dels estudis relatius a les tombes de pòrfid sicilianes (normandes i suàbies), al monestir de Santes Creus i als seus sepulcres reials, permet observar com, fins als anys cinquanta del nostre segle, es va mantenir la tradició que establia un origen sicilià per a la peça de pòrfid i atribuïa el seu transport a terres catalanes a Roger de Lloria, l'almirall sicilià al servei de Pere el Gran i de Jaume el Just¹⁷. L'única novetat al respecte la introdueix Perricone, quan diu que la banyera fou portada "col consenso del popolo (sicilià)", sense que, però, expliqui en quina font es basa per a tal afirmació¹⁸. La primera descripció de la peça i la identificació del seu ús original com a *alveus* és mèrit de Buenaventura Hernández Sanahuja¹⁹, mentre que correspon a Desbrüeck el d'haver-la donat a conèixer a la comunitat científica internacional²⁰.

És en aquest context historiogràfic que s'ha d'emmarcar la hipòtesi de H. Schlunk, plantejada per primera vegada en el *IV Congrès de l'Art du Haut Moyen-Age* (Paris-Dijon, 1954). Schlunk considerà que la banyera podia provenir del mausoleu de Centcelles, on hauria estat reutilitzada com a sarcòfag, i proposà que les pedres portades de Sicília a finals del segle XIII fossin els lleons sobre els quals recolza, en la tomba de Pere el Gran, l'*alveus* de pòrfid. A aquesta proposta de Schlunk, publicada per primera vegada el 1959²¹, respongué Palol manifestant un cert grau d'escepticisme, insistint sobre el fet que no s'havia de menysprear la documentació medieval i recordant que els

¹⁶ J. Vives i Miret, *op.cit.*

¹⁷ Roger de Lloria fou enterrat al monestir de Santes Creus, als peus de la tomba de Pere el Gran.

¹⁸ E. Perricone, *La tomba porfirea di Ruggero II, primo Re di Sicilia, che si custodisce nel sepolcreto reale e imperiale della Cattedrale di Palermo*, Palermo 1916, p. 20-21.

¹⁹ B. Hernández Sanahuja, *op.cit.*, p. 13.

²⁰ R. Delbrüeck, *op.cit.*, p. 169.

²¹ H. Schlunk, "Untersuchungen im fruchristlichen Mausoleum von Centcelles", a *Neue deutsche Ausgrabungen im Mittelmeergebiet und im Vorderen Orient*, Berlin 1959, p. 359 ss.

reis catalans de Sicília es consideraven legítims hereus dels drets imperials sicilians i que llurs antecessors, normands (Roger II a Cefalú, tot i que no hi fou finalment enterrat) i suabis (Enric VI, Frederic II, Guillem I i Constança), s'havien fet enterrar en sarcòfags de pòrfid²². La posició presa per Palol, tot i no trobar-se en total oposició a la de Schlunk²³, insistia en no oblidar l'origen sicilià i acabava per proposar un estudi aprofundit de la peça. Cal tenir present que, tal i com havia indicat Deér, el 1959, l'*alveus* de Santes Creus no admet, des del punt de vista formal, paral·lelismes amb els sarcòfags sicilians i, en la meua opinió, tampoc amb els sarcòfags d'època constantiniana. Deér indica, d'altra banda, que els monarques sicilians, probablement, no només ordenaren la realització de llurs sarcòfags de pòrfid sinó que també promogueren la recollida d'originals antics d'aquest preciós material²⁴.

L'any 1978, intervingué en el debat Arce pronunciant-se, clarament, a favor de l'origen sicilià de la banyera de Santes Creus i rebutjant la seva possible procedència de Centcelles²⁵. A finals dels anys vuitanta, desconexent la bibliografia relativa al tema, Johnson no va prendre una clara posició en el debat però, juntament, tornà a insistir en la disparitat formal entre els sarcòfags sicilians i el de Santes Creus²⁶. Arbeiter i Korol, en el seu treball sobre el mosaic de la cúpula de Centcelles i la seva interpretació històrica, varen fer un estat de la qüestió relatiu al problema presentat per l'*alveus*, acceptant la cronologia romana atribuïda per Delbrüeck a la peça i una teòrica reutilització de la mateixa com a sarcòfag en el mausoleu de Centcelles²⁷. Aquests

²² P. de Palol, "El mausoleo constantiniano de Centcelles, Tarragona", a *Corsi di Cultura sull'arte ravennate e bizantina* (Ravenna, 12/24-III-1961), Ravenna 1961, p. 245.

²³ El 1967 escrivia Palol que "La tipología constantiniana de la pieza de Santes Creus apoyaría la suposición de Schlunk", P. de Palol, *Arqueología Cristiana de la España Romana, siglos IV-VI*, Madrid-Valladolid 1967, p. 131.

²⁴ J. Deér, *The Dinastic Porphyry Tombs of the Norman Period in Sicily*, Cambridge (Mass.) 1959, p. 22.

²⁵ J. Arce, "Retratos imperiales tardo-romanos de Hispania: la evidencia epigráfica", a *Archivo Español de Arqueología*, 50-51, Madrid 1977-78, p. 266; idem, *España entre el mundo antiguo y el mundo medieval*, Madrid 1988, p. 166.

²⁶ M. J. Johnson, *Late Antique Imperial Mausolea*, Princeton 1988, p. 108.

²⁷ A. Arbeiter i D. Korol, "Der Mosaikschmuck des Grabbaues von Centcelles und der Machtwechsel von Constans zu Magnentius", a *Madridrer Mitteilungen*, 30, 1989, p. 301 (traducció castellana "El mosaico de la cúpula de Centcelles y el derrocamiento de Constante por Magnencio", a *Butlletí Arqueològic*, 10-11, Tarragona 1990, pp. 202 ss.).

autors es plantejaren, però, de quina manera, vistes les característiques arquitectòniques de la cripta, s'hauria pogut, no ja introduir la banyera (cosa possible si pensem que aquesta tasca s'hagués realitzat abans d'acabar la construcció de la cripta subterrània) sinó extreure-la (ja que no hi ha cap obertura posterior a la construcció de la cripta per la que la peça s'hagués pogut extreure) per portar-la a Santes Creus.

Tot el que fins aquí he exposat il·lustra, sintèticament però clarament, el debat generat per la hipòtesi de Schlunk i mostra com, ara per ara, encara no s'han presentat arguments definitius que permetin donar una resposta, el més definitiva possible, al problema. Per aquest motiu, vista la importància que aquesta qüestió, tot i ésser marginal, pot tenir en el procés de comprensió global de les característiques formals i del significat històric del mausoleu de Centcelles, desitjo insistir sobre una sèrie de punts:

1. L'*alveus* de pòrfid conservat en el monestir de Santes Creus és una típica banyera romana i, en conseqüència, hem de pensar que, originàriament, formà part d'un complex termal.
2. L'ús del pòrfid, material que en època imperial estava exclusivament reservat als emperadors, indueix a pensar en el caràcter oficial de les termes per a les quals fou elaborada la peça.
3. Tot i que no sigui, ara per ara, possible establir la cronologia precisa de la peça, les seves característiques formals i el material utilitzat permeten atribuir la seva elaboració a un període comprès entre els segles I-VI dC. i, en qualsevol cas, anterior a la conquesta d'Egipte pels àrabs, el segle VII.
4. Tipològicament no hi ha cap argument que permeti establir paral·lelismes entre l'*alveus* de Santes Creus i els sepulcres de pòrfid d'època constantiniana de Roma i de Constantinopla.
5. No disposem de cap dada que permeti pensar que l'*alveus* fos utilitzat com a sarcòfag en un moment anterior a la seva incorporació com a element integrant de la tomba de Pere el Gran, a finals del segle XIII, a Santes Creus.

6. En la meua opinió, no hi ha cap argument de pes que invalidi la documentació medieval i moderna que estableix l'origen sicilià d'aquesta peça, que hauria estat portada a Santes Creus per l'almirall Roger de Lloria per disposició de Jaume II.
 7. El fet que Pere el Gran fos el primer rei sicilià de la Casa de Barcelona justifica plenament l'interès de Jaume II, també rei de Sicília, d'utilitzar el pòrfid en la tomba del seu pare. Jaume II no féu més que seguir una tradició amb antecedents tan significatius, entre altres importantíssims personatges històrics, com els emperadors romans i bizantins, els reis ostrogots i, especialment, els reis normands sicilians i els emperadors-reis suabis de Sicília, de qui els monarques catalans retenien ésser hereus legítims en el tron insular. Jaume II era, per línia materna, besnét de l'emperador Frederic II de Suàbia.
 8. Des del moment en que fou elaborada en les pedreres egípcies fins que sortí de Sicília, a finals del segle XIII, aquesta banyera de pòrfid tingué una història que ens és completament desconeguda. Si tenim en compte el costum, documentat de del segle VI dC., de reutilitzar aquests productes tant apreciats; si no oblidem el paper jugat per la ciutat de Roma, des de la primera època medieval, com a mercat en el qual era possible adquirir obres i materials preciosos i si tenim present la important xarxa de relacions que mantien els reis catalans de Sicília amb tota la Mediterrània, veurem que qualsevol especulació sobre la procedència de la peça, abans de sortir de Sicília, és merament anecdòtica.
 9. Crec que no disposem de dades objectives que permetin acceptar que aquest *alveus* hagués estat utilitzat com a sarcòfag en el mausoleu de Centelles. Les característiques arquitectòniques de la cripta en la que, teòricament, devia haver-hi un sarcòfag obliguen a pensar que, un possible sarcòfag monumental només hagués pogut sortir de la cripta a trossos. L'*alveus* de Santes Creus és sencer i, per tant, només hauria pogut ésser extret de la cripta de Centelles modificant-ne l'estructura, activitat que no es troba documentada.
- Com a conclusió de tot el que fins aquí he exposat considero que, en

el debat científic obert per tal de comprendre la funció del mausoleu de Centcelles i la identificació del rang del personatge que hi fou enterrat, s'ha de descartar definitivament la possibilitat de que l'*alveus* de pòrfid, conservat des de finals del segle XIII a Santes Creus, procedís de Centcelles. No disposem de cap element ni de cap indici a favor de la utilització de pòrfid a Centcelles; per tant, no es pot utilitzar aquest argument en defensa de la hipòtesi que vol veure en el citat edifici un mausoleu imperial.

Foto 1. *Alveus* romà de pòrfid reutilitzat en el sepulcre de Pere el Gran. Monestir de Santes Creus (Tarragona)(Foto Raymond).

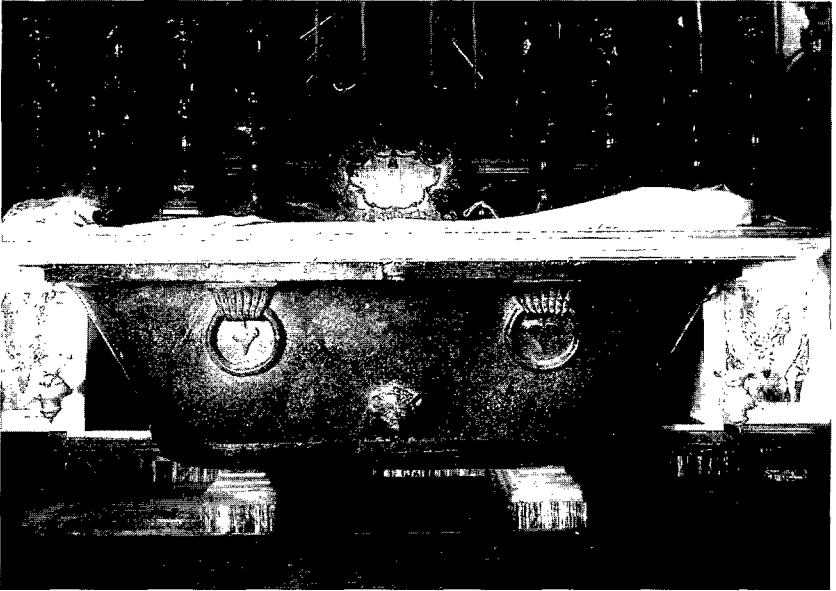

Foto 2. *Alveus* romà de pòrfid, reutilitzat com a base d'altar a l'església de San Bartolomeo all'Isola de Roma (Deutschen Archaeologischen Institut - Rom, Inst. Neg. 30.342).

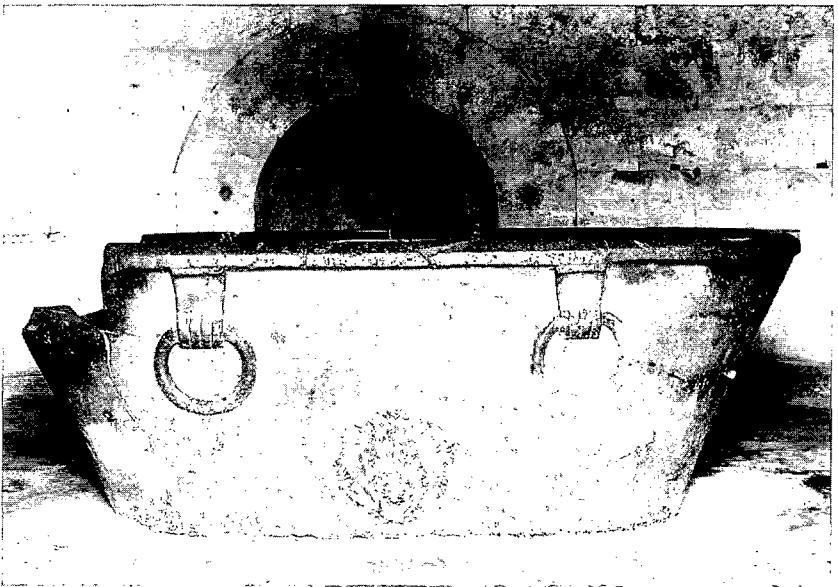

Foto 3. *Alveus* romà de pòrfid, reutilitzat com a sarcòfag d'Amalassunta. Mausoleu de Teodoric, Ravenna (Deutschen Archaeologischen Institut - Rom, Inst. Neg. 66.2704).

Enterrament del darrer Montcada a Santes Creus

Elisabeth BALDOR ABRIL

Arxiu bibliogràfic de Santes Creus “Revista de l’Arxiu. Volum XXI (2004)”

El 3 de maig de 1736 arribaven a Santes Creus les despulles de Guillem Ramon V de Montcada i de Portocarrero-Meneses, un dels darrers representants del llinatge català dels Montcada. Eren entre les nou i les deu del mati quan tota la comunitat santescreuena, encapçalada per l'abat Josep Francesc de Padró, rebia davant la Porta Reial del monestir el prevere valencià Vicent Remohí, a qui el procurador de la família Montcada havia encomanat el trasllat de les restes des de València fins a Santes Creus. Nou dies havien transcorregut des que l'esmentat Remohí jurava davant Déu i els quatre evangelis dur a terme l'encàrrec de Teresa de Montcada i de Benavides,¹ filla del difunt, i de l'espòs d'aquesta, Luis Antonio Fernández de Córdoba-Figueroa de la Cerda,

Guillem Ramon de Montcada (1674-1727), sisè marquès d'Aitona, era l'hereu de Miquel I de Montcada i de Silva i de Luisa Feliciana Portocarrero-Meneses, hereva d'un important patrimoni. Es va casar en primeres núpcies amb Ana María de Benavides amb qui tingué dues filles: Teresa, la primogènita, i Lluïsa; i en segones amb Rosa-María de Castro-Portugal que el sobrevisqué. Guillem Ramon feia testament el 5 de febrer de 1727 davant el notari valencià Felip Mateu i deixava constància de la seva voluntat de ser enterrat a la sepultura que la família tenia al monestir de Santes Creus. És prou conegut el vincle econòmic i espiritual del llinatge amb el monestir cistercenc de l'Alt Camp que va ser escollit com a lloc de repòs per Guillem II de Montcada, vescomte de Bearn (mort el 1229 en la conquesta de Mallorca), i els seus successors.² Per circumstàncies que desconeixem, el seu cos era enterrat al convent del Remei de Trinitaris Calçats³ de València el 7 de febrer de 1727. en una capella de l'església conventual, a la banda de l'epístola. Hi romangué, a cura de la comunitat, fins l'any 1736. A instància de sengles cartes, l'una enviada per la vídua del difunt, Rosa Maria de Castro-Portugal. des de la seva residència d'Aranjuez, el 13 d'abril al notari Felip Mateu, i l'altra per Luis Antonio Fernández de Córdoba, el 14 d'abril des de Madrid i adreçada a Victorià Barberà, el seu procurador, s'iniciaren els tràmits per a fer efectiu el trasllat. El 24 d'abril. l'esmentat Barberà. en presència del notari Mateu, i acompanyat del prevere Remohí, rebia de mans

¹ Teresa de Montcada i de Benavides era la primogènita de les dues filles que Guillem Ramon V de Montcada tingué amb Ana María de Benavides. A la mort del seu pare l'any 1727 es convertí en Marquesa d'Aitona, la Pobra de Castre i Vila-real, duquessa de Caminha, comtessa d'Osona, Valença e Valadares, Medellín i Alcoutim, vescomtessa de Cabrera, Bas i Illa, baronessa de la Llacuna, Alfajarín, Llagostera, Pinós, Mataplana, Mequinensa, Xiva, Vilamarxant, Faió, Almatret, Oliola, Juneda, Hoz, Vall d'Uixó, Miralcamp, Bagà, Soneja i Assuévar. Es va casar amb Luis Antonio Fernández de Córdoba-Figueroa de la Cerda, marquès de Cogolludo i, més tard, duc de Medinaceli, Sogorb i Cardona. Amb la mort de Teresa de Montcada el 1756 desapareixia el llinatge de la família Montcada a Catalunya i la seva herència, a través dels seus descendents, s'afegia a la dels Medinaceli. Com el seu pare també fou enterrada al monestir de Santes Creus.

² Sobre la família Montcada vegeu J. C. SHIDELER, *Els Montcada: una família de ,nobles catalans a l'edat mitjana (1000-1230)*, Edicions 62, Barcelona, 1983. Col·lecció estudis i documents, 39. la primitiva tomba dels Montcada està ubicada actualment a la galeria de llevant del claustre, tot i que al llarg dels segles sembla que va tenir diferents emplaçaments. A la caixa del sarcòfag i a la coberta s'aprecien les armes del Bearn, de Montcada i de Castellvell.

³ El convent del Remei de Trinitaris va ser fundat als afores de la ciutat de València a principis del segle XVI, davant de la coneguda com a Porta del Mar, a l'est de la ciutat, avui desapareguda. A la segona meitat del segle XIX aquest convent, com molts altres edificis de la zona, fou enderrocat com una mesura més dels plans d'eixamplament de la ciutat.

de la comunitat de trinitaris el fèretre amb les despulles de Guillem Ramon de Montcada i es comprometia a executar la voluntat d'aquest i dels seus familiars per tal de ser sebollit al monestir cistercenc del Gaià. Abans, però, calia constatar que les restes corresponien al marquès d'Aitona i per això va caldre obrir el taüt i donar-ne fe. No descriurem l'estat en què es trobaven el cos i les robes, ja que el text és prou explícit, però sí que remarcarem aquells detalls que ens apropen a la figura de Guillem de Montcada.

El fèretre, folrat de vellut i tancat amb pany i clau, amidava nou pams valencians, el que equivaldria a uns dos metres.⁴ D'aquesta dada deduïm l'alçada considerable del difunt, atès que segurament la caixa mortuòria fou feta a mida. Va ser enterrat amb l'uniforme i l'espasa i a sobre hi duia l'hàbit de l'orde de Calatrava. És sabut que els cavallers de Calatrava s'acomodaren als costums cistercencs, amb l'adopció de l'hàbit i de la capa blancs i que a partir de 1397 hi incorporaren la creu vermella de Calatrava. També tenim constància que el marquès d'Aitona era coronel del regiment de les Reials guàrdies d'infanteria espanyola. L'origen d'aquest cos es remunta a la guerra de Successió, concretament a l'any 1702, amb la finalitat de rendir honors i escortar el rei. Els seus membres havien de pertànyer a la noblesa i ser fidels a la monarquia. Per tant, Guillem Ramon de Montcada, era una persona propera al rei Felip V de Castella. De fet, va prendre part en la campanya del rei a Milà, el 1704, i tingué una participació activa en els esdeveniments de Barcelona del 1705. Antoni Porta⁵ ens diu d'ell que era gran d'Espanya i que vivia habitualment a Madrid, tot i que a partir de 1692 va residir durant uns anys en un dels seus palaus de Barcelona. Segons aquest autor el fet de ser català i un botifler declarat, eren factors favorables per als cortesans madrilenys perquè li feien més fàcil l'enteniment amb els catalans i la defensa dels interessos del rei. Però la política repressiva del virrei Velasco afavorí una rebel·lió generalitzada dels catalans contra el monarca Borbó que es confirmà el juny de 1705 amb el pacte de Gènova, pel qual Catalunya es lliurava a l'arxiduc Carles d'Àustria. El 3 d'agost, Guillem Ramon de Montcada sortia de Madrid en direcció a Barcelona per incorporar-se a l'estat major del virrei. Totes les seves possessions catalanes es trobaven a la zona controlada per Carles III i li foren confiscades pel seu marcat filipisme. Després de la desfeta de Velasco al mes d'octubre, el marquès d'Aitona va tornar cap a Madrid on va donar dues raons de la desfeta: la manca d'ajuda i el fet que la majoria d'oficials espanyols havien estat promoguts sota la dinastia austríaca i havien lluitat contra França.⁶

Reprenem el fil dels preparatius per al trasllat. Un cop reconegut el cadàver, es prengueren tot un seguit de mesures per tal de protegir-lo durant el trajecte fins a Santes Creus. Sobre el cos de Guillem de Montcada es col·locà un llençol i al damunt, fins a reomplir el buit de la caixa, fullaraca de paper blanc i estopa. El fèretre, tancat amb claus i relligat amb tres cordes, es diposità dins una arca de deu pams valencians, també tancada amb claus i recoberta per una estora de palma blanca i corda d'espart. La comitiva fúnebre que acompanyava el carro amb les restes mortals va recórrer els aproximadament tres-cents quilòmetres que separen la ciutat de València i el monestir en nou dies, la qual cosa representaria una jornada diària d'uns trenta quilòmetres, a una mitjana de 4 km/h. Arribats a Santes Creus, es deslligà l'arca i es tomà a destapar la caixa

⁴ Segons el *Diccionari Català-Valencià-Balear*, el pam valencià equival a 226 mm.

⁵ PORTA i BERGADÀ, *La victòria catalana de 1705*, Editorial Pòrtic, Barcelona, 1984, 412-413.

⁶ PORTA i BERGADÀ, *La victòria catalana de 1705*, Editorial Pòrtic, Barcelona, 1984, p. 458.

mortuòria per tal de tomar a comprovar que, efectivament, contenia les despulles del marquès d'Aitona. A continuació, Vicent Remohí entregava el cadàver a la comunitat santescreuena per tal que aquesta li donés sepultura eclesiàstica, com era voluntat del difunt. Tot aquest cerimonial va ser testimoni i certificat pel notari vallenc Andreu Maymó.

L'abat Josep Francesc de Padró⁷ i els vint-i-sis monjos presents al monestir s'endugueren en processó fins a l'església el taüt per tal de celebrar les exèquies prèvies a l'enterrament definitiu del cos al sepulcre familiar. El fet que el sisè marquès d'Aitona volgués ser sebollit a Santes Creus ens obliga a qüestionar-nos en quin lloc del monestir es trobava la tomba dels Montcada. Tenim constància de l'existència de distintes tombes i diferents emplaçaments al llarg dels segles.⁸ Es considera com a enterrament primitiu de la família el sarcòfag que en l'actualitat es troba a l'ala de llevant del claustre, però que inicialment podia haver estat emplaçat al porxo d'entrada a l'església abacial.⁹ El 28 de febrer de 1289, a conseqüència de la concòrdia signada entre l'abat Gener i Ramon III, senyor de la baronia de Fraga, les restes de Guillem II de Bearn i del seu cosí Ramon II *el jove* de Montcada -ambdós morts a la conquesta de Mallorca i enterrats a Santes Creus el 1229- i les d'altres membres del llinatge es traslladaren a l'interior de l'església. Concretament, davant la porta del claustre dels monjos, és a dir, en el primer interval de la nau, a la banda de l'epístola. Sota l'arc, darrere del sepulcre de Jaume II i de la reina Blanca, es construïren dos arcs enllaçats per una columna on es custodiaven sengles sepulcres de pedra amb llurs inscripcions: "Sepultura de los nobles D. Ramon y D. Guillem de Moncada, moriren en la conquista de Mallorca en lo Any del Senyor 1229"¹⁰ i "*Subtus in hac fossa requiescunt corpus et ossa floris mi/itae. Sit eis Pia dextra Maria, De Catheno Monte sumpserunt nomina, Sponte Majoricis isti sunt passi nomine Christi.*"

Les tombes dels Montcada foren remogudes una segona vegada quan la família decidí construir un nou panteó a l'interior de l'església, al mateix espai que havien ocupat els sepulcres de pedra del segle XIII. S'atribueix l'obra al duc de Medinaceli per tal d'honorar a la seva esposa traspassada el 1756. Es tracta d'una tomba sumptuosa a base de marbres i jaspis de diferents colors, composta per dos cossos sobreposats i emmarcats dins

⁷ Va ser abat de Santes Creus durant el quadrienni de 1732-1736 i elegit novament per al quadrienni 1744-1748.

⁸ Ens referim principalment al treball de T. CREUS I CORONINES, *Santas Creus. Descripción artística de este famoso monasterio y noticias históricas referentes al mismo y a los reyes y demás personas notables sepultadas en su recinto*, Vilanova i la Geltrú, 1884, on basa les seves argumentacions en les anotacions que troba al llibre de *Pedret*, i a l'article que sota el títol "Adició" publica a *La Renaixença*, agost de 1891, 513-520; on recull algunes vivències de fra Gregori Folch, darrer monjo de Santes Creus. Estudis posteriors on es referencien els enterraments dels Montcada segueixen bàsicament Teodor Creus. Aquest és el cas de C. MARTINELL, *El monestir de Santes Creus*, Editorial Barcino, Barcelona, 1929, 196-202.

⁹ ESPANYOL., *Catalunya Medieval*, 1992, 112-113, coincideix en aquest sentit amb Teodor Creus. J. VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*, vol. XX. Madrid, 1951, dedica la carta CXL al viatge que a l'octubre de 1804 féu al monestir de Santes Creus, essent abat Josep Bassa i Virgili (1800-1805). En la descripció que fa del claustre principal, cita tots els sarcòfags dels llinatges il·lustres que ocupen els arcosolis, i en cap moment fa referència al sepulcre dels Montcada que actualment hi ha a la galeria oriental. Per tant, referma la hipòtesi de T. Creus i F. Espanyol. En canvi, quan fa la descripció de l'interior de l'església, sí que menciona el sepulcre de jaspí de la família Montcada construït a la sortida del cor, a mà dreta en direcció a l'altar major.

¹⁰ Fra Gregori Folch explica que fins el 1833 cap membre de la comunitat s'havia fixat en el fet que la data de l'epitafi era 1220: "Havent-ho jo notat, ho vaig consultar ab lo senyor Abat, y després de regirar la història y comprometent-me jo mateix a esmenar la data, vaig fer una cua al zero, convertint-lo en un nou, que és la data de la mort dels dits Moncada" a T. CREUS i CORONINES, "Adició", 516. J. Villanueva també s'adona d'aquest error "*En otra tarja colateral se du:: que los Moncadas muertos enn la conquista de Mallorca son Guillermo y Ramon, y que la conquista fué en 1220. Esto último es equivocación: debe decir 1229, que es cuando pasaron alla estos nobles con el Rey Don Jaime, y murieron en los primeros encuentros con los Moros*" *Viage* .., 113.

un arc. Luis Antonio Fernández de Córdoba encomanà l'obra a l'arquitecte i contractista barceloní Josep Ribas el 31 de desembre de 1757, per un preu de 2.100 lliures i amb un termini d'execució de sis mesos. En el contracte signat per ambdues parts, s'estableix el lloc d'emplaçament, les mides, els materials a emprar, els elements decoratius i els terminis d'execució i de pagament.¹¹ A la clau de l'arc, hi ha l'escut de la casa de Medinaceli amb un epitafi recordatori de la data en què moria Teresa de Montcada i Benavides, marquesa d'Aitona, enterrada definitivament a Santes Creus amb els seus antecessors el 3 de setembre de 1758.

No obstant, sembla ser que la família Montcada ja havia projectat al segle XVII un sepulcre familiar, amb una estructura i un disseny molt similars al del duc de Medinaceli i, fins i tot, amb una coincidència quant al material emprat: el jaspi. Per refermar aquesta hipòtesi, ens remetem a la correspondència mantinguda entre el quart marquès d'Aitona, Guillem Ramon IV de Montcada, i el seu procurador a Catalunya, Rafael Vilosa.¹² Entre l'abril i el desembre, en Vilosa explica al marques les propostes del mestre de cases pel que fa al disseny de l'obra, als materials i el lloc d'emplaçament; i ho acompanya dels esbossos, dibuixos i traces pertinents. Pel que fa al material, en principi s'aposta per fer una estructura amb jaspi de Tortosa i fer portar les urnes des de Gènova:

"Hemos ablado y conferido largamente la materia el Dr. Alegre y yo, y no tiene duda que sería de importancia el labrar los sepulcros de las dos caras en los lugares que dice el Dr. Alegre, y no parece que tenga la materia otro reparo que la estrechesa de los tiempos, pero podríanse abrir los portales y labrarse de jaspe de Tortosa que se podría alcanzar con alguna comodidad, y enbiar a buscar a Génova solamente las urnas (. . .)" [29 d'abril de 1656]¹³

Finalment, com veurem, es decidí que les peces del sepulcre vinguessin tallades i llestes per a ser col·locades des de la ciutat italiana, atesa la dificultat que suposava aconseguir la pedra a Catalunya i oficials que la treballessin. Són dos els projectes presentats pel mestre d'obres, amb distint emplaçament segons l'opció escollida:

"Quando esperaba que el albañil había de venir con los dibujos muy bien pintados, me ha dado los rasguños incluso; los dos sepulcros se pueden hazer en uno como va en un papel, o en dos separados como va en los otros dos; si va en el uno solo se ha de hazer antes de entrar en el coro en un arco que se puede trepar, pero si se hacen dos separados ha de ser en el altar mayor encajados en el grueso de la pared; y como los frayles le han assignado que V.E. tiene la planta de la iglesia, dize que bastaran los raguños, y si V.E. gusta de alguno dellos entonces se pintara y se pondra en buena forma, En quanto a lo que ha de costar assigura que por acá no hay official ,ni piedra al propósito para esto, y assí es fuerça inbiar a Génova y que de allí vendran las pieças nombradas y entonces se obliga a ponerlas y ajustarlas (. . .)" [14 d'octubre de 1656].¹⁴

Què succeí amb el sepulcre del quart marquès d'Aitona? Teodor Creus, fent

¹¹ El contracte va ser transcrit i comentat per J. M. MADURELL i MARIMON, "El panteó dels Montcada a Santes Creus" a *Memorias del Archivo Bibliográfico de Santes Creus* Santes Creus 1953, 327-335.

¹² *Copiador de Cartes de Rafael Vilosa*, 1655-1663, Biblioteca de Catalunya, Arxiu-512. Aquest manuscrit ha estat transcrit per S. TORRAS i TILLÓ, "El marquès d'Aitona i les arts; una visió des de l'epistolari de Rafael Vilosa, 1956-1663" dins *Locus Amoenus* núm 2, Universitat Autònoma de Barcelona, 1996, 181-189.

¹³ S. TORRAS i TILLÓ, "El marquès d'Aitona ... ", 187.

¹⁴ MARTINELL *Arquitectura i escultura barroques a Catalunya, I: Els precedents: El primer barroc (1600-1670)*, Ed. Alpha, Barcelona, 1959.

referència al llibre de *Pedret*, cita una sepultura també de la família Montcada tocant a la tomba de Roger de Llúria, a la part inferior del mur que sostenia l'orgue. Custodiava les despulles del seu hereu, Miquel Francesc I de Montcada i de Silva, mort a Girona el 1674 i traslladat a Santes Creus el 8 d'agost de l'any següent, i del seu besnét Francesc de Montcada Benavides i Portocarrero, dipositat allí el 28 de juny de 1699. No tenim constància si el projecte de Guillem Ramon IV va quedar en el paper o si es reduí a aquesta modesta sepultura i tampoc podem afirmar si les seves despulles i les del seu nét, Guillem Ramon V, reposaren juntament amb les de Miquel Francesc I i les de Francesc de Montcada o si s'enterraren en el panteó familiar annex al cor. L'any 1758 les despulles de tots els membres del llinatge, disperses per diferents sepulcres a l'interior i l'exterior del temple, reposaren conjuntament en el panteó familiar.¹⁵

A través de fra Gregori Folch, qui ens explica com mogut per la curiositat i conjuntament amb altres companys de noviciat gosaren obrir les tombes del monestir, ens podem fer una idea de l'estructura interna d'aquest mausoleu i del seu contingut:

“Nos fixarem en lo de Moncada (en la iglesia) y después de molt cavilar lo modo d'obrir-lo, concleguerem que'l panteó havia de tenir volta, y si aquesta era de pedra, no hi havia cas; però si era de mahó tal volta podríam obrir-hi un portell. Resolguerem esbrinar-lo, y per a pujar dalt prenguerem una armatosta que servia per a netejar los alts de la iglésia y estava montada sobre quatre rodas: lo ferem córrer fins al panteó y, pujant, vejerem que la volta era de mahó. A l'endemà hi portàrem una escala y engrandírem el portell, y ab una candela encesa baixàrem dintre. Ja coneix V. [referintse al Sr. Creus] la grandària de la volta ahont està colocat lo panteó: doncs bé: fora'l gruix de las parets, que tindran un pam. tot lo demás és buyt (...)”¹⁶

A l'interior, a la meitat del panteó, dos barrots de ferro aguantaven un bagul de plom amb un vidre a l'alçada de la cara que albergava un altre bagul folrat de vellut negre i dins d'un altre de plom, amb les despulles de Teresa de Montcada i Benavides i un altre de dimensions considerables que molt bé podia contenir, a criteri de fra Gregori, dos o tres cadàvers. A nivell de terra, tocant al panteó del rei Jaume II, sis o set baguls folrats de vellut i domàs carmesí, també protegits amb plom y, a la part oposada, una altra caixa de fusta de color natural, de cinc pams d'alçada per quatre d'amplada i tres i mig de fondària, tancada amb clau i amb un rètol al·lusiu als Montcada morts en la conquesta de Mallorca i altres caixes. Teodor Creus va trobar el forat fet per fra Gregori Folch i els seus companys i va poder comprovar l'estat deplorable en què es trobava el panteó després de ser profanat al segle XIX. Només hi quedaven restes humanes i no hi havia cap rastre dels taüts ni de les robes. Autoritzat per la casa de Medinaceli, va dipositar totes les despulles en una caixa de cedre folrada de plom.

Finalment, només cal constatar que el panteó familiar dels Montcada va ser traslladat al seu emplaçament actual, a l'antic altar de les Ànimes, a la nau lateral de l'evangelí, els anys 1936-1937.

¹⁵ "Las quales setecientas libras de dicho último plazo se me satisfacen en consideración de quedar dicho panteón conduído y perfeccionado del todo y collocados en él los cadáveres de la referida excelentísima señora duquesa de Medinaceli y Marquesa de Aytona y demás señores de la dicha casa de Moncada" (11 de setembre de 1758) a J. M. Madurell i Marimón, "El Panteó ... ". 331.

¹⁶ T. CREUS i COROMINES. "Adició", 515.

1736, maig, 3. Monestir de Santes Creus

Trasllat de les despulles de Guillem Ramon V de Montcada i de Portocarrero-Meneses des del convent del Remei de Trinitaris de la ciutat de València fins al monestir de Santes Creus.

AHCV, Fons notarial. secció notaris de Valls. sèrie Andreu Maymó. protocol de l'any 1735-1736. Folis 32v-35.

Sea a todos manifiesto y notorio como en el Real Monasterio de Nuestra Señora de Santas Cruzes, del Sacro Orden Cisterciense, sito en el Principado de Cataluña, de ninguna diócesis, entre las nueve y diez horas de la manyana del día tres del mes de mayo Año del Nacimiento de Nuestro Señor Dios Jesuchristo de 1736, presente y para estas cosas llamado y requerido yo, Andrés Maymó, por las autoridades apostólica y real, notario y escribano público de la villa de Valls, Campo y arzobispado de Tarragona, de dicho Principado baxo escrito, y presentes también por testigos Miguel Vinay y Matheo Amigó, ambos de familia de dicho Real Monasterio para las infrascritas cosas llamados y rogados, el licenciado Vicente Rehomí,¹⁷ presbítero, vecino de la ciudad de Valencia, teniendo para las cosas infrascritas especial poder de los excelentísimos señores Don Luis Antonio de Cardona Espínola y la Serda y de Theresa de Moncada Benavides y Aragón, legítimos consortes, actuales marqueses de Aytona y de Cogulludo, etcétera, residentes en la Villa y Corte de Madrid; y la dicha excelentísima señora doña Theresa, hija legítima y natural y universal heredera de los excelentísimos señores Don Guillem Ramón de Moncada, marqués que fue de Aytona, y de Doña Anna María Benavides y Aragón, ya difuntos (que Santa Gloria hayan) que de tener tal poder consta con las escrituras abaxo calendadas, en dicho nombre constituido personalmente delante y en presencia del muy llustre y Reverendísimo Señor Don fra Joseph Francisco de Padró, maestro en Santa Teología, por la gracia de Dios y de la Santa Sede Apostólica abad de dicho Real Monasterio, capellán mayor de Su Magestad y de su Real Consejo, etcétera, y de los reverendísimos padres monges de dicho real monasterio, abaxo nombrados, personalmente hallados en la Puerta Real y principal de dicho monasterio, a los quales, en presencia de mí dicho e infrascrito notario y escribano y de dichos testigos, dixo y expuso las palabras siguientes u otras muy semejantes assí diciendo, a saber es:

Que haviendo quedado depositado en una capilla que ay a la parte de la epístola al entrar en dicha capilla de la iglesia del real convento, baxo el título de la Virgen Madre del Remedio de la sagrada religión de la Santísima Trinidad Calsada, sito fuera y cerca de la ciudad de Valencia, frente la puerta comúnmente nombrada del Mar, debaxo de una bóveda cubierta con un paño negro toda ella y a la parte que mira al presbiterio, el cuerpo o cadáver de dicho Excelentísimo Señor Don Guillermo Ramón de Moncada, marqués que fue de Aytona y coronel del Regimiento de Reales Guardias de infantería española, y cuya bóveda fue echa y debaxo de ella fue puesto dicho cadáver el día 7 de febrero de mil setecientos veynte y siete, como todo lo referido más dilatadamente es de ver con auto que passó ante Phelipe Mateu, escrivano del Rey, nostro señor, público y real en dicha ciudad y Reyno de Valencia. Y haviéndose desecho dicha bóveda se encontró debaxo de ella un ataúd de nueve palmos valencianos de largo, forrado por defuera y cubierta de él de terciopelo negro con cerraja y cerrado en llave. Y haviéndose levantado la cubierta de él se vio y advirtió haver un cuerpo mayor tendido a lo largo, vestido de uniforme con espada y bastón, calcado de pierna, con botas, sombrero y sobre dicho vestido un habito de la sagrada religión de Nuestra Señora de Calatrava. Toda la dicha ropa, a excepción de los cordones de éste, sombrero, espada, bastón y botas, muy consumido y polillado, y dicho

¹⁷

En el text apareix indistintament Rehomí i Remohí. Creiem que la forma correcta és Remohí perquè es correspon amb un llinatge existent a poblacions valencianes com Alboraig, Guadassuar o Manises.

cuerpo sin conservar en todo él carne, ahunque alguna humedad; y su organización, cabeza, brassos y pies entero todo ello conservando humedades. Cuyo cuerpo o cadáver era de dicho Excelentísimo Señor Don Guillem Ramón de Moncada y el mismo que fue depositado dicho día 7 de febrero de dicho año 1727, lo que afirmaron los reverendos padre vicario y demás religiosos de dicho convento y el mismo Excelentísimo Phelipe Matéu, por haverse encontrado en el mismo paraje, y con las mismas insignias se dexó y depositó en dixo real convento, lo que assí creyeron y tuvieron por certíssimo, attento a lo dicho, ya que siempre y diariamente tuvieron a la vista el referido sepulcro o bóveda que para ello se hizo, y con efecto se halló depositado dicho cadáver sin que en ello pudiese haver la menor dificultad ni duda alguna. El qual cadáver, con las mismas circunstancias con que estava quando se hizo dicho depósito, fue entregado por dichos reverendos padre vicario y demás religiosos conventuales de dicho Real Convento de la Virgen del Remedio a Victoriano Barberá, en nombre y cómo a procurador de dichos Excelentísimos señores Don Luís Antonio de Cardona Espínola y la Cerda, actual marqués de Aytona y de Cogulludo etcétera, marido y más conjuncta persona de dicha Excelentísima Señora Doña Theresa de Moncada Benavides y Aragón. Y en virtud de especial orden dado por sus excelencias a dicho Barberá y a dicho Phelipe Matheu, escrivano por la Excelentísima Señora Doña Rosa María de Castro viuda de dicho Excelentísimo Señor Don Guillem Ramón de Mon(cada) [+/- 2]¹⁸ dichos efectos, como es de ver por cartas al parecer firma [+/- 2]¹⁹ excelencias de fechas como es la de dicho Excelentísimo Señor Don Luis Anto(nio el) catorse remitida a dicho Braberá (*sic*) y la de dicha Excelentísima Señora Doña (Rosa)²⁰ María a dicho Matéu, escribano, con fecha de treze, ambas del próximo passado mes de abril, data esta en Arangüés y aquella en Madrid. Y el expressado Victoriano Barberá, en dicho nombre, confessó haver recibido por corporal tradición de dichos reverendos padres el mencionado cuerpo eo cadáver de dicho Excelentísimo Señor Don Guillem Ramón de Moncada, marqués que fue de Aytona y coronel de las Reales Guardias de infantería espanyola, con dicho ataút y demás cosas y circunstancias que en él ivan incluhidas y arriba se hallan expresadas, con lo qual prometió y se obligó en dicho nombre hazer y executar todo quanto sus excelencias fueron servidos mandarle y ordenarle sobre este particular, cumpliendo y executando lo que el mismo Excelentísimo Señor Don Guillem Ramón de Moncada ordenó y mandó en quanto a que su cuerpo fuesse librado a eclesiástica sepultura en el dicho convento de Santas Cruzes, en la sepultura propria de su excelencia, según es de ver por el poder que para testar otorgó dicho excelentísimo señor ante dicho Matheu, escrivano, a los sinco de febrero de dicho año de 1727, haziéndole conduzir por persona de la mayor confiansa suya a dicho convento de Santas Cruzes y entregarle en él a quién ordenasen sus excelencias. Como todo lo referido consta y es de ver con auto que passó ante dicho Phelipe Matheu, escribano público susodicho, a los veynte y quatro días de dicho próximo passado mes de abril. De todo lo que dicho escribano Phelipe Mateu, con la devida forma, da fee con sus certificatorias letras, mano y signo suyos, en cuya vista próximos dichos día, mes y año el dicho Victoriano Barberá, escribano habitante en dicha ciudad de Valencia, en dicho nombre de procurador de dichos excelentísimos señores Don Luiz Antonio de Córdova Espínola y la Cerda, y de Doña Theresa de Moncada Benavides y Aragón, consortes, haver el mismo día y poco antes rezivido de dichos reverendos padre vicario y

¹⁸ El paper està estripat.

¹⁹ Ibídem.

²⁰ Ibídem.

demas religiosos de dicho Real Convento de Nuestra Señora del Remedio, como se ha dicho, el cuerpo o cadáver de dicho Excelentísimo Señor Don Guillermo Ramón de Moncada que quedó depositado el dicho día siete de febrero de dicho año de 1727, el que después de haverlo visto y reconocido se vio que era el mismo que se depositó en dicho día dentro de dicho atahút de nueve palmos valencianos de largo cubierto por fuera de él de terciopelo como está dicho. En conformidad de la voluntad assí de dicho Excelentísimo Señor Don Guillem Ramón de Moncada en dicho poder para testar, como de los órdenes especiales de dichos excelentísimos señores consortes y Excelentísima Señora Doña Rosa María de Castro, viuda de dicho Excelentísimo Señor Guillem Ramón, obra de los albazeas y executores testamentarios de dicho señor, haverle rezivido para hazerle conducir eo trasladar en dicho Real Monasterio y convento de Santas Cruzes para darle ecclesiástica sepultura, en la que Su Excelencia tiene propria en aquel, respeto de haver sido assí su voluntad y para que a sus excelencias constasse de ello y de que era el mismo cuerpo ea cadáver de dicho Excelentísimo Señor Guillem Ramón de Moncada que havía de conducir (como ha conducido) el dicho licenciado Vicente Remohí, presbítero, dixo y afirmó que dicho atahút era y es el mesmo en que fue depositado dicho Excelentísimo Señor Marqués de Aytona, cubierto de terciopelo negro, dentro del qual assuelo de él, a lo largo, iva, como va, el cuerpo eo cadáver de dicho excelentísimo señor; con él todo de sus huessos, vestido de uniforme, botas, sombrero, bastón, espadín, habito de la sagrada religión de Nuestra Señora de Calatrava, sin conservar en dichos huessos y organización de cuerpo y cabeza carne, sí humedad en todos ellos, y muy consumida y polillada toda la ropa y referido habito. Y sobre todo ello para que pudiesse hir mas conservado y ajustado en presencia de él, dicho licenciado Vicente Remohí, se pusso de nuevo a lo largo un lienso blanco y sobre este hasta llenar el vacío de dicho atahút mucha porción de hazerojas de papel blanco, y sobre estas porción del mismo que cubría el dicho cuerpo eo cadáver, y sobre todo, para llenar el vacío de la cubierta de dicho atahút, una porción de estopa. Y, cerrado assí dicho atahút con diferentes clavos por la orilla de la cubierta y a la serraja de él, fue puesto en una arca de nuevo fabricada de diez palmos valencianos de largo y quatro de alta. Y para asegurar dentro de ella dicho atahút fueron puestas tres sogas que cerrando éste y a los lados y pies de dicho atahút fueron puestos unos quartones de madera clavados con clavos dentro de dicha arca. Y por fuera de ésta para cerrarla con toda seguridad también fue clavada con diferentes clavos y esterada toda ella y liada con estera de palma blanca y sogas de esparto. Y hallandose presente el mencionado Vicente Remohí confessó haverle rezibido a su voluntad de dicho Victoriano Barberà y prometió y se obligó conducir y trasladarlo todo con el mayor cuydado y sin perder de vista del presente Real Monasterio de Santas Cruzes y en el hazer entrega a quién se le ordenare. De todo, lo que a mas de confesarlo assí y de ser muy verdadero el dicho Vicente Remohí, consta con otra escritura que passó ante dicho Phelipe Matheu, escribano, el mesmo día del próximo passado mes de abril de lo que el mismo escrivano Matheu, con la forma devida y arriba expressada da fee. En virtud de dicho encargo a él, dicho licenciado Vicente Remohí, dado, dize y declara que con el mayor cuydado y vigilancia havía echo conducir dicho cuerpo o cadáver en este real monasterio, puesto dentro de dicho atahút y éste puesto dentro de dicha arca con las circunstancias arriba expresadas en la conformidad arriba expresada, sin haver perdido de vista aquella, dende dicha ciudad de Valencia hasta el presente monasterio. Y haviendo sacado dicha arca de un carro, en el qual havía sido conducida dende la citada ciudad de Valencia hasta este real monasterio por el fin arriba expresado y hallado con las circunstancias susodichas, fue de orden assí de dicho Vicente Remohí como de dichos e infrascritos muy llustre Señor abad y reverendos padres de dicho Real Monasterio desliada dicha arca y abierta. Dentro de ella fue hallado dicho atahút cubierto de terciopelo negro, clavado con diferentes clavos, si y conforme arriba está expressado. Y abierto también dicho atahút se ha hallado el dicho cuerpo y cadáver de dicho

Excelentísimo Señor Don Guillem Ramón de Moncada, marqués que fue de Aytona, con las mismas insignias y señas que arriba se ha dicho, certificando el dicho Vicente Rehomí con juramento que prestó a Dios Nuestro Señor y a sus Santos Quatro Evangelios, puesta su mano derecha sobre su pecho en la forma sacerdotal, que era cómo es el mismo cadáver que el repetido día veynte y quatro del próximo passado mes de abril le fue entregado en dicha ciudad de Valencia, si y en la misma conformdad que arriba se ha explicado. Por todo lo que, y en otra manera, en cumplimiento de dicho su encargo y comisión suplicó a dichos muy Ilustre Señor Abad y reverendos padres se sirviessen aceptar dicho cuerpo o cadáver por el dicho referido fin de que fuesse librado a ecclesiastica sepultura, como arriba se ha dicho, y firmarle escritura de dicha entrega para su resguardo. Y, encontinente, dicho muy Ilustre y Reverendísimo Señor abad y los reverendísimos padres fra Juan Bautista Papiol, prior: fra Juan Bautista Ravoll, fra Joseph Llorach, fra Thomás Comador, fra Agustín Campderrós, fra Francisco Huguet, fra Joseph Soler, fra Gerónimo Ros, fra Ambrosio Vallés, fra Plácido Alegret, fra Anselmo Balcells, fra Benito Llort, fra Aquilino Just, fra Agustín Just, fra Miquel de Lladó, fra Joseph Montserrat, fra Pablo Comas, fra Pedro Juan Gual, fra Francisco Camprubí, fra Francisco Murgadas. sacerdotes, fra Félix de Areny, fra Antonio Massana, fra Joseph Rovira, fra Fheliipe de Moxó, fra Ignacio Gallina, coristas, fra Juan Junyent y fra Thomas Prederís, legos, todos monges y conventuales de dicho real monasterio, estando en forma de comunidad delante de dicha Puerta Real, todos unanimes y conformes, y precediendo legítima resolución para las dichas e infrascritas cosas tomada en la forma devida, en nombre de dicho real monasterio dixeron y respondieron que de buena y espontánea voluntad rezivían. como rezivieron, por corporal y real entrega y a su voluntad dicho cuerpo o cadáver de dicho Excelentísimo Señor Don Guillem Ramón de Moncada, marqués que fue de Aytona.

Visto por ellos, por mí, dicho e infrascrito notario, y dichos testigos hiva conducido dentro de dicho atahút con las insignias, señas y circunstancias arriba referidas y, al mismo tiempo. prometieron dichos muy Ilustre Señor abad y reverendísimos padres, en nombre de dicho Real Monasterio, a dicho Vicente Rehomí, comissionado y a quién conviniesse, que librarían dicho cadáver a ecclesiastica sepultura luego que por ellos se huviesse celebrado las exequias que tenían intención de hazer y celebrar en la iglesia de dicho Real Monasterio por sufragio y descanso de la alma de dicho Excelentísimo Señor Don Guillem Ramón de Moncada. Y en quanto pudieron dieron por libre a dicho licenciado Vicente Rehomí de la obligación en que estava, según la dicha escritura arriba en dicho lugar chalendada y mencionada de haver de conduzir dicho cadáver en este real monasterio, por haver dado dicho Rehomí entero cumplimiento a dicho encargo. Y, en continente, dicho muy Ilustre Señor abad y reverendísima comunidad prossecionalmente con la solempnidad acostumbrada se llevaron dicho cadáver metido dentro de dicho atahút en la iglesia de dicho presente real monasterio por los referidos fines de hazer y celebrar dichas exequias y después librar dicho cadáver a ecclesiástica sepultura, como lo ordenó dicho excelentísimo señor marqués de Aytona en dicho su testamento.

De todas las quales cosas assí dicho Vicente Rehomí como dichos muy Ilustre abad y reverendísimos padres requirieron a mí, dicho infrascrito notario y escribano, en presencia de dichos testigos otorgasse, como otorgué, el presente auto, que fue fecho en dicho Real Monasterio de Santas Cruzes en los día, mes, año y lugar susodichos, a todo lo que me hallé presente con los testigos arriba nombrados para las susodichas cosas llamados y rogados.

La invicta amazona

“En temps de Ramon Berenguer IV les terres de la Catalunya Nova ja havien expulsat els moriscos i vivien sota la vara dels comtes cristians, Lluny quedava en el record la famosa batalla de Siurana, últim reducte dels sarraïns a les nostres terres, Però no obstant això, la pau entre ambdues civilitzacions era lluny encara d'ésser una realitat. Els cristians feien incursions a les terres dels musulmans, on realitzaven pillatges i abusos, i aquests últims, quan es veien forts, feien el mateix, La convivència era difícil i no sempre pacífica.

En una d'aquestes batusses entre musulmans i cristians fou fet presoner el noble Ramon de Cervelló, El preu pel seu alliberament era molt alt, entre altres coses perquè aquest noble pertanyia a una de les nissagues més poderoses i respectades del país: el cérvol del seu escut senyorejaven en una gran extensió de terreny que tocava al monestir de Santes Creus, s'estenia des del Pont d'Armentera i Querol, muntanyes i valls enllà, fins a les terres de la Llacuna i Vilademàger.

De res valgueren les negociacions entre els missatgers de la Casa dels Cervelló amb els musulmans: aquests demanaven una quantitat tan fabulosa de peces d'or que era impossible d'aconseguir, no només per la família del captiu, sinó també pel propi rei, Els raptors sabien perfectament la categoria del noble i no volgueren afluixar les seves exigències, tot i que subestimaren la capacitat dels Cervelló per satisfer aquella quantitat desmesurada,

Després de l'últim intent infructuós dels missatgers dels Cervelló per re negociar el preu, aquests tornaven al castell de Querol per comunicar el fracàs de la missió a la desconsolada i trista esposa del captiu, la noble Guillemeta de Montcada. Trobant de pas el monestir de Santes Creus, els missatgers decidiren fer-hi una estada i comunicar a l'abat el greu problema a què havien de fer front. L'abat cistercenc intentà tranquil·litzar-los. fent-los confiar en els recursos de la Providència que sempre arribava en el moment adequat a socórrer els justos. A més. féu que un monjo del monestir els acompanyés en el curt trajecte que els quedava fins al castell de Querol. I així fou com tots plegats es dirigiren al Pont d'Armentera i després Gaià amunt fins a arribar al castell on Guillemeta de Montcada els estava esperant. Quan hi arribaren, monjo i missatgers li relataren la temptativa i el fracàs de les negociacions amb els musulmans.

Veient la impossibilitat de fer front a la suma que demanaven per l'alliberament del seu espòs, Guillemeta de Montcada no va restar de mans plegades i va prendre una determinació: va enviar nuncis a tots els llocs de la seva senyoria i va manar concentrar tots els seus vassalls aptes per a les armes al castell de Querol. Quan va poder congregat un exèrcit considerable, la noble, vestida amb cora de malla i amb l'escut dels Cervelló i els Montcada penjant, es va posar al capdavant de les tropes i es dirigí riba del Gaià avall, fins a Santes Creus. Allí l'abat beneí la tropa i aquesta se n'anà cap a les terres on els musulmans havien pres al seu senyor. Passat el Coll de Balaguer, travessaren els camps de Tortosa i l'Ebre i les terres cristianes de l'altra riba del riu, fins que s'apostaren davant de la vila on era captiu el noble de Cervelló.

.La Providència, com havia predit l'abat de Santes Creus, acompanyà la tropa dels cristians: la caiguda de la fortalesa musulmana fou ràpida i audaç, i l'alliberament de Ramon de Cervelló per fi es produí. El més sorprenent de tot, però, fou que l'assalt i el rescat del noble el dirigí Guillemeta de Montcada, qui comandà les tropes com un autèntic cavaller d'armes i sota l'espasa de la qual caigueren un considerable nombre de sarraïns. Aquests, estupefactes davant la valentia i coratge de la dama, fugiren comes ajudeu-me, mentre que les

tropes cristianes que l'acompanyaven, no menys sorpreses, l'aclamaren com una autèntica heroïna que havia alliberat al seu senyor. A partir d'aquell dia l'anomenaren la "Invicta Amazona".

Quan l'exèrcit victoriós tornava satisfet cap al castell de Querol, amb els senyors de Cervelló al capdavant, a les envistes de Santes Creus les campanes brandaren al vol i a l'església del monestir es feren gràcies a Déu i a Santa Maria per l'èxit d'aquella arriscada missió.

Els Cervelló i els Montcada foren sempre uns grans benefactors del monestir i per això els membres d'aquestes nissagues hi són enterrats. Però Guillema de Montcada, la "Invicta Amazona", disposà a la seva mort d'un sepulcre honorífic separat de la resta dels seus familiars, en honor i record d'aquesta fabulosa gesta.

Si venint de la Sala Capitular ens situem a la nau nord del claustre, la que dona a l'església, hi trobem nombroses urnes posades dins de fornícules que contenen successivament els enterraments següents: família dels Cevelló, família dels Cervera, família dels Queralt, família dels Puigverd i, finalment, un sepulcre posat dins d'una arcada del parament del claustre. Aquest últim enterrament és el que correspon a Guillema de Montcada, la "Invicta Amazona". Al centre de l'urna, de mig relleu, hi podem observar una dona a cavall, armada de totes les armes, amb una gran espasa i rodella, i amb l'escut dels Montcada. L'urna funerària és l'única que hi ha d'estil plateresc i està molt erosionada.

Guillema de Montcada era filla de Gascó VII de Bearn i posseïa extensos territoris a Catalunya, Mallorca i Aragó. Va contraure matrimoni amb l'infant Pere, fill de Pere II el Gran i germà de Jaume I, i posteriorment amb el cavaller Ramon de Cervelló. Morí l'any 1309”.

Font: Legendarium

La profanació de les tombes reials

“Quan durant la Guerra del Francès les tropes napoleòniques ocuparen Montblanc i part de la Conca de Barberà, els monjos que habitaven Poblet, temorosos del que els soldats francesos els pogueren fer, fugiren als pobles veïns i a les muntanyes que envolten el monestir. De les muntanyes estant, els monjos veieren impotents com els napoleònics saquejaven i destruïen aquella casa de Déu.

Els soldats s'acomodaren al monestir per passar-hi uns dies. Una nit, un grup que havia begut més del compte, es dedicà a profanar les tombes dels reis i nobles, obrint i destrossant els antics sarcòfags que custodiaven les seves despulles. A més a més, emmascararen les cares de les efígies amb bigotis i barbes per burlar-se'n.

Diu la llegenda que aquelles figures de pedra dels sarcòfags, que representaven els antics reis de la Corona catalanoaragonesa, en veure's insultades i mofades d'aquella manera tan vergonyosa, cobraren vida. I no només això: empunyaren les seves dagues i espases i començaren a matar els soldats napoleònics.

Dies més tard, quan les tropes franceses abandonaren la comarca i els monjos consideraren que el perill ja havia passat, aquests últims retornaren al monestir. La seva sorpresa fou enorme quan entraren al recinte i trobaren escampats pel claustre i l'interior de l'església els cossos dels soldats profanadors. Però encara ho fou més en veure que les estàtues funeràries que havien tornat als seus llocs tenien les espases i les dagues encara ensangonades.

Gustavo Adolfo Bécquer esmenta els fets succeïts a Poblet a *El beso*, una de les seves famoses *Leyendas*, on uns altres irreverents soldats francesos trobaren igual sort en una església de Toledo després de fer mofa d'unes estàtues lapidàries.”

Font: Legendarium

GALCERAN DE PINÓS I EL RESCAT DE LES CENT DONZELLES

Cal que de primer fem un resum de la llegenda que ara ens ocupa:

L'any 1147 el comte de Barcelona Ramon Berenguer féu una expedició a Almeria, per lluitar contra els infidels, en la qual participaren molts nobles de Catalunya, entre ells Galceran de Pinós, que fou elegit almirall de l'estol. Al setge de la ciutat, en un combat foren fets presoners Galceran de Pinós i el seu company Santcerní, senyor de Sull, els quals foren emportats terra endins del domini dels moros. Mentrestant el comte de Barcelona prengué la ciutat d'Almeria i se'n tornà a Catalunya amb els seus, i Galceran de Pinós passà més de cinc anys empresonat amb el seu company Santcerní.

El pare del presoner, Pere Galceran de Pinós, fou assabentat que el seu fill era viu i que el rei d'Almeria demanava pel seu rescat cent mil dobles d'or, cent draps d'or, cent cavalls blancs, cent vaques bragades i cent noies verges. Pere Galceran de Pinós i la seva muller Berenguera de Montcada aconseguiren reunir el cabal necessari per a aplegar tot el que el rei moro exigia, menys les cent donzelles. I els vassalls de la baronia de Pinós oferiren llurs filles fins a atènyer el nombre de cent. Foren dutes, amb la resta de les coses exigides, al port de Salou, on s'havia d'efectuar el rescat.

Galceran de Pinós, empresonat, demanava a sant Esteve la gràcia de recuperar la llibertat, i el dia anterior a l'arribada de l'expedició del rescat a Salou, la presó on era reclòs s'il·luminà prodigiosament, se li aparegué sant Esteve, li digué que les seves oracions havien estat escoltades, i el prengué per la mà i el tragué fora mentre els guardians que el custodiaven restaven paralizats. Simultàniament el mateix li esdevenia al seu company Santcerní, que fou alliberat per sant Genís.

Pinós i Santcerní foren miraculosament traslladats a la platja de Salou, on trobaren la comitiva del rescat. Tot acabà així feliçment i Galceran de Pinós fou generosíssim amb els qui havien contribuït a reunir el rescat, i sobretot amb les cent donzelles, i atorgà a perpetuïtat grans franqueses als seus vassalls.

En aquest relat trobem dos temes essencials: el del tribut en éssers humans i el del sant que miraculosament treu de la presó un captiu.

El primer té una evident dependència de la llegenda grega de Teseu i la seva victòria sobre el Minotaure, gràcies a la qual eximí Atenes del vergonyós tribut en nois i donzelles que la ciutat es veia obligada a pagar a Minos de Creta. Llegenda molt coneguda des d'antic (és al·ludida en alguna de les seves particularitats a *l'Odissea*, XI, versos 321-325), fou molt divulgada per escriptors grecs i llatins.

La *Bibliotheca* del mitòleg Apol·lodor, del segle segon abans de Crist, explica que Minos, rei de Creta, després d'emparar-se de Mègara, atacà Atenes, on regnava Egeu, i com que no podia conquerir la ciutat, pregà a Zeus quel castigues els atenesos. En efecte, Atenes fou víctima de la fam i de la pesta; i com que foren inútils tots els sacrificis que els atenesos feren per deturar el terrible flagell, consultaren l'oracle, el qual respongué que donessin a Minos la satisfacció que els imposés. Minos exigí que els atenesos li enviessin, cada nou anys, el tribut de nou nois i nou donzelles per alimentar el Minotaure, terrible bèstia tancada al laberint de Creta. Quan arribà el punt de pagar el tercer tribut, entre els nois destinats al sacrifici fou designat Teseu, fill del rei Egeu (o bé Teseu s'hi oferí voluntàriament). La nau que duia a

Creta els destinats al sacrifici portava veles negres, i Egeu encarregà al seu fill que si reeixia a tornar viu a Atenes les canviés per veles blanques. Teseu, a Creta, amb l'ajuda de la filla de Minos, Ariadna, que s'enamorà d'ell, aconseguí entrar al laberint i occir el terrible Minotaure. Fugí amb Ariadna i els nois i les donzelles alliberats de la mort, però en arribar a les costes d'Àtica s'oblidà de posar les veles blanques. Egeu, des de l'Acròpolis, en veure les veles negres, cregué que el seu fill Teseu havia mort, es deixà caure daltabaix i morí.

Plutarc, a la seva vida de Teseu, dóna una àmplia i molt bella versió d'aquests episodis, en la qual fa referències a variants acceptades en altres escriptors i mitògrafs, i precisa que el tribut que Atenes havia de pagar cada nou anys era de set nois i set noies.

LA LLEGENDA AL ROMANCER CASTELLÀ

Ja hem vist que la llegenda de Galceran de Pinós i el rescat de les cent donzelles es divulgà en llengua castellana des de la publicació, a València, de la crònica de Beuter l'any 1563. També a València, el 1573, s'imprimí la segona part de les col·leccions de romanços aplegats per Juan de Timoneda amb el títol de *Rosa española: segunda parte de romances que tratan de hystoria de España*, on en trobem un de dedicat al nostre terna, que és, fet i fet, una molt mediocre versificació de la llegenda d'acord amb la versió de Beuter, i que transcriu a continuació.

El infante don Fernando, -- estando sobre Almería,
el conde de Barcelona -- mucho le favorecía
con sus sobrados tesoros -- y personas de valía.
Ya después que los cristianos -- con esfuerzo y valentía
de los moros fue ganada -- Almería, aquea villa.
el conde de Barcelona, -- que Don Ramón se decía.
dos caballeros halló -- menos de su compañía:
Don Galceran de Pinós -- era el uno, el cual regía
por almirante, y el otro -- Sanserín por nombre había.
Por la ausencia destes dos -- triste el conde se volvía.
Padre de Don Galceran -- a recibirlos salía;
con él Doña Berenguela, -- muy triste, sin alegría,
por no saber de su hijo -- si era muerto o si vivía.
Suplicaronle supiese, -- por cualquier manera o vía,
si Don Galceran estaba -- captivo, y librarse hía.
Condoliéndose el buen conde, -- sus adalides envía.
Supieron como el rey moro -- captivado le tenía,
y con él a Sanserín, -- y a rescate los daría.
Envió a saber el conde -- cuánto de los dos pedía.
Por los dos, respondió el moro, -- que cien doncellas quería,
cien mil doblas, cien caballos -- blancos, con freno y con silla,
cien paños de oro, de mesa, -- franjados de seda fina;
también cien vacas bragadas, -- que sin esto no cumplía
que le hablasen de rescate, -- porque menos no lo haría.
Habiendo el padre y la madre -- tan cruel respuesta habida,
por imposible el rescate -- de su hijo se tenía,
sólo por las cien doncellas -- que gran lástima ponía.

Los vasallos, conmovidos -- de tan sobrada agonía,
por la consulta que entre ellos -- determinado se había,
fuéronse delante el padre; -- el principal proponía
diciendo: «Señor, su pena -- sentimos mas que él sentía;
y por el buen tratamiento -- de su noble señoría,
un presente hoy le hacemos, -- que ser mayor no podía.
Haber lo demás procure -- cuanto el rey moro pedía;
no tenga por imposible las doncellas, que este día
están prestas». Y en palabra -- de todos las ofrecía.
«Y será de aquesta suerte: -- que aquel que dos hijas cría
dará una libremente, -- y el que cuatro, dos daría,
y el que una, con el otro -- que una sola poseía,
echará, por ver la suerte -- en cuál de los dos cabía,
sólo porque se rescate -- vuestro bien, nuestra alegría».
En ver tal ofrecimiento -- por los sus ojos vertía
lágrimas el viejo honrado, -- y abrazándolos decía:
«Agradezcaos Dios, mis hijos, -- esta merced tan cumplida;
idvos ya, que apercebido -- todo el rescate tenía».
Dioles su jornada cierta -- que en Salou aguardaría
las doncellas, porque el otro -- todo allí se recogía.
Acaeció en este intermedio -- que el almirante yacía
en el suelo de una torre, -- Sanserín en compañía.
Estando allí con grillones -- vínoles la fantasía
que de San Estevan mártir -- en Bagá fiesta se hacía,
abogado de su padre; -- y por ser su mismo día,
empezó de reclamalle. -- El santo le aparecía,
tomándole de la mano; -- ya que sacalle quería,
rogó a Sanserín sacase. -- San Estevan respondía
que reclamase a su santo, -- qu'él también le sacaría.
Esto oyendo Sanserín -- pusiérase en rogativa
al glorioso San Dionisio. -- Sacóle de do asistía;
San Estevan a Pinós, -- con hierros, que era mancilla,
y puestos en Tarragona, -- ya que el sol esclarecía,
no sabiendo en qué lugar -- su ventura los traía,
caminaban con sus grillos -- do mejor les convenía.
A poco trecho que fueron -- sintieron gran vocería
de mujeres que lloraban. -- Ellos, por ver qué sería,
paráronse en el camino. -- Y era el rescate que iba
de Tarragona a Salou, -- do embarcarse convenía.
Juntados, de ver el llanto, -- que gran lastima ponía,
preguntaron qué era aquello; -- una mujer respondía:
«Señor, éste es el rescate -- que al rey moro se le envía
por Galceran de Pinós, -- que en Granada residía».
Dijo Galceran llorando: -- «Deteneos, por cortesía;
yo soy ése, ved los grillos -- que por testigos traía,

y también a Sanserín, -- que su parte le cabía».
Todos de oírlo lloraban -- de muy sobrada alegría;
de tan excesivo gozo -- el padre hablar no podía.
Volvieron a Tarragona; -- Don Galceran proveía
que las cien mil doblas diesen, -- pues que Dios lo permitía,
para dotar las doncellas; -- y a todas juntas vestía
de colorado y de verde, -- que era la seña y divisa
de la casa de Pinós, -- de Moncada, muy antigua.
Vinieron a Barcelona: -- el clero los recibía,
el conde los festejó, -- grandes dones repartía
entre los balles de Bagá. -- Deste milagro se hacía
y se hace cada año -- fiesta en el tercero día
de agosto, justos contados, -- en Barcelona la rica.

LA MORT DE LA INFANTA SANÇA, FILLA DEL CONQUERIDOR

I. EL RELAT DE DON JUAN MANUEL

Vós devedes saber que el rey don Jayme de Aragón fue casado con donna Violante, fija del rey de Ungría. Et ovo en ella al rey don Pedro de Aragón et al rey don Jaymes de Mallorcas, et ovo fijas la infanta donna Violante, que fue la mayor, que casó con el rey don Alfonso de Castiella; et la infanta donna Blanca, que casó con el rey don Felipe de França, fijo de Sant Loys; et a la infanta donna Constança, que casó con el infante don Manuel, mío padre; et a la infanta donna Sancha, que nunca casó. Et oý dezir que muriera en el ospital de Acre ó estava desconoçidamente servien do los romeros; et parésçeme que lo oý dezir o a la infanta donna Ysabel, fija del rey de Mallorcas, que fue la primera muger con que yo casé, o [a] duennas de su casa, que quando esta infanta finó en Acre, en el ospital, que se movieron todas las canpanas de la villa a "tanner por su cabo commo las tannen quando ay algún cuerpo finado; et veyendo las gemes commo las canpanas tannían por su cabo, fueron preguntando quién moriera entonçe, et non fallaron omne ni muger finado en toda la villa, sinón una romera en el dicho ospital, et fallaron que tenía una carta en la mano; et quan do la quisieron tomar para leer, non ge la pudieron sacar de la mano fasta que vinoy un grant perla do (non me acuerdo si oý dezir si fuera patriarca o obispo; mas bien me acuerdo que oý dezir que fuera perlado). E desde que vio que la carta non ge la podían sacar de la mano, mandó'l, en virtud de sancta obediencia que[l] diesse la carta. Et ella, maguera era muerta más avía de ·xx· oras et estava yerta, luego que'l fue mandado por sancta obediencia, abrió la mano; et tomó el perlado la carta et leóla a todo el pueblo, et falló que dizía la carta commo era la infanta donna Sancha, fija del rey don Jaymes de Aragón et de la reyna donna Violante, su muger. Et si dieron entonçe gracias a Dios los que esto sopieron et le fezieron grant onra aquel sancto cuerpo, esto non es de preguntar, ca razones avía asaz por que lo devían fazer.

Todo esto non lo digo yo afirmando que en toda guisa fue todo así, mas digo que me paresçe que lo oý en esta manera. Mas comoquier que sea, es çierto que el rey don Jayme de Aragón que ovo de la reyna donna Violante, su muger, estas quatro fijas: la reyna donna Violante de Castiella et la reyna donna Blanca de França et la infanta donna Constança, que casó con mi padre, et la dicha infanta donna Sancha, que murió en Acre, commo dicho es.

UNA NOIA DE CONSTANTÍ ENTERRADA AL MONESTIR DE POBLET

GENER GONZALVO. HISTORIADOR

En el cementiri dels antics monjos del monestir de Poblet (és a dir, els membres de les comunitats pobletanes d'abans de la supressió del cenobi del 1835), situat en un lloc sagrat, com ho era a la capçalera de l'església major (molt a prop de l'altar de l'eucaristia), hi ha una làpida molt singular, i en certa manera, excepcional.

Aquesta làpida, doncs, té la gran particularitat de que es tracta de les restes pertanyents a una persona del gènere femení, i d'aquí, doncs, la seva excepcionalitat, doncs Poblet era una comunitat masculina, on la clausura prohibia severament l'accés a qualsevol dona, fos de l'edat que fos.

És ben curiós, doncs, que en un lloc tant emblemàtic com el cementiri, hi hagi una làpida pertanyent a una dona, cas únic en tot el monestir (naturalment, les excepcions femenines dins el gran conjunt funerari de Poblet, són a l'església major, i corresponen a les reines i princeses de la casa reial de Catalunya-Aragó).

Efectivament, aquesta làpida fou descoberta l'any 1926, en fer-se una neteja d'aquest cementiri monacal. Es tractava d'una petita llosa, feta en pedra del país, que certificava la mort i enterrament d'una nena d'onze anys, morta a prop de Poblet, el dia primer de setembre del 1815.

Segurament, una de les causes de permetre un enterrament femení a Poblet, rau en el fet que, en aquella època convulsa, marcada per la invasió francesa, i amb el monestir endeutat pels nombrosos plets que tenia amb les viles que senyorejaven, va ser, doncs, el cobrament dels drets corresponents.

Es coneix la identitat de la nena. Es tractava de Maria Rosa Ignàsia Prats, que havia nascut a Vilallonga del Camp el 3 d'agost del 1804. El més curiós, però, és que la seva família provenia tota de la vila de Constantí. Era filla de Josep Prats, pagès de 27 anys, i de Maria Freixas (natural d'Alforja), de 17 anys.

Sabem també els noms de dos dels seus avis (padrins en el seu bateig): Ramon Prats i Caterina Oliver.

La nena era malaltissa de mena, i per a fer possible la seva curació, fou enviada, l'any 1815, a l'Espluga de Francolí, on la seva família hi tenia parents, vila rica en aigües, i on hi ha la famosa Font del Ferro. La nena fou instal·lada en la Masia del Cadet (que encara subsisteix avui dia), a tocar del monestir. Tanmateix, la xiqueta no es pogué guarir, i va morir, doncs, el primer dia de setembre del 1815.

En un principi, la noia s'havia de sebolir al cementiri de l'Espluga, però es canvià el lloc de sepultura pel del monestir de Poblet l'endemà del seu traspàs, amb assistència de diversos monjos de Poblet, i amb els funerals corresponents. És probable que aquesta nena tingués algun parent que fos monjo pobletà, però això només és una suposició. Deixem, però, constància d'aquest enterrament singular al monestir de Poblet, d'una nena descendent de la vila de Constantí. Avui dia, la seva làpida està al lloc original (l'antic cementiri de monjos), en un bon estat de conservació, i molt a prop del sepulcre del gran restaurador de Poblet, Eduard Toda i Güell (1855-1941).⁽¹⁾

NOTES

⁽¹⁾ Sobre aquest enterrament, podeu consultar: Eduard Toda, "Enterrament de una noya a Poblet en 1815", dins *Butlletí Arqueològic de Tarragona*, núm. 43 (Tarragona, març de 1933), pàgs. 1-2.